ACADEMIA DE ŞTIINŢE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ŞI DREPT

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. 2 (70)
aprilie-iunie
2007

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI
Publicaţie Ştiinţifică
Nr. 2 (70), 2007

FONDATOR: Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei

ISSN 1857-2022

Colegiul de redacţie

Redactor-şef: **Leonid Bulmaga,** dr. în istorie, director al Centrului Studii Istorice al I.I.S.D. al A.Ş.M.
Redactor-şef adjunct: **Lilia Zabolotnaia**, dr. în istorie, conf. universitar, vicedirector al I.I.S.D. al A.Ş.M.
Secretar responsabil: **Alina Felea**, dr. în istorie, I.I.S.D. al A.Ş.M.

Membri ai colegiului de redacţie

Alexei Agachi, dr. hab. în istorie, şef al sectorului *Istorie modernă*
Alexandru Burian, dr. hab. în drept, prof. universitar, director al I.I.S.D. al A.Ş.M.
Ion Chirtoagă, dr. hab. în istorie, şef al grupului *Istorie locală*
Valeriu Cozma, dr. hab. în istorie, prof. universitar, şef al secţiei *Istoria Moldovei*
Ilona Czamanska, dr. hab. în istorie, prof. universitar, Universitatea din Poznan, Polonia
Demir Dragnev, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ş.M., şef al sectorului *Istorie veche şi medievală*
Andrei Eşanu, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru titular al A.Ş.M., şef al secţiei *Istorie universală*
Victor Işcenco, dr. în istorie, vicedirector al Institutului de Istorie Universală al A.Ş. din Rusia
Constantin Rezachevici, dr., prof. universitar, Institutul *Nicolae Iorga* al Academiei Române
Chiril Stratievschi, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ş.M.
Vladimir Ţaranov, dr. hab., prof. universitar, membru corespondent al A.Ş.M.

Redactor coordonator: L. Arsene
Redactori literari: Alexei Cenuşă, doctor în filologie, conf. universitar; Angela Levinţa
Tehnoredactare: Ana Botnaru, Vera Bostan

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opiniile Colegiului de redacţie

© Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţă a Moldovei, 2007

STUDII

MANUSCRISE ŞI ACTIVITĂȚI CULTURALE DE LA MĂNĂSTIREA DOBRUŞA (SEC. XVIII-XIX)*

Valentina Pelin

Cele 25 de aşezăminte monahale ce funcționau în Moldova din stânga Prutului la 1812[1] denotă prezența unei mari intensități de spiritualitate românească şi activitate culturală în acest spațiu geografic. Pentru unele locaşuri, cum ar fi, mănăstirile Vărzăreşti şi Căpriana[2] sau aşezările rupestre de la Japca, Țipova, Butuceni şi Horodişte de lângă Saharna[3], începuturile coboară în adâncul secolelor până către întemeierea statală şi chiar mai înainte, însă majoritatea celorlalte sunt întemeiate în sec. al XVIII-lea. Luate împreună cu mănăstirile din Moldova de peste Prut, ca unele ce s-au dezvoltat pe temelia unei vetre strămoşeşti, ele au fost nu numai sfinte locaşuri păstrătoare ale credinței ortodoxe, ci totodată şi unicele despre care s-au scris şi s-au difuzat cărți, au funcționat şcoli pentru copiii mirenilor, şcoli de muzică şi de meşteşugari.

Din aceste considerente, istoria şi activitățile cărturăreşti din locaşurile monahale i-a interesat deopotrivă pe teologi, istorici, arhitecți şi alți specialişti în domeniul istoriei culturii. Multe probleme de ordin general şi aspecte aparte au fost abordate de înaintaşii noştri, începând încă din sec. al XIX-lea[4]. Pe această cale au fost puse în valoare un număr considerabil de documente, manuscrise şi tipărituri vechi, publicațiile mai relevante revenind perioadei interbelice[5]. Vom remarca însă că majoritatea cercetătorilor constatau încă atunci că arhivele şi bibliotecile mănăstireşti din Basarabia au fost pierdute pentru perioada anterioară sec. al XIX-lea aproape în întregime.

Bibliotecile mănăstireşti care se aflau într-o stare destul de bună la începutul sec. al XIX-lea, nu mai erau aceleaşi către sfârşitul aceluiaşi secol, după cum, pentru un caz aparte, se va vedea şi din prezentul studiu. Pierderi de documente au avut loc şi în continuare. Aşa, spre exemplu, materialele depistate de către Ştefan Ciobanu, Ştefan Berechet, Constantin Tomescu, Paul Mihail şi alții între cele două războaie[6] au fost spulberate şi nimicite după 1945, când şi locaşurile monahale au fost închise şi profanate. Este suficient să menționăm că dintre bibliotecile mănăstireşti existente la începutul secolului al XX-lea nu s-a păstrat nici una chiar şi sub forma în care ele se aflau în anii 1944-1945, ci doar anumite exemplare de cărți, manuscrise şi tipărituri în diverse depozite din țară şi străinătate. Excepție face doar biblioteca mănăstirii Noul Neamț[7], o mănăstire relativ tânără, întemeiată în 1864. Această stare de lucruri explică, în bună parte, prezența golurilor informaționale în activitatea locaşurilor monahale basarabene, în special a celor întemeiate în sec. al XVIII-lea. Pe de altă parte, avem convingerea că cercetările anterioare nu au epuizat fondul informațional

existent la ora actuală şi pentru anumite aspecte se mai pot face încă multe desluşiri şi precizări documentare, cum este şi problema pe care o vom aborda în continuare.

Analizând sursele bibliografice şi datele statistice, se observă că în perioada cuprinsă între anii 1770-1812 s-au întemeiat şi s-au renovat aproximativ 30 de locaşuri monahale[8]. Majoritatea schiturilor noi a obținut foarte curând statutul de mănăstiri, ceea ce indică sporirea considerabilă a vieţuitorilor din ele în câteva decenii şi pe această cale înmulțirea activităților culturale. Nu putem trece cu vederea, de asemenea, că după 1812 o bună parte din schiturile noi a fost desființată, printre care, spre exemplu, numai în ținutul Orhei 10 locaşuri (Borzeşti, Cucuruzeni, Fântâna Doamnei, Ghitici, Hârtop, Ignăței, Mana, Păpăuți, Râşca, Recea)[9].

Prin ce se argumentează acest val al vieții monahale în Moldova din stânga Prutului, când, după cum este cunoscut, principatele române întâmpină în sec. al XVIII-lea o mare instabilitate politică, agravată de un şir de războaie ruso-turce şi ruso-austro-turce, susținute pe pământurile româneşti, şi aflându-se în continuare sub dominația otomană? Cărui fapt se datorează această prosperare a monahismului şi prin ce s-a manifestat?

Căutând răspuns la acestea şi la alte întrebări survenite pe parcurs, am analizat mărturiile documentare privitoare la una din mănăstirile întemeiate în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea şi anume la mănăstirea Dobruşa, ale cărei activități, pe lângă faptul că sunt comune şi celorlalte aşezăminte monahale din perioada cronologică respectivă, se remarcă printr-un caracter mai pronunțat. Alegerea pe care am făcut-o în cazul de față a fost totodată determinată şi de depistarea unui număr mai mare de materiale documentare despre activitățile culturale de acolo în raport cu alte locaşuri basarabene. Dar înainte de a trece la prezentarea materialului identificat, vom aminti câteva date principale din istoria acestui locaş monahal.

Cea mai veche relatare despre aşezarea monahală de la Dobruşa se atestă în pomelnicul ctitoresc, cunoscut parțial din publicația protosinghelului Glicherie Lovin din 1930[10], unde se menționa pe scurt că „în 1772 a venit ieromonahul Ioasaf de la mănăstirea Pobrata şi a înființat schitul". Această informație era cunoscută şi mai înainte, fiind prezentată anterior în lucrările lui Zamfir Arbure[11], Visarion Puiu[12] şi ale altor cercetători, dar care nu indică sursa documentară. Ieromonahul Ioasaf fusese rânduit atunci de la Pobrata (sau Probota) – mănăstire veche din ținutul Suceava, care funcționa de acum la 1398[13] - întru supravegherea moşiei de la Dobruşa, pe care ea o deținea din dania făcută de domnitorul Petru Rareş în 1527[14]. Văzând nişte locuri atât de pitoreşti la Dobruşa (cu sat străbun atestat documentar la 1437[15]) şi urmând tradiției de a avea un loc de închinare pe moşiile mănăstireşti, ieromonahul Ioasaf începe, cu binecuvântarea egumenului de la Pobrata, să înalțe o biserică de lemn pe una din colinele de acolo, ajutat de mai mulți credincioşi din împrejurimi. Biserica a fost sfințită cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, acelaşi ca şi la Pobrata, iar călugării adunați între timp au format nucleul viitoarei obşti a schitului Dobruşa sub diriguirea duhovnicească a ieromonahului Ioasaf, care a fost primul egumen şi cu supunere mănăstirii maice.

Aici se cuvine să facem o paranteză, pentru că dacă în privința întemeietorului opiniile cercetătorilor sunt unanime, cât despre data întemeierii ele diferă, câteva publicații din sec. al XIX-lea indicând anul 1783[16], însă iarăşi fără probe documentare. Originea acestei datări rămâne necunoscută, dar nici motive nu avem ca să punem la îndoială data menționată în pomelnicul ctitoresc, adică anul 1772, deoarece ea este confirmată de o vieţuire monahală neîntreruptă pentru peste 185 de ani, până în

1959, când locaşul a fost desfiinţat de autorităţile sovietice, pustiindu-se 35 de ani, până în 1994[17]. Pe de altă parte, dacă schitul ar fi fost întemeiat în 1783, nu s-ar putea explica existenţa la 1785 a două biserici, căci acestea nicidecum nu puteau fi înălţate în acea perioadă în doi ani. Situaţia confuză în aprecierea succesiunii evenimentelor din perioada respectivă se datorează atât absenţei unor informaţii sigure, cât şi cercetării insuficiente a materialelor păstrate, în special pentru localizarea celor trei biserici cu hramul Sf. Nicolae.

Prima biserică cu acest hram este, după cum am arătat mai sus, cea începută de ieromonahul Ioasaf la 1772 şi terminată în anii următori. Ea s-a numit mai târziu biserica „din deal". Pe locul ei în anii 1837-1839 s-a zidit altă biserică, de piatră, fiind sfinţită la 14 noiembrie 1839 de către Dimitrie Sulima[18]. Despre a doua biserică de lemn cu acelaşi hram ştim că s-a sfinţit în anul 1785[19]. Ea a fost înălţată de ieromonahul Veniamin din Ţara Muntenească cu ajutorul multor creştini, fapt care a fost consemnat în anul 1786 pe catapeteasma bisericii, pe care Glicherie Lovin o descoperă pe la 1930 în muzeul mănăstirii[20]. Unii cercetători arată în studiile lor că biserica sfinţită în 1785 ar fi fost cea începută de ieromonahul Ioasaf[21]. De altă părere este cercetătorul S. Ciocanu[22], care susţine că e posibil „ca biserica lui Iosif[23] să fi avut o construcţie sumară" sau „era mai veche decât s-a obişnuit a se considera, Iosif, la timpul său, doar reparând-o".

Nici una dintre ipotezele de mai sus nu se adevereşte, deoarece autorii lor amplasează biserica sfinţită la 1785 „în deal", pe locul celei dintâi. Ea s-a aflat însă în alt loc, căci aşa rezultă din textul pisaniei bisericii mari de piatră „din vale", începută la 1811[24] cu cheltuiala boierului Toma Cozma din Iaşi şi terminată în 1822 prin susţinerea materială a văduvei acestuia, Ecaterina, care călugărindu-se s-a numit Elisaveta. Textul pisaniei ne relatează următoarele: „Această biserică, cu trei turnuri, din mănăstirea Dobruşa, jud. Soroca, cu hramul Sf. Nicolae, este începută de către medelniceru/l/ Toma Cosma şi s-a sfinţit în anul 1822, zidită în locul celei vechi de lemn, care a fost sfinţită în vremea lui Alexandru Mavrocordat[25] la 1785"[26]. Astfel, a treia biserică cu hramul Sf. Nicolae de la Dobruşa stă pe locul celei din 1785 şi se afla „în vale".

Aşa stând lucrurile, constatăm că la 1811, înainte de începerea bisericii lui Toma Cozma[27], la Dobruşa se aflau două biserici de lemn, împreună şi celelalte acareturi ale schitului. Una dintre ele, biserica lui Ioasaf din 1772, se afla „în deal", iar în jurul ei erau situate clopotniţa cu patru clopote, trapeza şi vreo 21 de chilii, în acelaşi număr şi a egumenului[28], adică toate activităţile locaşului monahal erau concentrate încă în vechiul amplasament. A doua biserică de lemn, cea ridicată prin osteneala ieromonahului Veniamin din Ţara Românească şi sfinţită în 1785, pentru care iconostasul s-a pus în 1786, se afla „în vale", adică avea vreo 25 de ani, când s-au început lucrările de construcţie la biserica de piatră iniţial cu două turnuri în 1811[29], dar necesitatea aşezării cât mai favorabile a noului locaş a impus demolarea ei. De la vechiul edificiu a fost păstrată catapeteasma sau iconostasul care, după cum am arătat mai sus, se afla pe la 1930 în muzeul mănăstirii. Iar pentru ca să se ştie, unde era situată biserica sfinţită la 1785, în pisania bisericii noi s-a consemnat respectiv acest fapt. În consecinţă, observăm că atât întemeierea schitului Dobruşa în anul 1772, cât şi biserica înălţată de ieromonahul Ioasaf au suficientă argumentare documentară cu derularea evenimentelor în continuare.

În următoarele patru decenii de la întemeiere, Dobruşa devine unul dintre cele mai prospere locaşuri monahale din stânga Prutului, cu numărul cel mai mare de vieţuitori

atât printre schituri, cât şi printre mănăstiri. Numărul călugărilor a continuat să crească şi după 1803, dată la care mănăstirea Pobrata a fost închinată Sfântului Mormânt din Ierusalim, acelaşi statut revenindu-i şi schitului Dobruşa, care trebuia să achite anual un embatic de 80 de lei. Dintre documentele ce ne informează asupra obştii monahiceşti de la Dobruşa vom menţiona mărturia de învoială a schitului cu paharnicul Ion Onu, semnată la 1 mai 1800, pentru un iaz şi o moară din hotarul moşiilor lor, act în care sunt trecuţi ca martori, după numele lor, 25 de călugări în frunte cu egumenul Serafim şi ieromonahul Teoctist. Dar aceştia reprezentau doar o parte din vieţuitorii schitului la acea dată, deoarece în actul din 4 aprilie 1804, prin care s-a stabilit embaticul pentru Dobruşa, se menţionează că schitul are 80 de vieţuitori[30].

Elocvente pentru elucidarea chestiunii respective sunt datele statistice oficiale pentru situaţia schitului Dobruşa înainte şi după anul 1812. Astfel, din catagrafia prezentată la Iaşi mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1806-1821) de către episcopul Meletie la 18 aprilie 1809 pentru eparhia Huşului aflăm că la Dobruşa erau 102 călugări, egumen fiind atunci ieromonahul Serafim[31]. După Dobruşa urmau numeric schiturile de maici Curăturile şi Cuşălăuca cu 65 şi, respectiv, 49 de călugăriţe, iar în mănăstiri mai vechi, ca Hâncu şi Căpriana, se atestă doar 34 şi, respectiv, 11 monahi.

În continuare, tabloul statistic de la începutul anului 1817 (lunile februarie-martie), în care Dobruşa apare cu statut de mănăstire, arată un număr de numai 73 de vieţuitori, între care 9 ieromonahi, 1 ierodiacon şi 63 de monahi[32], adică obştea scăzuse cu o pătrime faţă de anul 1809. Era o urmare a raptului Basarabiei din 1812, caracteristică nu numai Dobruşei, ci şi celorlalte aşezăminte monahale, când vieţuitorii lor se refugiază în majoritate peste Prut, situaţia din 1817 prezentându-se de acum ameliorată faţă de anii precedenţi. Vom observa, de asemenea, că informaţiile statistice de pe parcursul sec. al XIX-lea şi începutul secolului următor ne demonstrează că obştea de la Dobruşa s-a mai înmulţit după 1817, însă nu a mai atins numărul de vieţuitori pe care îl avea la 1809 decât după 1918[33].

Devine astfel clar că pentru o obşte atât de numeroasă, cum era acea de la 1809, cele două biserici de lemn de la Dobruşa şi acareturile schitului de atunci devin neîncăpătoare. Strâmtoarea şi suprapopularea schitului îl determină pe egumenul de atunci, ieromonahul Serafim, să caute soluţii pentru îndestularea vieţuitorilor prin zidirea unei biserici mai încăpătoare, a chiliilor pentru călugări şi a celorlalte acareturi necesare. Unui asemenea lucru mare şi costisitor s-a oferit să-i facă faţă boierul Toma Cozma din Iaşi, care nu avea moştenitori direcţi, şi, după cum este bine ştiut, a acoperit cu mile Dobruşa şi alte locaşuri monahale şi biserici din Moldova întru pomenirea sa şi a soţiei sale, care a îndeplinit cu fapta dorinţa celor doi buni creştini[34].

Însă nu numai prin numărul mare de călugări s-a remarcat Dobruşa către sfârşitul sec. al XVIII-lea şi în primele decenii ale sec. al XIX-lea. Ceea ce a evidenţiat-o între alte locaşuri monahale din această perioadă se referă mai cu seamă la activitatea unui număr considerabil de cărturari, care au tradus, au transcris şi au difuzat o mulţime de cărţi pentru necesitatea obştii monahale şi pentru alte schituri şi mănăstiri. S-a mai distins Dobruşa şi prin vestita sa şcoală de cântăreţi, care a pregătit pe parcursul anilor numeroşi protopsalţi de muzică veche şi nouă. Din activităţile culturale şi cărturăreşti s-a acumulat cu timpul o bibliotecă bogată de manuscrise şi tipărituri, dar din a doua jumătate a sec. al XIX-lea cărţile s-au tot dispersat pe diferite căi, o parte din ele pierzându-se acum în diverse colecţii din ţară şi din străinătate. Câteva ştiri despre biblioteca de la Dobruşa au fost consemnate în documentele şi publicaţiile vremii.

Toate aceste mărturii documentare, pe care le vom prezenta în continuare, ne-au permis să reconstituim, parțial, activitățile culturale şi cărturăreşti de la Dobruşa.

Cărțile şi documentele de la Dobruşa au fost consultate în mai multe rânduri de cercetători, dar relatările lor sunt totuşi fie de ordin general, fie cu informații incomplete. Astfel, spre exemplu, Zamfir Arbure menționează la sfârşitul sec. al XIX-lea că „arhiva mănăstirii nu posedă acte vechi", iar „biblioteca este compusă din cărți româneşti tipărite în secolele XVII şi XVIII"[35]. Mai târziu, în 1929, Constantin Tomescu publică însemnările mai semnificative depistate în 15 cărți tipărite din biblioteca mănăstirii[36]. Între acestea se aflau nişte rarități ca *Biblia* tipărită în 1688 la Bucureşti, *Biblia* din 1795 de la Blaj, *Biblia* tipărită în 1819 la Petersburg. Se atestau, de asemenea, *Mineiele lui Chesarie de la Râmnic* din 1776-1780, *Cuvintele lui Teodor Studitul* din 1784, *Kiriakodromionul,* scos în 1801 la Bucureşti, *Mineiele de la Buda* din 1804-1805 şi altele. Numărul cărților era mult mai mare la 1929, însă cercetătorul C. Tomescu le-a selectat pe cele cu însemnări mai semnificative.

Dar pe lângă tipăriturile din biblioteca de la Dobruşa s-a acumulat de-a lungul anilor un număr considerabil de cărți manuscrise, care sunt rezultatul activității cărturarilor din acest locaş monahal. Ei au lucrat eficient întru acoperirea necesității de carte românească în acea zonă geografică a Moldovei nu numai până la 1812, dar şi în deceniile următoare, după cum ne demonstrează sursele documentare. Însă pentru cunoaşterea activității scriptoriului de carte de la Dobruşa şi a cărturarilor de acolo va trebui să reconstituim tabloul acelor realități în baza unor mărturii documentare veridice, dar, din păcate, fragmentare.

Ştiri despre patru cărți manuscrise publicate de cercetătorul Paul Mihail, care a descris în 1934 o parte din exponatele Bibliotecii Societății istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău[37] şi din câteva mănăstiri basarabene. Manuscrisele atestate în publicații sunt următoarele:

1. *Viețile Sfinților,* datat cu anul 1794, ianuarie 10[38], probabil, data finisării manuscrisului începe în anul precedent. Pe filele liminare de la începutul şi sfârşitul cărții se aflau 13 însemnări despre evenimente şi persoane cărora le-a aparținut cartea sau au citit-o în perioada anilor 1794-1855. Printre acestea vom remarca acea consemnare despre starețul Paisie Velicikovski de la Neamț: „În ştiință să fie la toți creştinii de când au răposat starețul Paisie de la mănăstirea Neamțului, carele au fost om puternic cu cuvânt şi cu faptele. Şi s-au mutat în zilele măriei sale Mihail Suțul vo[i]evod şi Preosf[i]nției sale părintelui Iacov mitropolitul, şi umbla veleatul cel mic 1794, în luna lui noiembrie, în 22 de zile [corect: 15 noiembrie], la ceasul 9 s-a sfârşit, iar de la zidirea lumii 7302". Prezintă interes şi celelalte însemnări, ale căror relatări vor fi utilizate în rândurile de mai jos.

2. *Viețile Sfinților pe diferite luni*[39] , manuscris de la sfârşitul sec. al XVIII-lea cu diverse însemnări din anii 1811-1886. Între evenimentele consemnate se află în relatarea despre sfințirea bisericii cu hramul Schimbării la față de la Dobruşa în 10 mai 1847 de către arhiepiscopul Irinarh, acoperirea clopotniței din 1882 şi „lumânările" (iluminarea) mănăstirii din 13 ianuarie 1886.

3. *Sbornic cu diferite învățături şi cuvântări patristice*[40] , manuscris de la sfârşitul sec. al XVIII-lea, care cuprindea aproximativ 552 de file de text.

Tustrele manuscrisele de mai sus aveau însemnări posesorale ale obştii de la Dobruşa din anul 1811 şi din anii următori, ceea ce a făcut posibilă localizarea originii lor şi a posesorilor.

4. *Minunile Maicii Domnului şi alte povăţuiri ale Sfinţilor Părinţi,* manuscris din anul 1810, alcătuit din 351 de file[41]. Cartea a fost depistată de cercetătorul Paul Mihail la mănăstirea Tabăra din judeţul Orhei. Din textul a două însemnări aflăm că manuscrisul a fost copiat la Dobruşa de monahul Zinon pentru fiicele ieromonahului Chesarie, schimonahiile Olimpiada şi Elisaveta de la mănăstirea Tabăra, cu plata lor. Copertarea s-a făcut la 23 februarie 1811 de către ieromonahul Silvestru, „legător de cărţi" tot de la Dobruşa.

Nu dispunem de informaţii despre locul de păstrare al celor patru manuscrise de mai sus, atestate în publicaţiile lui Paul Mihail.

Informaţiile despre cărţile de la Dobruşa se completează faţă de cele prezentate până acum cu alte mărturii documentare mai vechi, care au fost descoperite în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova.

Informaţiile despre cărţile de la Dobruşa se completează şi cu alte mărturii documentare. Ne referim la o categorie de materiale păstrate în două dosare din 1834 şi, respectiv, din 1879-1881. Cel dintâi dosar cuprinde o corespondenţă interesantă în legătură cu lucrurile rămase după răposarea arhimandritului Sinesie de la Dobruşa la 12 noiembrie 1834, având alăturate tot acolo şi documente mai vechi[42].

În lista obiectelor ce au aparţinut arhimandritului Sinesie sunt trecute, pe lângă o cruce de aur cu lanţ şi patru ordine Sf. Vladimir (distincţii onorifice bisericeşti pentru meritele sale), 71 de titluri de cărţi, unele în mai multe exemplare, întrunind 193 de unităţi[43]. Vom remarca faptul că între cărţile arhimandritului Sinesie se atestă nu numai scrieri teologice, ci şi lucrări de istorie universală, de geografie, drept etc., precum şi *Corespondenţa regelui Prusiei Frederic cu Voltaire* (3 ex.), *Corespondenţa împărătesei Ecaterina II cu Voltaire, Anecdotele cneazului Kutuzov, Operele lui Aristin* şi altele, care denotă preocupări şi interese foarte moderne pentru un stareţ de mănăstire. Totodată, printre cărţile arhimandritului Sinesie se atestă şase manuscrise: *Scrierile lui Maxim Mărturisitorul, Cronograful lui Dimitrie mitropolitul Rostovului* şi altul cu diverse scrieri teologice, *Scara lui Ioan Sinaitul, Teologia lui Ioan Damaschin* (2 mss.). Lista cărţilor este alcătuită în limba rusă şi nu are specificări referitoare la limba în care sunt ele scrise. Presupunem doar că textele manuscriselor erau în limba slavonă, deoarece arhimandritul Sinesie nu cunoştea limba română.

În legătură cu cele relatate mai sus, se cuvine să prezentăm câteva date biografice despre arhimandritul Sinesie. El era de origine ucrainean, fiind născut în satul Jukoveţ din gubernia Kiev în familia lui Vasile şi Agripina Ol'chovski – ţărani şerbi. Din fragedă copilărie vine, împreună cu un frate trupesc al său, la mănăstirea Neamţ, unde ambii au fost călugăriţi de către stareţul Paisie Velicikovski. În 1811 mitropolitul Gavriil (Bănulescu-Bodoni) îl ia pe ierodiaconul Sinesie la Iaşi, unde l-a numit paraclesiarh al Mitropoliei Moldovei. În anul următor, 1812, el vine în Basarabia împreună cu mitropolitul Gavriil. Aici a îndeplinit funcţia de egumen la câteva mănăstiri, între care la Frumoasa (1817), unde era unicul vieţuitor de neam slovean între monahii moldoveni[44], şi la Dobruşa (1822-1834). La începutul anului 1835 un văr de-al său, ţăranul şerb Ivan Malenko, pretindea a fi unicul moştenitor al arhimandritului Sinesie, solicitând a fi împroprietărit cu moşiile ce le-ar fi deţinut Sinesie în Basarabia.

În aceeaşi ordine de idei, cel de-al doilea dosar de la Arhiva Naţională a Republicii Moldova ne informează despre situaţia bibliotecii mănăstirii Dobruşa din anii 1879-1881, şi în special a manuscriselor de acolo[45]. Dosarul respectiv are la bază un raport al preotului Mihail Ganiţki din Chişinău, membru al Duhovnicescului Consistoriu,

care se adresa către arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului Pavel Lebedev (1871-1882), arătând că el a văzut încă în anul 1842 un număr mare de manuscrise moldoveneşti la mănăstirea Dobruşa. El arăta în continuare „că aceste manuscrise sunt nefolositoare pentru mănăstire şi că fiind expediate la Muzeul de pe lângă Academia Duhovnicească din Kiev, acestea, împreună cu altele, ajunse de acum acolo, vor putea atrage la Academie studenţi din România ortodoxă”[46]. Mihail Ganiţki cerea să se emită un ordin către egumenul de la Dobruşa, arhimandritul Irinarh, ca acesta să alcătuiască lista exactă a manuscriselor, cu traducerea titlurilor în limba rusă, şi să trimită la Chişinău cărţile pentru a fi expediate la Kiev.

Raportul preotului Mihail Ganiţki datează din 13 aprilie 1879 şi, după cum se constată, a fost aprobat de către arhiepiscopul Pavel Lebedev, cel care şi-a dobândit, cum este ştiut, faima de a fi suprimat oficial limba română din şcolile ce funcţionau atunci şi de a fi urmărit personal sechestrarea şi ridicarea din bibliotecile mănăstireşti a cărţilor în limba română. La dispoziţia arhipăstorească, arhimandritul Irinarh de la Dobruşa răspunde printr-un raport din 12 septembrie a aceluiaşi an, arătând că „aceste manuscrise nu sunt altceva decât copăii de pe cărţi tipărite” şi că printre ele „se află în câte patru exemplare *Proloage, Învăţăturile Sf. Efrem Sirul, Paterice, Molitvenice, Octoice* şi alte cărţi liturgice din acest secol”[47]. Arhimandritul Irinarh mai preciza că alte scrieri teologice nu se află la Dobruşa.

Dar îndeplinirea dispoziţiei menţionate mai sus a fost ţinută sub control şi în continuare, la 8 iunie 1881, arhimandritul Irinarh raporta Duhovnicescului Consistoriu că a trimis la Chişinău 20 de manuscrise moldoveneşti, toate copertate, împreună cu lista cerută, precizând că la mănăstire nu au mai rămas alte cărţi manuscrise. În dosarul de arhivă se păstrează lista celor 20 de manuscrise de la Dobruşa, care au fost expediate la Kiev în acelaşi an 1881, ajungând la destinaţie cu bine. Le vom enumera şi noi cu titlu informativ (vezi textele integrale ale documentelor traduse de noi din limba rusă în anexă):

1. *Scrierile Sf. Efrem Sirul,* 1115 f.
2. *Cuvintele Sf. Isaac Sirul,* 211 f.
3. *Cuvintele Sf. Isaia Postnicul,* 208 f.
4. *Pateric,* 342 f.
5. *Cuvintele Sf. Simeon Noul Teolog,* 806 f.
6. *Cuvintele Sf. Nichifor Monahul de la Sfântul Munte,* 537 f.
7. *Întrebări şi răspunsuri ale avei Varsanufie,* începutul lipseşte, f. 306-1025.
8. *Cuvintele Sf. Isaac Sirul,* 252 f.
9. *Învăţăturile Sf. Calist,* 207 f.
10. *Învăţăturile Sf. Calist,* 350 f.
11. *Învăţăturile Sf. Ilie Ecdicul şi Calist Patriarhul,* 159 f.
12. *Învăţăturile Sf. Simeon Noul Teolog,* 108 f.
13. *Patetric,* 327 f.
14. *Minunile Maicii Domnului,* 502 f.
15. *Nevăzut război a lui Nicodim Aghioritul,* 106 f.
16. *Învăţături ale monahului Filotei din Muntele Sinai şi alţii,* 158 f.
17. *Adunare de multe învăţături folositoare de suflet,* 145 f.
18. *Acatistele Sf. Proroc Ilie, Sf. Proroc Ioan Botezătorul, Sf. Mucenic Hristofor, Sf. mucenic Varvara şi Sf. Nicolae,* 140 f.
19. *Canonul pentru ieşirea sufletului şi învăţături ale Sf. Părinţi pentru multe pricini,* 183 f.

20. *Paraclisul Sf. Mare Mucenic Theodor Tiron şi alte învăţături ale Sfinţilor Părinţi,* 49 f.

Analizând lista cărţilor de mai sus, se constată, mai întâi, că sub aspectul tematic predomină scrierile teologice ale Sfinţilor Părinţi (14 manuscrise), scrieri ce s-au tradus în limba română de pe originalele greceşti în şcoala paisiană de la mănăstirea Neamţ[48]. Prezenţa acestor opere la mănăstirea Dobruşa arată că monahii de acolo aveau nu numai vieţuirea de obşte, dar şi, prin legăturile frăţeşti ce le întreţineau, urmau vieţuirea din obştea marelui stareţ Paisie Velicikovski. Tot din obştea paisiană monahii de la Dobruşa au obţinut textele traducerilor patristice, pe care le citeau şi se nevoiau după învăţătura lor. La Dobruşa se efectuau copii de pe traducerile de la Neamţ pentru locaşurile basarabene. Astfel, sporirea numărului de mănăstiri şi schituri în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea şi primele două decenii ale sec. al XIX-lea îşi poate găsi argumentarea cuvenită anume în faptul că prin răspândirea mişcării culturale paisiene s-a răsfrânt şi asupra locaşurilor monahale din Basarabia, după cum acelaşi fenomen se observă în perioada respectivă în Moldova din dreapta Prutului şi în Ţara Românească.

Se va mai observa totodată neconcordanţa din răspunsurile arhimandritului Irinarh de la Dobruşa către Duhovnicescul Consistoriu în legătură cu manuscrisele de mai sus. În primul raport el menţiona doar două manuscrise dintre cele trimise mai apoi la Kiev – *Învăţăturile Sf. Efrem Sirul* şi *Paterice* (2), arătând că manuscrisele se află în câte patru exemplare de acelaşi fel. Dar din lista celor 20 de cărţi se constată că numai *Scrierile lui Isaac Sirul* se atestă în două exemplare, celelalte fiind lucrări în câte două volume ale aceluiaşi autor (Simeon Noul Teolog, şi Sf. Calist). Ce semnificaţie are răspunsul arhimandritului Irinarh? Să fie oare o încercare de a distrage atenţia autorităţilor printr-un răspuns evaziv şi a proteja în continuare aceste adevărate comori pentru vieţuirea monahilor? În tot cazul respectivele cărţi nu pot fi considerate „nefolositoare monahilor", după cum se exprima preotul Mihail Ganiţki. Din cele 20 de cărţi de la Dobruşa trimise la Kiev am reuşit să identificăm la ora actuală doar trei manuscrise şi anume:

1. Cuvinte pustniceşti ale lui Isaac Sirul. – Manuscrisul a fost copiat de către monahul Ghervasie înainte de 1811, având la bază traducerea românească a lui Gherontie Dascălul din şcoala paisiană de la mănăstirea Neamţ, efectuată după ediţia grecească a lui Nichifor Teotokis apărută la Leipzig în 1770[49]. Cartea este alcătuită din 276 de file copertate în scoarţe din lemn şi piele cu incrustaţii florale. La început (f. 3^{v}-4) are următoarea însemnare posesorală: „Acest Sf. Isaac (Sirul) iaste a obştii Dobruşii. 1811, ianuarie 26" (vezi şi alte însemnări în descrierea mss.). – Cota actuală: Kiev, Biblioteca Ştiinţifică a Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, Secţia de manuscrise, fond D.A. Duhovnaja Akademija, mss. Nr. 217 (Muz. Nr. 598).

2. Perenesisul lui Efrem Sirul. – Manuscris copiat de acelaşi părinte Ghervasie la începutul sec. al XIX-lea, înainte de 1811. Cartea cuprinde 560 de file şi are legătura în lemn şi piele cu incrustaţii şi două încheietori metalice. La începutul cărţii s-a păstrat însemnarea posesorală: „Acest Sf. Efrem Sirul iaste a obştii Dobruşii. 1811, ianuarie 26". – Cota actuală: Kiev, Biblioteca Ştiinţifică a Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, Secţia manuscrise, fond D.A., mss. nr. 216 (Muz. 599).

3. Scrierile lui Simion Noul Teolog, cu prefaţa lui Nichita Stithatul, vol. 1. – Manuscris finisat de copiştii Maxim ieroschimonahul şi Zamfir logofătul de la Dobruşa în 12 aprilie 1812, după textul traducerii lui Isaac Dascălul, vestit cărturar de la mănăstirea Neamţ din 1802-1803. Cartea cuprinde 481 de file şi a fost copertată în lemn şi piele de monahul Stratonic. Pe filele de la început s-a păstrat însemnarea posesorală: „Această sfântă carte este a obştii Dobruşa, 1817, aprilie 29" (vezi şi alte însemnări în

descrierea mss. din anexă). – Cota actuală: Kiev, Biblioteca Ştiinţifică a Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, Secţia manuscrise, fond D.A., mss. nr. 220 (Muz. 597).

Aceste trei manuscrise sunt trecute în lista din 1881 sub nr. 1, 2 şi 5. Este necesar ca în continuare să se întreprindă identificarea celorlalte 17 cărţi manuscrise de la Dobruşa, despre care ştim cu precizie că au ajuns la Kiev şi le avem menţionate după titlul lor împreună cu numărul de file (sau pagini) pentru fiecare din ele.

Alte patru cărţi manuscrise de la Dobruşa au fost identificate de noi la Biblioteca Naţională a Moldovei din Chişinău. Acestea din urmă nicidecum nu pot fi considerate ca exemplare din categoria lotului precedent, ci sunt, probabil, mai degrabă o confirmare a relatării arhimandritului Irinarh din 1879, care scria că în biblioteca de acolo se găsesc câte patru manuscrise de acelaşi fel. Intuim, de asemenea, că răspunsul lui Irinarh din 1881, în care arată că la Dobruşa nu au mai rămas manuscrise, era doar un răspuns formal. Valoarea cărţilor, de care au trebuit să se despartă, o cunoşteau foarte bine monahii de la Dobruşa şi este evident că în mănăstire au mai rămas atunci exemplare ale aceloraşi opere. Astfel, la Biblioteca Naţională a Moldovei se păstrează acum următoarele manuscrise:

1. Scrierile lui Isaia Pustnicul. – Manuscrisul datează de la sfârşitul sec. al XVIII-lea, fiind scris de un singur copist. Cuprinde 217 file copertate în lemn şi piele cu incrustaţii şi două cheutori metalice. La început are însemnarea posesorală a obştii de la Dobruşa, dar fără indicarea anului. – Cota actuală: Chişinău, Biblioteca Naţională a Moldovei, Secţia carte rară şi manuscrise, nr. 10.

2. Cuvinte pustniceşti ale luzi Isaac Sirul. – Manuscrisul datează din 1805 şi a fost scris de trei copişti, între care unul este schimonahul Dositei. Cuprinde 348 de file copertate în carton şi piele cu incrustaţii. Cartea a aparţinut pe rând câtorva monahi de la Dobruşa (vezi descrierea mss. în anexă). - Cota actuală: Chişinău, Biblioteca Naţională a Moldovei, Secţia carte rară şi manuscrise, nr. 5.

3. Pateric (cu adăugirea altor scrieri). – Manuscris din 1816 copiat de Manasie cântăreţul de la Dobruşa. Cuprinde 259 de file copertate în carton şi piele. - Cota actuală: Chişinău, Biblioteca Naţională a Moldovei, Secţia carte rară şi manuscrise, nr. 6.

4. Canoanele Maicii Domnului. – Manuscrisul datează din 1842, fiind scris de poslușnicul Manole Graur la mănăstirea Dobruşa. Cuprinde 333 de file fără copertă. Cota actuală: Chişinău, Biblioteca Naţională a Moldovei, Secţia carte rară şi manuscrise, nr. 7.

Alte 7 manuscrise de la Dobruşa se păstrează în prezent la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti şi au fost descrise de cercetătorul Gabriel Ştrempel[50]. Ele au ajuns în acest fond prin intermediul ultimilor lor posesori – două de la Radu Rosetti din 1908, trei de la arhimandritul Daniil Ciubotaru de la mănăstirea Neamţ în 1942 şi două de la mănăstirea Varatic. Aceste manuscrise sunt următoarele:

1. Miscelaneu (cu *Cuvintele lui Isaia Postnicul,* f. 1-102, şi fragmente din scrierile lui Ghenadie patriarhul Ţarigradului, Nil Sinaitul, Nil de la Sorsca, Maxim Mărturisitorul, din *Pateric, Crinii ţarinii* etc.), 208 f., manuscris copiat în 1790 de Luca ieromonahul. Are legătura în lemn şi piele cu incrustaţii. A fost achiziţionat de la Radu Rosetti la 15 octombrie 1908 (Cota mss.: B.A.R., nr. 3726.

2. Miscelaneu (cu *Capetele lui Maxim Mărturisitorul,* f. 9-99^{v}, şi fragmente din alte lucrări: *Vieţile Sfinţilor, Pateric* etc.), 141 f., scrisa de doi copişti, Vitalie ierodiacon şi Ieremia Prisăcaru, la sfârşitul sec. al XVIII-lea şi în 1827 (f. 125-134^{v}); legătură în carton şi piele. A fost achiziţionat de la arhimandritul Daniil Ciubotaru la 15 septembrie 1942. (Cota mss.: B.A.R., nr. 5517).

3. A lui Vasile cel Mare, Aşezământul pustnicesc al călugărilor şi *Scrisoare către Hilon, ucenicul său, pentru viaţa pustnicească,* 88 f., manuscris copiat de Misail ieromonahul. A fost achiziţionat de la arhimandritul Daniil Ciubotaru la 15 septembrie 1942. (Cota mss.: B.A.R., nr. 5506.

4. A lui Vasile cel Mare, Hotărâri pe larg pentru călugări, Întrebări şi răspunsuri, 149 f., manuscris copiat de Ghervasie monahul în 1807; achiziţionat de la arhimandritul Daniil Ciubotaru la 15 septembrie 1942. (Cota mss.: B.A.R., nr. 5505.

5. Miscelaneu (cu *Minunile Maicii Domnului,* f. 12^{v}-134, *Viaţa sf. Vasile cel Nou,* cu *Vămile văzduhului,* f. 183^{v}-229, şi alte scrieri moralizatoare), 297 f., copist Ioan, feciorul preotului Teodor din Păuleşti, scris în 1811 la mănăstirea Dobruşa; achiziţionat de la Radu Rosetti la 15 octombrie 1908. (Copia mss.: B.A.R., nr. 3644).

6. Învăţăturile lui Nil de la Sorsca, f. 1^{v}-126, cu alte texte ulterioare, 132 f., manuscris copiat de călugărul Simon în 1819; cu o însemnare despre divizarea teritorială a ţinuturilor din Basarabia în 1819; legătură în carton şi piele; din biblioteca mănăstirii Varatic. (Cota mss.: B.A.R., nr. 3554).

7. Crinii ţarinii, 153 f., manuscris copiat de acelaşi copist Simon pe la 1820; legătură de carton şi piele; din biblioteca mănăstirii Varatic. (Cota mss., B.A.R., nr. 3555).

Informaţiile cuprinse în manuscrisele de la Dobruşa ne-au mai permis identificarea unui număr important de copişti, legători de cărţi, traducători din limba greacă, cititori şi posesori de cărţi. Pentru personalităţile descoperite se mai impune în continuare o documentare suplimentară, iar în etapa de faţă a cercetărilor prezentăm în continuare doar lista lor cu menţiunea datei cronologice:

1. Luca ieromonah (1790), copist;
2. Serafim Burdujanul ierodiacon (1845), posesor de carte;
3. Vitalie ierodiacon (sec. XIX), posesor de carte;
4. Misail ieromonah (1805), copist;
5. Dositei schimonah (1805), copist;
6. Maim ieroschimonah-duhovnic (1812), copist;
7. Zamfir logofătul, ulterior Zosima ieromonah (181]2, 1819), copist;
8. Ghervasie monah (1807-1811), copist a trei manuscrise;
9. Manasie monah (1816), cântăreţ şi copist;
10. Visarion „cel stricat la mână” (1805-1808), copist;
11. Platon monah (1808), copist;
12. Ioan, fiul preotului Teodor din Păuleşti, născut în 1792 (1811), copist a două manuscrise;
13. Simon „bătrânul” (1819), copist a două manuscrise;
14. Stratonic monah (1817), legător de cărţi;
15. Nicandru Stratilescu, arhimandrit (1844), traducător din greacă;
16. Macarie Graur, ieromonah (1844), copist;
17. Maxim ieromonah (1848), cititor;
18. Serafim monah, „dascălul şi scriitorul” (1861), traducător;
19. Ieremia Prisăcăreanu, poslușnic (1827), copist;
20. Filaret schimonah (1845), posesor de cărţi;
21. Patrichie monah (ante 1861), copist şi posesor de cărţi;
22. Talasie monah (1842), posesor de cărţi;
23. Strati monah (post 1848), cititor de cărţi;
24. Sinesie arhimandrit (1822-1834), posesor de cărţi.

Ca rezultat al cercetărilor întreprinse, am reuşit să identificăm după sursele bibliografice de până acum şi din materialele de arhivă, precum şi din investigaţiile efectuate în mai multe biblioteci, 42 de cărţi manuscrise din scriptoriul mănăstirii Dobruşa, dar numai pentru 15 dintre ele se cunoaşte locul actual de păstrare. Majoritatea dintre ele au fost scrise la Dobruşa în perioada anilor 1790-1812, iar apartenenţa lor de acest locaş se argumentează prin însemnările copiştilor, însemnările cititorilor vremii, precum şi de însemnarea posesorală, aproape invariabilă pentru toate cărţile, cu următorul conţinut: „Această carte este a obştii Dobruşanilor". Consemnarea posesorală datează din anii 1811 şi 1812, când, probabil, s-a efectuat o inventariere a bibliotecii.

Note:

* Studiul de faţă face parte dintr-un ciclu consacrat valorilor cărturăreşti ale mănăstirilor Moldovei. La plecarea dintre noi a regretatei Valentina Pelin, lucrarea, fiind într-un stadiu avansat de finisare, nouă ne-a revenit doar misiunea de a o trece în forma electronică şi de a o completa cu mai multe referinţe, care în mare parte lipseau (Valentin Eşanu şi Igor Cereteu).

[1] Păcurariu Mircea, *Basarabia. Aspecte din istoria bisericii şi a neamului românesc.* Tipărită cu binecuvântarea I.P.S. Daniel Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei, Iaşi, 1993, p. 60.

[2] Mănăstirile Vărzăreşti şi Căpriana (sau Chiprian) se atestă documentar în domnia lui Alexandru cel Bun (1400-1432) la 1420 „mănăstirea lui Vărzar" (*Documente privind istoria României, A. Moldova, I (1384-1475),* Bucureşti, p. 41, doc. 48 (în continare DIR A); „poiana lui Chiprian" (Idem, p. 76, doc. 87). Pentru Căpriana, vezi: Ştefan Berechet, *Mănăstirea Căpriana*, în ACMIB, II (1928), p. 89-109 şi pentru studiile ulterioare până în prezent: Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Nicolae Fuştei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărţi, inscripţii şi alte materiale*. Coordonator: Andrei Eşanu. Chişinău, Ed. Pontos, 2003, p. 8-26).

[3] Vezi: Egorov I., *Bisericile peşteri*, în Revista Societăţii istorico-arheologice din Basarabia (RSIAB), 1918, p. 11-20 (în limba rusă).

[4] O prezentare a autorilor şi lucrărilor referitoare la istoria monahismului din Basarabia, vezi în monografia lui Mircea Păcurariu, *Basarabia. Aspecte din istoria bisericii şi a neamului românesc*. Iaşi, 1993, p. 9-21.

[5] Vezi în special lucrările publicate de Visarion Puiu, Ştefan Ciobanu, Constantin Tomescu, Aurel V. Sava, Paul Mihail etc.

[6] Vezi: Tomescu Constantin, *Însemnări pe cărţile mănăstirii Dobruşa (Soroca),* în „Arhivele Basarabiei", I (1929), nr. 1. – Chişinău, 1929, p. 59-61; Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Aşezăminte, scrieri, personalităţi.* – Chişinău, „Ştiinţa", 1993, p. 16-241 ş. a.

[7] Vezi: *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecţia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (sec. XIV-XIX),* Alcătuitor V. Ovcinnicova-Pelin, Editura „Ştiinţa", Chişinău, 1989 (descrierea a 143 de manuscrise).

[8] Păcurariu Mircea, *Basarabia. Aspecte din istoria bisericii şi a neamului românesc*, Iaşi, 1993, p. 40-44.

[9] Ibidem, p. 42.

[10] Vezi: Glicherie Lovin, *Acte de la mănăstirea Dobruşa (Soroca),* în „Arhivele Basarabiei", 1930, nr. 1, p. 116-117.

[11] Vezi: Zamfir Arbure, *Basarabia în secolul XIX.* Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion şi Tatiana Varta. Ed.„Novitas", Chişinău, 2001, p. 297.

[12] Puiu Visarion, *Mănăstiri din Basarabia,* în Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, XI (1919), Chişinău, 1919, p. 37-38 (şi extras).

[13] Vezi: *DIR. A* veacul XIV, XV, vol. I (1384-1475), Bucureşti, 1954, p. 4, doc. 4.

[14] Vezi: *DIR, A*, veacul XVI, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 244.

[15] În documentul din 20 decembrie 1437 se atestă „Dobruşa, sat pe Dobruşa, sub Caragine", vezi, *DIR. A,* veacul XIV, XV, vol. I, p. 147, doc. 177.

[16] Мурзакевич Н., *Сведения о некоторых православных монастырях***,** în Записки Одесского Общества истории и древностей, том. II. Отд. II-III, Одесса, 1850. p. 313; Защук А., Добрушский-*Николаевский монастырь,* în Защук А. Материалы для географии и статистики России. *Бессарабская область*, Спб., 1862, p. 225- 228.

[17] f.a. *Cum au fost închise mănăstirile din R.S.S. Moldovenească*, în Cugetul, 2000, nr.1, p. 51-55; Ţurcanu, Ion. *Cine a închis bisericile şi mănăstirile din Basarabia?* , în Cugetul, 2000, nr.1, p.26-29.

[18] Ciocanu Sergius. *Unele consideraţiuni privind începuturile mănăstirii Dobruşa şi construirea aici a primei biserici de zid*, în „Arta”*,* 1999-2000, p. 32

[19] Мурзакевич Н., *Сведения о некоторых православных монастырях*, în Записки Одесского Общества истории и древностей, том. II. Отд. II-III, Одесса, 1850. p. 313-314; Zamfir Arbure, *Basarabia în secolul XIX.* Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion şi Tatiana Varta. Ed.„Novitas”, Chişinău, 2001, p. 297.

[20] Glicherie Lovin, *Acte de la mănăstirea Dobruşa (jud.Soroca),* în Arhivele Basarabiei, nr.1, 1930, p.115.

[21] Мурзакевич Н., *Сведения о некоторых православных монастырях*, în Записки Одесского Общества истории и древностей, том. II. Отд. II-III, Одесса, 1850. p. 313.

[22] Ciocanu Sergius. *Unele consideraţiuni privind începuturile mănăstirii Dobruşa şi construirea aici a primei biserici de zid*, în „Arta”*,* 1999-2000, p.29-33.

[23] Ibidem, p.29.

[24] Cercetătorul Sergius Ciocanu primul a pus în valoare anul 1811 drept an de început al construirii bisericii mari de zid de la Dobruşa. Vezi: Ciocanu Sergius. *Unele consideraţiuni privind începuturile mănăstirii Dobruşa şi construirea aici a primei biserici de zid,* în „Arta”*,* 1999-2000, p.30

[25] Este vorba de Alexandru Mavrocordat al II-lea, zis „Firaris” (Fugarul), domn al Ţării Moldovei 1785-1786.

[26] *Locaşuri sfinte din Basarabia,* Chişinău, 2001, p. 40-41.

[27] Boierul Toma Cozma are şi o biserică zidită la începutul sec. al XIX-lea în Iaşi, în Păcurari, ce-i poartă numele până astăzi.

[28] Ганицкий М., *Монастыри в Бессарабии*, în Кишиневский Епархиальные Ведомости, nr.16, 1883, p.535.

[29] A se vedea descrierea fazei iniţiale a bisericii lui Toma Cosma la: Ciocanu Sergius. *Unele consideraţiuni privind începuturile mănăstirii Dobruşa şi construirea aici a primei biserici de zid,* în „Arta”*,* 1999-2000, p.30

[30] *Locaşuri sfinte din Basarabia*, Chişinău, 2001, p. 40.

[31] Aici şi în continuare utilizăm informaţii din însemnările de pe manuscrisele de la Dobruşa, vezi descrierile lor mai jos.

[32] Arhiva Naţională a Republici Moldova, Fond 2848, reg.2, dos. nr.317, f.69, 108 (în continuare ANRM).

[33] Popovschi Nicolae, *Istoria Bisericii din Basarabia în secolul al XIX-lea sub ruşi,* Chişinău, 1931, p. 190-193.

[34] ANRM, Fond 2119, inv. 4, dos. 1

[35] Zamfir Arbure, *Basarabia în secolul XIX.* Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion şi Tatiana Varta. Ed.„Novitas”, Chişinău, 2001, p.297.

[36] Tomescu Constantin, *Însemnări pe cărţile mănăstirile Dobruşa (Soroca),* în Arhivele Basarabiei, Chişinău, I, 1929, nr. 1, p. 59-61

[37] Paul Mihail, *Cărţi bisericeşti, manuscrise şi icoane din Basarabia*, în Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Aşezăminte, scrieri, personalităţi,* Chişinău, „Ştiinţa”, 1993, p.162-202.

[38] Ibidem, 1993, p. 176.

[39] Ibidem.

[40] Ibidem, p. 175.

[41] Ibidem, 1993, p. 196.

[42] ANRM, Fond 208, inv. 2, dos. 1124, (1834-1836).

[43] Iidem, filele 94-97.

[44] Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Aşezăminte, scrieri, personalităţi,* Chişinău, „Ştiinţa”, 1993, p. 71.

[45] ANRM, Fond 208, inv. 3, dos. 1933, filele 1-6.

[46] Ibidem, fila 1-1^{v}.

[47] Ibidem, fila 3.

[48] Pelin Valentina, *Contribuţia cărturarilor români la traducerile şcolii paisiene*, în Românii în reînnoirea isihastă. Studii închinate Cuviosului Paisie de la Neamţ la bicentinarul săvârşirii sale 15 noiembrie 1994, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Ed. „Trinitas”, Iaşi, 1997, p. 83-120.

[49] Ibidem, 1997, p. 113-116.

[50] Vezi, Ştrempel Gabriel, *Catalogul manuscriselor româneşti de la Biblioteca Academiei Române*, Vol. III, Bucureşti, 1987, mss. nr. 3554, 3555, 3644, 3726; Vol. IV, Bucureşti, 1992, mss. Nr. 5505, 5506, 5517.

DESERVIREA SOCIALĂ A POPULAȚIEI RURALE (ANII 60-80 AI SEC. XX)

Leonid Bulmaga

Sfera deservirii sociale este una dintre principalele componente a infrastructurii sociale. Nivelul ei de dezvoltare constituie un indice concludent la capitolul mod de viață, condiții de trai.

Istoriografia sovietică moldovenească are la cont anumite realizări la aceasta temă[1]. Însă, în primul rând, lucrările în cauză reflectă dezvoltarea sferei de deservire socială a oamenilor muncii de la sate în cadrul unor perioade scurte de timp, deseori abordând această problemă doar în treacăt. Şi, în al doilea, făcând acest lucru într-o oarecare măsură superficial, se limitează la elucidarea, cu precădere, a aspectelor ei pozitive.

Pentru a stabili caracterul schimbărilor ce au avut loc în această sferă pe parcursul anilor 60-80, e necesar, mai întâi, a scoate în evidență starea în care se afla ea către începutul acestei perioade.

În 1960 în localitățile rurale existau 1351 de întreprinderi de deservire socială. Volumul serviciilor prestate de acestea alcătuia 1,9 mln. rub. În medie unui locuitori îi reveneau doar 87 de copeici[2]. Până în 1962 deservirea socială la sate includea aproximativ cincisprezece departamente şi organizații. Industria locală, care menținea majoritatea întreprinderilor de deservire socială, acorda populației nu mai mult de jumătate din volumul total al serviciilor.

În 1962 volumul serviciilor sociale realizate de aceste întreprinderi alcătuia în medie 36 de copeici pentru un locuitor de la sat[3].

De regulă, în localitățile rurale serviciul de deservire socială se reducea la 2-3 ateliere (în unele sate cu unu-doi lucrători), care se ocupau de reparația încălțămintei şi confecționarea îmbrăcămintei[4]. Până la mijlocul anilor 60, populația republicii beneficia de serviciile doar a trei fabrici de curățare chimică şi de vopsire a hainelor, care dispuneau de puncte de recepție doar în 15 sate mari[5]. În acelaşi timp, în multe din localitățile republicii, chiar şi în satele cu populație numeroasă, nu exista nici o întreprindere de deservire socială. Spre exemplu, în raionul Ceadâr-Lunga erau 12 sate cu peste 1000 de locuitori, în care nu exista nici un atelier de deservire socială. În raioanele Făleşti şi Anenii-Noi erau câte 18 astfel de sate, în Leova – 10, în Rezina – 11, în raionul Soroca – 211. Trei mii de locuitori din satul Teleşeu, raionul Orhei, beneficiau de serviciile unui singur atelier de cusut. Şi chiar dacă astfel de ateliere existau, ele acordau servicii de un profil foarte îngust – reparația încălțămintei şi confecționarea îmbrăcămintei[6].

Afară de aceasta, mai bine de 70 la sută din satele republicii nu dispuneau de ateliere pentru prestarea altor servicii cu excepția celor menționate mai sus. În 1965, în Moldova, la 13 sate revenea un atelier fotografic şi la 38 de sate – un singur punct de recepție a îmbrăcămintei pentru curățarea chimică[7]. La drept vorbind, asemenea servicii, cum ar fi reparația aparatelor electrice şi electronice de uz casnic, teleradio, a obiectelor de metal, vopsirea îmbrăcămintei şi curățarea chimică, erau organizate numai în oraşe; iar în majoritatea raioanelor ele lipseau. Întreprinderile raionale duceau lipsa de cadre necesare, de echipamentul corespunzător, nu erau asigurate cu sortimentul şi cantitatea necesară de materiale şi piese de rezervă, care ar fi permis organizarea deservirii sociale la un nivel adecvat. În 1350, din cele 1750 de sate,

lipseau băile comunale[8]. Cu alte cuvinte, în majoritatea satelor nu existau nici cele mai elementare obiecte de menire socială, care constituie atributul necesar al unui mod de viaţă sănătos, a căror construcţie şi echipare e pe măsura puterilor nu numai ale unui colhoz sau sovhoz, ci şi ale unei familii. E regretabil faptul, că şi obiectele de menire socială existente aveau uneori o stare sanitară proastă, fiind folosite nu după destinaţie, ci transformate în depozite, magazii etc[9].

Despre gradul de dezvoltare a sferei de prestare a serviciilor, a condiţiilor sanitare reale în care trăiau mulţi dintre truditorii de la sate se poate judeca şi după faptul că în anii respectivi la sat nu rare erau cazurile de răspândire a pediculozei. Spre exemplu, în 1965, in şcoala medie nr. 2 din orăşelul Hâncesti pediculoza a fost înregistrată la 27% din numărul elevilor; în satul Coşniţa din raionul Dubăsari - la mai mult de 70%. În decursul doar a opt luni ale anului 1965, în republică au fost înregistrate peste 200 de cazuri de îmbolnăvire de tifos exantematic, ceea ce era de 1,5 ori mai mult decât în 1964[10].

Să vedem însă ce schimbări au intervenit în următorii 20 de ani. Mai întâi, să urmărim aceste schimbări în baza asigurării tehnico-materiale a ramurii în cauză.

Documentele oficiale ale Ministerului de Deservire Socială a populaţiei din Republica Moldova demostrează că numai în perioada anilor 1963-1965 au fost construite şi date în exploatare trei sute de întreprinderi de deservire socială, 99 dintre care - în localităţile săteşti. Afară de aceasta, colhozurile au procurat 7 încăperi pentru amenajarea atelierelor, iar 6 încăperi au fost reamenajate în acest scop împreună cu sovietele săteşti[11].

Între anii 1966-1970 în republică au fost puse în funcţiune deja 323 de întreprinderi de deservire socială, dintre care 165 - în localităţile rurale. La fabrici şi ateliere erau instalate 11 mii unităţi de utilaj tehnologic[12].

În următorii cinci ani, pentru dezvoltarea bazei tehnico-materiale a ramurii au fost alocate 38,75 mln. de rub. (faţă de 24,7 mln. de rub. în cincinalul precedent), au fost construite şi puse în funcţiune 270 de întreprinderi ale căror fonduri de producţie de bază echivalau cu 32 mln. de ruble[13].

În centrele administrative principale ale colhozurilor au fost construite, cu forţele şi mijloacele acestora, case de deservire socială şi întreprinderi complexe cu o capacitate totală de 1054 locuri de muncă, cu fonduri fixe în sumă de 2,25 mln. de ruble. În total, în aceşti ani, la întreprinderile din ramură au fost instalate aproximativ 10 mii unităţi de utilaj şi aparate. Pentru necesităţile sale ramura a primit 670 unităţi de transport. Înzestrarea tehnică a muncii a crescut de 1,5 ori, iar înzestrarea energetică - de 1,2 ori[14].

Către începutul anilor 80 fondurile fixe de producţie ale ramurii alcătuiau 71,3 mln. de ruble, adică, în comparaţie cu anul 1975, au crescut de 1,4 ori. Au fost puse în funcţiune mai bine de 13 mii unităţi de utilaj tehnologic modern[15.]

La formarea bazei tehnico-materiale a ramurii s-au încadrat activ colhozurile şi sovhozurile. Cu forţele lor, în decursul anilor 1976-1980, au fost construite şi puse la dispoziţia Ministerului de Deservire Socială a populaţiei 60 de case de deservire socială şi puncte de recepţie, prevăzute pentru 597 locuri de muncă şi în măsură să presteze servicii sociale în sumă de 2,5 mln. de ruble anual[16.]

În anii 1981-1985, în scopul lărgirii şi consolidării bazei tehnico-materiale a acestei ramuri au fost alocate investiţii capitale în sumă de 28,99 mln. de ruble. Fondurile fixe principale au sporit până la 92,0 mii de ruble[17]. Au fost construite şi puse în funcţiune 32 de întreprinderi de deservire socială. Case de deservire socială cu o capacitate mare (100-180 locuri de muncă) au fost construite în oraşele Bălţi, Ungheni, Rezina, în

aşezările de tip orăşenesc Ocnița, Vulcăneşti, băi pentru 50 de locuri şi spălătorii cu o capacitate de prelucrare a 0,5 tone de lenjerie uscată pe schimb - în localitățile de tip urban Străşeni, Nisporeni, Floreşti. Rețeaua de ateliere, puncte de recepție şi alte subdiviziuni ale sistemului de prestare a serviciilor au fost completate în anii 1982-1985 cu 297 de unități. În decurs de numai şapte luni ale anului 1986, pentru îmbunătățirea deservirii sociale a crescătorilor de vite, a altor categorii de lucrători de la sat, în baza încăperilor puse la dispoziție de colhozuri şi sovhozuri, au fost organizate 67 de oficii de recepție a comenzilor şi 55 de sucursale ale acestora şi create 81 de brigăzi şi 32 de puncte ambulante de recepție. În satele în care nu existau subdiviziuni staționare ale sferei de deservire socială au fost înființate 53 de ateliere diferite. În 213 sate ale republicii au fost create brigăzi de reparație şi construcție[18]. De remarcat, că din cincinal în cincinal rămâneau nevalorificate mijloace financiare, alocate pentru dezvoltarea bazei tehnico-materiale a sferei în cauză, se tărăgănau termenele de finisare şi punere în funcțiune a obiectelor noi, se comiteau şi alte încălcări ale disciplinei financiare şi de plan, ceea ce se răsfrângea negativ asupra stării de lucruri în această ramură. În anii 1966-1970 planul de construcție de noi întreprinderi de prestare a serviciilor a fost îndeplinit doar cu 87%. Suma mijloacelor nevalorificate alcătuia 3,8 mln. de rub[19].

În 1971-1975 acest plan a fost îndeplinit doar cu 78,4%; din 49,4 mln. de ruble, alocate pentru dezvoltarea acestei ramuri, au fost utilizate numai 30,9 de mln., rămânând nevalorificate 8,5 mln. de ruble. Cu această sumă s-ar fi putut construi opt întreprinderi mari şi s-ar fi putut presta populației servicii în sumă de 10 mln. de ruble. Afară de aceasta, în aceiaşi ani n-au fost utilizate fonduri fixe în sumă de 13,3 mln. de ruble.

În perioada anilor 1976-1980 planul de construcție a întreprinderilor de deservire socială a fost îndeplinit cu 80%. Suma investițiilor capitale nefolosite în aceste scopuri alcătuia 6 mln. ruble[20]. Din 365 de întreprinderi de prestare a serviciilor, prevăzute în sarcinile de plan, în 1981-1985, au fost construite şi puse în funcțiune doar 140 (38%). Pe parcursul acestor ani n-a fost dezrădăcinată practica de includere a obiectelor în planul de construcție fără a fi aprobată documentația de proiect şi de deviz, precum şi a obiectelor pentru a căror construcție uneori nu erau eliberate loturi de pământ. Înălțarea multora dintre ele se reținea din cauza lipsei de materiale de construcție. Multe lucrări erau executate foarte prost[21]. Deseori întreprinderile construite timp îndelungat nu erau folosite în măsura cuvenită. Spre exemplu, în anii 1976-1980 întreprinderile pentru curățarea chimica a îmbrăcămintei foloseau doar 51-55% din capacitățile instalațiilor de care dispuneau, spălătoriile - 51-60%, băile publice - 36-42%[22]. Erau insuficient utilizate şi fondurile fixe. În anii 1971 -1975 coeficientul de folosire a capacităților de producție ale combinatelor de deservire socială din raioanele Otaci, Vulcăneşti, Grigoriopol, Căuşeni, Criuleni, Leova şi Ceadâr-Lunga oscila între 0,40 şi 0,60. Din cauza scăderii sistematice a indicilor randamentului fondurilor, în anii 1976-1980 serviciul de deservire socială a ratat un beneficiu în sumă de 6,4 mln. de ruble[23].

Până la finele anilor 70 a rămas nerezolvată problema organizării caselor de deservire socială şi a punctelor de recepție în centrele administrative principale ale colhozurilor şi sovhozurilor. Către începutul anului 1981 ele lipseau în 115 gospodării. Dar şi în localitățile în care acestea existau, volumul serviciilor prestate era destul de mic. Calitatea şi cultura deservirii sociale sufereau din cauza că 25% din numărul punctelor de recepție se aflau în încăperi arendate şi slab amenajate[24]. Un factor

serios ce reținea îmbunătățirea condițiilor de trai al oamenilor muncii de la țară, îl constituia ritmul lent de reînzestrare tehnica a întreprinderilor în funcțiune. În anii 80 mai bine de 43% din utilajul acestora era învechit moral[25].

O formă importantă de deservire socială a populației rurale în aceşti ani continua să rămână deservirea în deplasare de către brigăzile de meşteri de diferite profesii. Însă, din cauza lipsei de mijloace de transport specializate, această formă de deservire nu şi-a găsit o răspândire largă. Către începutul anului 1981 serviciul de deservire socială din republică dispunea doar de 64,4% din numărul de mijloace de transport necesar[26].

Despre schimbările intervenite în această perioadă în baza tehnico-materială a deservirii sociale ne vorbesc datele statistice existente (vezi tabelul nr. 1).

Numărul întreprinderilor de deservire socială a populației, după tipurile de servicii, din localitățile săteşti ale Moldovei (la sfârşit de an)

Tabelul nr. 1

	1960	**1970**	**1980**	**1987**
Total	1351	2297	2438	2785
Inclusiv după tipurile de servicii:				
repararea şi confecționarea la comandă a încălțămintei	402	429	251	255
repararea şi confecționarea la comandă a îmbrăcămintei	496	873	840	900
repararea aparatelor electrice de uz casnic, tele, radio	55	135	229	269
repararea şi deservirea tehnică a mijloacelor de transport		4	15	23
repararea şi confecționarea mobilei	12	24	19	9
curățare chimică şi vopsire		31	28	15
spălătorii			1	4
construirea şi reparația locuințelor	7	125	27	10
ateliere foto	54	95	125	164
băi şi duşuri	24	68	253	296
frizerii	208	227	290	419
oficii de închiriere	15	30	48	55
servicii de transport			15	14

(Tabelul a fost alcătuit în baza culegerilor de statistică: Народное хозяйство МССР (1980), p.235; Народное хозяйство МССР (1987) p. 213)

În decursul a 30 de ani, numărul total al întreprinderilor de prestare a serviciilor populației a crescut mai bine de două ori. Aceasta se datora, în primul rând, construcției şi punerii în funcțiune a atelierelor de prestare a unor servicii tradiționale şi necomplicate: de reparare, şi de confecționare la comandă a hainelor, fotografice, de frizerie etc. Din 1434 de întreprinderi, deschise în perioada dată, 997 dintre ele acordau populației anume astfel de servicii. Totodată, numărul atelierelor de prestare

a serviciilor complicate, apărute datorită creşterii nivelului de dezvoltare a forţelor de producţie ale societăţii şi datorită schimbărilor în modul de trai al lucrătorilor de la sate, de reparaţie a aparatajului tele-, radio-, a dispozitivelor şi aparatelor complicate de uz casnic, de reparare şi deservire tehnică a mijloacelor de transport de curăţare chimică şi vopsire a îmbrăcămintei, continua să rămână destul de mic. La sfârşitul anilor 80, un singur atelier de reparare a aparatajului tele-, radio- şi a tehnicii de uz casnic complicate deservea 6 sate, o staţie pentru deservirea tehnică a mijloacelor de transport individuale - 70 de sate, o curăţătorie chimică - mai mult de 100 de sate. La sate lipseau, practic, întreprinderi pentru satisfacerea necesităţilor populaţiei în a-şi construi şi repara casele, confecţiona şi repara mobila.

Alături de construirea şi punerea în funcţiune a noilor întreprinderi de deservire socială, de înzestrarea lor tehnică şi reînzestrarea celor în funcţiune, în republică se întreprindeau anumite măsuri în ceea ce priveşte pregătirea şi ridicarea nivelului de calificare a cadrelor. Începutul creării unei noi ramuri de instruire şi producţie a fost pus în anii 1966-1970. Au fost înfiinţate suplimentar două combinate de instruire şi producţie în oraşele Bălţi şi Cahul; a fost lărgit CIP din Chişinău, iar în baza sovhozului „Romăneşti" din raionul Orhei a fost creată o şcoală interraională pentru pregătirea specialiştilor de profil larg. În 1967 s-a deschis o instituţie de învăţământ pentru pregătirea cadrelor cu studii medii de specialitate, unde, la începutul anilor 70, învăţau 1000 de persoane. Timp de cinci ani în Moldova au fost pregătiţi cca. 10 mii de specialişti de diferite profesii, şi-au ridicat nivelul de calificare 8 mii de persoane, iar numărul specialiştilor cu studii medii şi superioare a crescut de 3,5 ori[27].

În 1971-1976 au fost pregătiţi mai mult de 16,3 mii de muncitori de profesii de masă, 11,2 mii de muncitori de diferite specialităţi; 400 funcţionari şi lucrători din rândurile personalului de ingineri şi tehnicieni şi-au ridicat nivelul de calificare. Întreprinderile subordonate au primit la lucru 7,2 mii de tineri şi tinere, care au absolvit şcolile de cultură generală, căpătînd în sistemul deservirii sociale deprinderi profesionale[28]. Către mijlocul anilor 70 în sistemul deservirii sociale munceau 700 de specialişti de înaltă calificare şi cca. două mii de lucratori cu studii medii de specialitate. În anii 1976-1980, la întreprinderile şi în instituţiile de învăţământ ale ramurii au fost pregătiţi mai bine de 18,5 mii de specialişti de înaltă calificare. Mai mult de 19,7 mii de muncitori de profesii de masă au fost pregătiţi în anii 1981 -1985. În această perioadă şi-au ridicat nivelul de calificare mai bine de 20 mii de muncitori, 2,6 mii de funcţionari şi lucrători din rândurile personalului de ingineri şi tehnicieni[29].

Aşadar, pe parcursul a patru cincinale, în republică au fost pregătite aproximativ 65 mii de cadre de diferite profesii şi de divers nivel de calificare. Către începutul anilor 80 nivelul de asigurare a republicii cu locuri de muncă (în comparaţie cu normativele) pentru toate tipurile de servicii constituia 78,7%. La fel de neuniform se prezenta acest indice şi în cadrul unor forme concrete de prestare a serviciilor. Dacă în raionul Ialoveni el alcătuia 38%, apoi în raionul Rezina - 133%. În planul unor tipuri de servicii luate aparte, indicatorul dat era şi mai mic. Spre exemplu, sfera de primire a comenzilor pentru spălarea rufelor era completată doar cu 27,8%, cea de curăţare chimică a îmbrăcămintei - cu 47%, de reparare a articolelor de croitorie - cu 55,6%, de confecţionare şi reparaee a articolelor tricotate - cu 63,7%[30].

Dezvoltarea şi întărirea bazei tehnico-materiale, sporirea numărului şi creşterea nivelului de calificare a cadrelor, măsurile de restructurare şi perfecţionare au contribuit la lărgirea sortimentului de servicii, la ridicarea calităţii în sistemul de

prestare a serviciilor. Spre exemplu, deja în a doua jumătate a anilor 80, populația rurală a început să beneficieze de tipuri noi de servicii ca închirierea televizoarelor, curățarea hainelor de blană naturală, confecționarea articolelor din semifabricate pentru haine gata. Asociația republicană de producție „Universal", creată în anii 1971-1975, a realizat concentrarea serviciilor de reparație a tehnicii complicate de uz casnic şi a aparatajului tele, radio. Întreprinderile Ministerului de Deservire Socială în aceşti ani au introdus aproximativ o sută de tipuri şi forme noi de deservire a populației[31]. În anii 1976-1980 au fost introduse 77 de tipuri noi de servicii. Astfel, la începutul anilor 80 sfera deservirii sociale din republică acorda populației mai mult de 750 denumiri de servicii. O întrebuințare tot mai largă capătă asemenea forme de deservire socială, cum sunt: deservirea la domiciliu, la fermele de creştere a vitelor, la taberele de câmp etc.[32]

S-a efectuat un volum considerabil de muncă în vederea aprofundării proceselor de concentrare şi specializare a producției. O dată cu crearea Asociației republicane de producție „Universal", practic, a fost terminată concentrarea serviciilor de reparare a ceasornicelor, a tehnicii complicate de uz casnic, a aparatajului tele, radio; trustul „Moldbîtremstroi" - servicii de reparare şi construire a caselor de locuit; Asociația republicana „Himcistka" - servicii de curățare chimică şi vopsire a îmbrăcămintei. În acest scop au fost organizate Asociația republicană „Moldbîttricotaj", fabrica de covoare din Bender, firma „Progress", trustul pentru băi şi spălătorii „Cristal. În cadrul ministerului a fost creat centrul de calcul principal şi casa de modele. La începutul anilor 80, în ramură activau 15 asociații şi întreprinderi specializate, cărora le reveneau aproximativ 50 la sută din serviciile prestate populației din republică[33].

Drept rezultat al realizării acestor măsuri, situația în sfera de deservire socială a populației s-a ameliorat. Ritmurile acestor schimbări la diferite etape au fost diferite, însă tendința era una - sporirea volumului de realizare a serviciilor sociale, micşorarea treptată a decalajului dintre nivelul de deservire a populației urbane şi cel al populației rurale.

În anii 1965-1970, în Moldova, volumul serviciilor prestate populației a sporit de 2,2 ori, inclusiv în localitățile săteşti de 2,9 ori. Ritmurile medii anuale de creştere în ansamblu pe republică alcătuiau 17%, în localitățile rurale - 24%. În 1970 în medie la un locuitor au fost acordate servicii în sumă de 14 ruble 23 copeici, față de 7 ruble 04 copeici în 1965; în localitățile rurale respectiv 9 ruble 66 copeici, față de 3 ruble 25 copeici. Decalajul dintre nivelul de deservire a unui locuitor de la oraş şi a unui trăitor de la sat s-a micşorat de la 5 ori în anul 1965 până la 2,5 ori, în 1970. În perioada examinată a sporit simțitor volumul unor astfel de tipuri de servicii ca: închirierea obiectelor de uz casnic şi a celor de menire social-culturală (de 7,4 ori), confecționarea articolelor tricotate (de 1,4 ori), confecționarea mobilei (de 4 ori), repararea şi confecționarea obiectelor de metal (de 3,6 ori), spălatul albiturilor (de 3 ori), serviciile atelierelor fotografice (de 2,2 ori), curățarea chimică şi vopsirea hainelor (de 2 ori)[34].

În anii 1971 -1975, volumul serviciilor sociale prestate populației din republică a sporit de 1,6 ori, iar în localitățile rurale - aproximativ de 2 ori. Ritmurile medii anuale de creştere alcătuiau respectiv 10,5% si 14,5%. Diferența dintre nivelul de deservire a populației de la oraş şi cea de la sat s-a redus până la 1,6 ori[35]. S-a redus, de asemenea, şi diferența dintre nivelurile de deservire a populației pe raioane. Volumul serviciilor sociale prestate într-un şir de raioane cu un nivel scăzut de deservire a populației a înregistrat o creştere mai sporită decât media pe republică.

Bunăoară, la combinatul de deservire socială din raionul Suvorov volumul serviciilor prestate a sporit de 2,5 ori, la cel din Căuşeni - de 2,8 ori, la combinatele din Grigoriopol şi Comrat - respectiv de 2,5 ori, din Glodeni, Leova, Rezina, Rîşcani, Floreşti şi Ceadâr-Lunga - de două ori. Daca în 1970 volumul maximal de servicii la un locuitor îl depăşea (de 5 ori) pe cel minimal, apoi la sfârşitul cincinalului respectiv decalajul era deja de 2,6 ori[36]. În acest cincinal a sporit de două ori volumul următoarelor servicii: închirierea, repararea şi construirea de locuinţe, reparaţia mijloacelor de transport. Volumul serviciilor acordate de spălătorii a sporit de 1,8 ori, al curăţătoriilor chimice - de 1,7 ori, al întreprinderilor de confecţie şi reparare a articolelor tricotate - de 1,9 ori[37].

Făcând bilanţul dezvoltării serviciului social în anii 1976-1980 (în preţurile anului 1981), se poate constata că el a constituit 404,9 mln. de ruble şi a sporit, comparativ cu cincinalul precedent, cu 101,9 mln. de ruble, sau de 1,3 ori. Prestarea serviciilor unui orăşean a sporit de 1,2 ori, iar a unui locuitor de la sat - de 1,5 ori. După nivelul de prestare a serviciilor, la sfârşitul anilor 70 Moldova ocupa locul şase în U.R.S.S. şi rămânea în urmă numai faţă de R.S.F.S.R., R.S.S. Bielorusă şi Republicile Baltice[38].

S-a îmbunătăţit calitatea serviciilor şi s-a micşorat numărul reclamaţiilor. Dar decalajul dintre nivelurile de deservire în diferite raioane era la fel de mare. Spre exemplu, dacă în anul 1980 la un locuitor din republică îi revenea, în medie, servicii în sumă de 26 de ruble 11 copeici, iar in raioanele Edineţ şi Ocniţa acest indice era de 1,5 ori mai mare, apoi în raioanele Hanceşti, Criuleni, Cantemir etc. - de 1,4-1,9 ori mai mic. Decalajul dintre nivelurile de deservire a raioanelor oscilează între 11 ruble 70 de copeici în r-nul Cutuzov şi 33 de ruble 44 de copeici în raionul Ocniţa. La unele tipuri de servicii diferenţa dintre nivelurile de deservire a populaţiei urbane şi rurale era şi mai mare. Spre exemplu, dacă în anul 1980 unui orăşean îi reveneau servicii ale spălătoriilor în sumă de 2 ruble, apoi unui locuitor de la sat - doar de 7 copeici. Acelaşi lucru se poate constata şi referitor la serviciile punctelor de închiriere, curăţătoriilor chimice, atelierelor de reparaţie a încălţămintei. După volumul de folosire de aceste servicii, locuitorii de la sat rămâneau în urmă faţă de cei de la oraşe respectiv de 9,2 si 4,2 ori[39].

La mijlocul anilor 80, volumul serviciilor sociale acordate unui locuitor din centrul raional echivala cu 26 de ruble 42 de copeici faţă de 21 de ruble 93 de copeici în 1981, sau a sporit cu 26%[40].

Cu ritmuri sporite se dezvoltau următoarele tipuri de servicii: repararea articolelor de tricotaj, a tehnicii complicate de uz casnic, a mobilei; serviciile de închiriere, de organizare a ritualurilor, de efectuare a lucrărilor agricole, serviciile frizeriilor şi spălătoriilor. În anii 1980-1985 volumul de realizare a acestor servicii a sporit respectiv cu 209,8%; 211,2%; 195,4%; 174,8%; 205,9%; 251,7%; 192,7%; 142,8%; 139,3%. În anii 1981-1985 volumul serviciilor sociale a crescut cu 25,3%, iar volumul comenzilor individuale a sporit cu 27,7%[41].

Un tablou general al schimbărilor ce au avut loc în sfera de prestare a serviciilor la ţară se poate reconstitui analizând datele din tabelul nr. 2.

Creşterea volumului de realizare a multor tipuri de servicii e foarte mare. Bunăoară, volumul serviciilor oferite pentru repararea aparaturii şi a maşinilor de uz casnic, repararea şi confecţionarea obiectelor de metal s-a mărit de 590 de ori, pentru repararea şi confecţionarea mobilei - de 490 de ori, repararea şi deservirea tehnica a mijloacelor de transport - de 146 de ori, repararea şi construirea de locuinţe - de 117 ori. Volumul serviciilor acordate de atelierele fotografice a sporit de 32 de ori, de băile publice - de

30 de ori, atelierele de reparare şi confecţionare a îmbrăcămintei la comandă individuală - de 10 ori (aceste cifre, comparativ cu cele indicate mai sus, impresionează mai puţin).

Tabelul nr. 2

Volumul serviciilor sociale prestate in localităţile rurale (mln. ruble)

	1960	1970	1980	1987
Total	1,9	28,9	63,1	66,6
Inclusiv după tipurile de servicii:				
repararea şi confecţionarea				
încălţămintei	0,4	2,1	4,5	5,9
repararea şi confecţionarea				
îmbrăcămintei	0,9	5,4	8,5	7,3
repararea, confecţionarea şi împletitul				
articolelor tricotate	-	0,7	2,0	3,3
repararea aparatelor electrice de uz				
casnic, tele, radio, repararea şi				
confecţionarea obiectelor de metal	0,01	2,8	4,3	5,9
repararea şi deservirea tehnică a				
mijloacelor de transport	-	0,03	1,2	4,4
repararea şi confecţionarea mobilei	0,01	3,1	5,1	4,9
curăţarea chimică şi vopsirea	-	0,6	0,5	0,5
spălătorii	-	-	1,2	0,3
construirea şi repararea locuinţelor	0,01	7,4	7,8	11,7
ateliere fotografice	0,07	0,9	1,6	2,3
băi şi dusuri	0,03	0,06	0,2	0,9
frizerii	0,1	0,4	0,9	1,1
oficii de închiriere	-	0,04	0,2	0,4
servicii de transport	-	0,003	2,1	5,7

(Tabelul a fost alcătuit în baza culegerilor de statistică: Народное хозяйство МССР (1980), p. 236; Народное хозяйство МССР (1987), p. 215)

În 1987 unui locuitor de la sat îi reveneau servicii de reparare a aparaturii tele-, radio-, a maşinilor şi aparatelor de uz casnic, de reparare şi confecţionare a obiectelor de metal în sumă de 2 ruble 67 de copeici, de reparare şi deservire tehnică a mijloacelor de transport - în sumă de 2 ruble, de construire şi reparare a locuinţelor - în sumă de 50 de copeici etc. Creşterea enormă a volumului prestărilor de servicii populaţiei: repararea aparaturii tele-, radio-, a maşinilor şi aparatelor de uz casnic, a obiectelor de metal ş.a.m.d. se explică prin faptul că, la începutul perioadei examinate, asemenea servicii, practic, nu existau.

Totuşi, schimbările survenite în aceşti ani constituie un factor pozitiv. Faptul e confirmat şi de datele din tabelul nr. 3, ce sunt o mărturie a scăderii decalajului dintre nivelurile de asigurare cu servicii sociale a locuitorilor de la sate şi din oraşe. Ce-i drept, în cifre absolute această diferenţă s-a mărit, constituind 21 de ruble în anul 1987 faţă de 11 ruble în 1960. Însă, în măsură relativă, ea s-a redus de la 11 până la 1,7 ori.

Tabelul 3

Indicatorii principali ai deservirii sociale a populaţiei din R.S.S.Moldovenească

	1960	**1970**	**1980**	**1987**
Numărul întreprinderilor				
(inclusiv atelierele:				
la sfârşit de an)	2,7	4,3	4,6	5,4
în localităţile urbane	1,3	2,0	2,2	2,6
în localităţile rurale	1,4	2,3	2,4	2,8
volumul serviciilor prestate popula-				
ţiei în medie la un locuitor, ruble	3,42	14,75	25,83	39,95
înclusiv:				
în localităţile urbane	11,88	25,19	35,50	51,04
îin localităţile rurale	0,87	9,85	19,26	30,02

(Tabelul a fost alcătuit în baza culegerii de statistică:
Народное хозяйство МССР, 1987, p. 211-212)

Luând în consideraţie faptul că mulţi locuitori de la sat, îndeosebi cei, care trăiesc în suburbii, deseori se foloseau de serviciile întreprinderilor de deservire socială din oraşe, se poate constata că în realitate acest decalaj era şi mai mic.

Din cele menţionate pînă acum, ajungem la concluzia că în anii 1960-1987, în sfera deservirii sociale a populaţiei de la sat din Moldova au avut loc schimbări esenţiale. S-a întărit şi s-a reînnoit simţitor baza tehnico-materială a acestei ramuri, a sporit numărul cadrelor, s-a ridicat nivelul lor de calificare, a crescut volumul serviciilor prestate. Desigur, la sfârşitul anilor 80 starea acestui serviciu la sat nu corespundea cerinţelor reale existente. Însă deservirea socială a populaţiei (comparativ cu începutul anilor 60) s-a îmbunătăţit cu mult.

Note:

[1] Бодюл И. И. *Экономические и социально-политичексие проблемы сближения города и деревни*. Кишинев, 1972; Тимуш А. И. *Научно-технический прогресс и социальное развитие села.* Кишинев, 1977; *Социальное развитие в период строительства коммунизма*. Кишинев, 1976; Дороганович Ф. Д. *Сближения уровня жизни рабочих и колхозников*. Кишинев 1981; Платон М. С. *Производство и социальная инфраструктура современного села*. Кишинев, 1981. Bulmagr L. E. *Satul moldovenesc contemporan: realizări, perspective*, Chişinău, 1986.

[2] *Народное хозяйство Молдавской СССР (1980).* p. 235; *Народное хозяйство Молдавской ССР* (1987). p. 211-212.

[3] A. N. R. M., f. 3049, inv. 2, d. 157, p. 61.

[4] *Ibidem*, p. 62.
[5] *Ibidem*, p. 62.
[6] *Ibidem*, p. 64-65.
[7] *Ibidem*, d. 151, p. 23.
[8] *Ibidem*, p. 26.
[9] *Ibidem.*
[10]*Ibidem*, p. 27-28.
[11] A. N. R. M., f. 3049, inv. 2, d. 157, p. 62.
[12] *Ibidem*, inv. 1, d. 876, p. 3-4.
[13] *Ibidem*, inv. 2, d. 4, p. 8.
[14] *Ibidem*, p. 10-12.
[15] *Ibidem*, d. 589, p. 10.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, d. 1066, p. 42-43.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*, d. 589, p. 16.
[20] A. C. a M. D. S. a R. M., f. 3049, inv. 2, d. 4.
[21] *Ibidem*, d. 589, p. 16.
[22] *Ibidem*, d. 4, p. 25-29; d. 1066, p. 43.
[23] *Ibidem*, f. 3049, 2, d. 589, p. 15.
[24] *Ibidem*, d. 4p. 32; d. p. 589, . 16.
[25] *Ibidem*, d. 589, p. 21.
[26] *Ibidem*, d. 1066, p. 47.
[27] *Ibidem*, f. 3049, inv. 1, d. 876, p. 5-8.
[28] *Ibidem*, inv. 2, d. 4, p. 19-20.
[29] *Ibidem*, d. 589, p. 12, d. 1066, p. 44.
[30] *Ibidem*, d. 589, p. 5.
[31] *Ibidem*, inv. 1, d. 876, p. 16.
[32] *Ibidem*, inv. 2, d. 4, p. 13; d. p. 589, p. 12.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*, inv. 1, d. 876, p. 8.
[35] *Ibidem*, d. 4, p. 14.
[36] *Ibidem*, inv. 2, d. 4, p. 14-15.
[37] *Ibidem*, p. 16.
[38] *Ibidem*, d. 589, p. 10.
[39] *Ibidem*, p. 12-13.
[40] *Ibidem*, d. 1066, p. 46.
[41] *Ibidem*, p. 45.

Summary

The article analyses different aspects of the 1924-1926 starvation in the Moldavian Autonomous Sovietic Socialist Republic. There are underlined causes of this phenomenon and its consequences for the rural population

© Leonid Bulmaga (c.a. – 0,76)

timpul căruia au fost construite cetățile vechi ale Moldovei – cetățile Neamț şi Şcheia, inclusiv Cetatea de Scaun a Sucevei.

Domnitorul Dimitrie Cantemir este indus în eroare de forma cetății, descriind-o „*un zid în patru colțuri*". Cetatea este caracterizată „*destul de mică, dar foarte bine întărită, dacă ținem seama de vremea cînd a fost clădită"*; dar „***după pierderea Benderului, Soroca a ajuns cetatea cea mai de seamă împotriva Lehiei (s. n.)****"*[13], - o importantă observație, trecută neobservată.

Istoricul Andrei Meyer a împărtăşit ideea mai veche a originii genoveze a cetății Soroca, scriind în 1794, că „*La începutul secolului al XIV-lea, după cucerirea oraşului Akkerman [...], genovezii s-au îndepărtat în oraşul moldovenesc Soroca, unde despre aflarea lor acolo mărturiseşte o inscripție latină pe o piatră dintr-un turn al citadelei*"[14]. Ştirea a fost reluată de A.F. Weltman[15], Alexis Nacco[16], P. Batiuşkov[17], Th. Codrescu[18], A. Kociubinski[19], Şt. Ciobanu[20] ş. a.

Despre originea moldovenească a cetății şi-a expus părerea şi scriitorul Constantin Stamati, care afirma: „*în apropierea oraşului Soroca,[...], se mai văd dărîmăturile unui mare castel, zidit de moldoveni pe timpul principelui lor Ştefan cel Mare*"[21]. Această opinie a scriitorului a fost luată în considerație în monografia alcătuită de ofițerul Statului Major Rus: „*Ştefan cel Mare… refăcu întăriturile cetății genoveze Olchionia, sau, poate, o fi construit din nou, cu toate că stilul cetății este acelaşi cu a celor genoveze din Crimeea şi de pe Nistru din Basarabia*"[22].

Îmbogățirea cu ştiri incerte a istoriei Sorocii a culminat cu prezentarea ei în almanahul „*Basarabia"* , în care au fost adunate la un loc toate opiniile autorilor care au scris despre cetate şi oraş[23].

Primele scrieri în limba romînă au apărut doar la cumpăna secolelor XIX-XX, fiind tributare lucrărilor menționate[24], atitudini noi începînd să se pronunțe doar după cercetarea personală a cetății. Nicolae Iorga, după vizita în Basarabia din 1904, lasă o descriere a cetății de la Soroca, aproape poetică, deşi cu eroare: „*uimitor de limpede, răsar ca din pămînt, drept pe malul apei, zidurile negre, rotunde, străjuite la colțuri de patru [?!] turnuri*"[25]. Este de părere că a fost ridicată în urma Orheiului[26], construită „*în pripă, mai mult ca un adăpost pentru pîndari şi pentru cîțiva arcaşi şi pîrcălabii care mai tîrziu sub Rareş au stat în fruntea lor*"[27]. Marele istoric a tras o concluzie importantă pentru datarea ei – „***pe la 1500 rostul cetății s-a încheiat (s. n.)****, turcii n-au luat-o, fiindcă n-avea însemnătatea militară*"[28], dar care a trecut neobservată, şi chiar însuşi istoricul peste ani va accepta ideea refacerii cetății în timpul lui Petru Rareş[29]. Caracterizarea ei drept cetate genoveză, istoricul a explicat-o prin obiceiul popoarelor din arealul balcanic de a califica astfel orice construcție veche[30].

Informații documentare. Publicarea colecțiilor de documente istorice a adus primele date certe din istoria cetății, dar a creat şi primul impact. A fost publicată o scrisoare din 1543 a lui Petru Rareş, prin care domnitorul cerea meşteri pentru „*o cetate numită Soroca*". Această informație, reluată de unii istorici şi critici de artă drept anul construcției cetății, a venit în contrazicere cu atestarea pîrcălabului ei, Costea Posadnic, în documentul din 1499. Atare situație confuză a fost explicată de către Alexandru Lapedatu prin existența unei cetăți anterioare celei de piatră, ridicată din lemn şi pămînt[31]. Potențialul militar depăşit al cetății de piatră de la Soroca, în comparație cu fortificațiile europene contemporane ei, a fost explicată de autor prin faptul, că cetatea era concepută să reziste atacurilor rebele ale „*păgînității*", adică a cetelor de tătari, formulare găsită într-o scrisoare domnească din 1512[32], adresată

regelui polon. Această opinie a fost însuşită conştiincios de adepţii ipotezei construcţiei cetăţii la iniţiativa lui Petru Rareş[33].

Opinia asupra arhitecturii. Cercetînd cetăţile de pe Nistru, Generalul Scarlat Panaitescu ajunge la concluzia că arhitectura cetăţii Soroca are elemente din perioada de introducere a artileriei. El este primul care nu este indus în eroare de forma cetăţii, descriind-o corect: „*formă circulară ... în dreptul pentagonului fictiv, circumscris cetăţii sunt construite turnuri circulare goale*"[34].

Ştefan Ciobanu a fost de părere că în construcţia cetăţii se simte influenţa artei de fortificare genoveze"[35]. P. Constantinescu-Iaşi, îndatorat totalmente opiniilor publicate deja, lansează fraza înaripată că cetatea de la Soroca este „*cea mai moldovenească*"[36]. Probabil, nu se referea la expresia ei artistică, cum s-ar crede la prima citire, ci la faptul că fusese ridicată integral de un domnitor moldovean, şi nu moştenită dintr-o perioadă anterioară.

Izolată stă părerea lui Gh. Diaconu care, după analiza tuturor cetăţilor moldoveneşti, ajunge la concluzia că forma circulară a cetăţii de la Soroca ar "*încununa opera lui Ştefan cel Mare de fortificare*", cetatea noastră datînd în viziunea cercetătorului din ultima sa perioadă de domnie[37].

Gr. Ionescu, încă în 1937, o considera construită în timpul domnitorului Petru Muşat[38], dar în următoarele sale studii n-a mai revenit asupra acestui subiect. Virgil Vătăşianu, cu anumite rezerve, acceptă construcţia cetăţii în timpul domniei lui Petru Rareş, „*ipoteză cu care pot fi puse în acord şi elementele arhitectonice*"[39]. Detaliile arhitectonice, care converg însă spre o atare concluzie, după cum va fi arătat de noi la locul potrivit, sunt rodul lucrărilor de reparaţie din anii 1934-1936[40]. Vasile Drăguţ a susţinut că cetatea a fost construită pe baza unui fort genovez, refăcut de Ştefan cel Mare şi Petru Rareş[41], ca apoi să se ralieze la părerea dominantă, precum că este o cetate construită de Petru Rareş[42]. De aceeaşi părere este şi Gh. Curinschi-Vorona[43], dar fără a întreprinde o analiză comparată a soluţiei arhitectonice. A. Toromanean, atrage atenţia asupra formei circulare a turnurilor cetăţii, comună cetăţilor moldoveneşti de-a lungul Nistrului, specifice arhitecturii oriental-europene şi caucaziene[44].

Cel mai amplu studiu asupra arhitecturii cetăţii de la Soroca a fost efectuat de V.A. Voiţehovski. Fiind sigur de adevărul absolut al cronicilor lui Miron Costin, autorul şi-a permis unele devieri de la original - citează greşit fraza din cronică: "*Pătru vodă*" devine "*Petru Rareş*"[45]; susţine că deasupra portalului de intrare în cetate din turnul rectangular, era instalată o cornişă cu profil renascentist[46]. Datarea fortificaţiei este susţinută prin comparaţia acestei cornişe cu cele instalate deasupra uşilor interioare ale bisericilor ctitorite de Petru Rareş – Probota, Moldoviţa şi de la biserica Humor. Tendenţioasă este şi compararea detaliilor arhitecturale de la portalul capelei de factură gotică cu cele de la edificiile ctitorite de Petru Rareş, pentru care a completat bazele baghetelor cu ornamente[47], în conul umbrii rămînînd ctitoriile din perioada anterioară. Găsind-o asemănătoare castelului Caprarola din Italia, autorul a emis ipoteza că cetatea Sorocii ar fi fost construită sub influenţa fortăreţelor din Italia de nord din perioada Renaşterii înalte[48], dar asemănarea se reduce, în fond, doar la schema geometrică a planului şi la numărul turnurilor, şi acolo şi la Soroca fiind în număr de cinci[49]. Autorul a fost indus în eroare de folosirea unor scheme de plan care se vor generaliza în ţările Europei în următoarele secole. Rămîne fără răspuns întrebarea, cînd a apărut această schemă la Soroca — după realizările ideii cetăţii pentagonale în ţările din Europa, o dată cu ele sau, poate, înaintea lor.

În cîteva lucrări dedicate cetății Soroca drept precursori ai arhitecturii ei au fost invocate şi alte exemple, începînd cu secolul al XIII-lea – *Castel del Monte* în Italia, secolul al XIV-lea - castelul *Queenborough*, secolul al XVI-lea, 1539-1540 – *Walmer* şi *Deal*[50], ambele din Anglia, dar fără a fi evaluate în detaliu particularitățile arhitecturii cetăților, comparațiile fiind lipsite de rezultatul scontat.

Opinii arheologice. În perioada interbelică au avut loc investigații conduse de profesorul Radu Vulpe, rămase inedite. Următoarea a avut loc între anii 1959-1960, aducînd artefacte, în majoritatea lor, din secolele XVI-XVIII. A treia campanie arheologică a avut loc în anii 1968-1969, eforturile fiind încununate de găsirea unei porțiuni mici a cetății de lemn şi de pămînt şi de elucidarea caracterului construcțiilor interioare de piatră, alipite curtinelor[51]. În umplutura şanțului cetății de lemn şi de pămînt, printre fragmentele de ceramică, lemn carbonizat şi alte mărturii materiale[52], au fost găsite ghiulele din piatră[53]. Ultimele sunt o dovadă că cetatea Sorocii, deja la etapa ei de lemn şi de pămînt, a fost atacată de artilerie, construcția cetății de piatră fiind deci o necesitate de a se opune tătarilor. Contrar opiniei expuse în raportul cercetărilor arheologice, în care se afirmă că cetatea de piatră a fost construită la sfîrşitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XVI-lea[54], a fost publicată aserțiunea, precum că edificarea ar fi avut loc de abia în anii '40 ai secolului al XVI-lea[55]. Schimbarea de opinie poate fi explicată doar prin dominarea scrierilor istorice, formîndu-se un cerc vicios, cercetările arheologice, nefiind exhaustive, s-au raliat la studiile istorice care, după cum s-a relatat mai sus, nu sunt fără echivoc. Conform cercetării arheologice, între distrugerea cetății de lemn şi de pămînt la sfîrşitul secolului al XV-lea şi construcția cetății de piatră pe la mijlocul secolului al XVI-lea, ar fi o perioadă de timp în care Soroca ar fi fără cetate, dar această situație contravine documentelor, în care, între anii 1499-1533, sunt atestați comandanții cetății şi ai ținutului Soroca.

II. Reluarea studierii istoriei şi arhitecturii cetății

b) Menționarea cetății în documentele istorice. Cea mai timpurie atestare a cetății Soroca este retrospectivă, conform documentului emis în 1517, prin care aflăm că Ştefan cel Mare a *refăcut* (sic!) ocolul cetății Soroca, înzestrînd-o cu trei sate: *Cosaceuții, Trincinții* şi *Strijăcăuții*, în locul lor dînd proprietarului lor, boierului Calian, satul său de baştină, Solonețul. Dacă luăm în considerație că la data emiterii documentului, Solonețul era vîndut de către nepoții lui Calian şi că schimbarea a două generații are loc în timp de cca. 40-50 de ani, atunci intervalul în care a fost posibilă refacerea ocolului cetății este 1467-1504. Acest interval de timp este marcat de o maximă activitate constructivă în Țara Moldovei, iar pe de altă parte, intervalul 1477-1497 este eclipsat de reflectare în letopisețele moldoveneşti, ceea ce ar explica tăcerea documentelor în privința construcției cetății din Soroca.

Mențiuni certe ale cetății Soroca datează din 12 iulie şi 14 septembrie, 1499, cînd au fost încheiate două alianțe cu vecinii din nordul şi estul Țării Moldovei, în ambele cazuri alături de boierii sfatului domnesc şi de toți pîrcălabii cetăților moldoveneşti fiind menționat, în primul caz „*Coste , pîrcălabul Sorocii*", şi în al doilea – „*Coste staroste de Soroca*"[56] (staroste, după modelul polonez, erau numiți căpitanii şi pîrcălabii cetăților de la nordul Țării Moldovei).

Coste, pîrcălabul Sorocii, împreună cu frații săi, Teodor şi Giurja Păcurarul, este menționat în anul 1500, cînd Ştefan cel Mare le-a dăruit cîteva sate[57], apoi este remarcat cu o danie pentru serviciile sale de către Bogdan-vodă cel Orb[58]. În timpul lui Ştefăniță-vodă are loc împărțirea averii între copiii lui *Coste pîrcălabul*[59], semn

că acesta deja se stinsese din viață. Judecînd după numărul documentelor care atestă activitatea sa, precum şi cele în care se invocă, postum, numele său - „*Coste pîrcălab, numit şi Posadnic*", - pare că a fost cel mai renumit dintre toți pîrcălabii pe care i-a avut Soroca. În timpul serviciului său la cetate, în 1510 au mai fost încheiate cîteva înțelegeri cu țările vecine, de două ori fiind menționați pîrcălabii de Soroca[60].

Se atestă şi existența cetății prin scrisoarea domnitorului Bogdan-vodă, trimisă la 1 iulie 1512 regelui polon Sigismund cu rugămintea de a lăsa în stăpînirea Moldovei cîteva mori de dincolo de Nistru, ridicate pe pămîntul regelui, morile aflîndu-se „*împotriva cetății noastre Soroca, ca să le fie de hrană acelei cetăți ce este strajă dinspre păgînitate*"[61]. O confirmare în plus a existenței la Soroca a cetății în acest timp este informația inserată într-un document din 1540, cînd apare iarăşi chestiunea morilor moldoveneşti de pe pămîntul regatului polon şi Toma, logofătul de atunci, a dat explicații, precum că „*pe cînd unchiul său după mamă era pîrcălab al Sorocii, iar dînsul un copilandru pe lîngă el, acele mori țineau de Soroca prin îngăduința obținută de la regele Poloniei şi de la episcopul Cameniței*"[62].

Un alt pîrcălab al Sorocii este Ion, cunoscut grație unui singur document din 1533, cînd face o danie pentru mănăstirea Dobrovăț[63]. De cîteva ori este amintit starostele de Soroca, cum ar fi în 1523 şi 1527[64].

În urma crizei politice de la sfîrşitul verii 1538, Soroca este ocupată de trupele otomane. Aici va fi numit un sîngeac-bei[65], dar nu pe mult timp, căci o dată cu revenirea lui Petru Rareş în domnie, se destramă această unitate teritorială. În luna martie 1541 este atestat pîrcălabul, boierul Tăbuci[66].

Începînd cu anul 1540 circulau zvonuri că otomanilor li s-a permis să aleagă loc pentru o cetate pe malul stîng al Nistrului „*...în fața Orheiului ori în fața Sorocii*"[67]. Acestea au provocat mare neliniște în regiune şi l-au determinat pe Petru Rareş să fortifice Soroca, intenția sa fiind confirmată de două scrisori, adresate unui anonim din Bistrița, oraşul care-i aparținea din 1528. Prima scrisoare, expediată la 23 aprilie 1543, avea următorul conținut :

„*Petrus Dei gracia Wajvoda dominus et heres verus terre Moldavie et cetera. Prudens et fidelis nobis sincere dilecte. Plurimum admiramur ob quam causam ea-dem sese huc sua non revenit. Bona fide nostra eidem pollicemur omnia sua bona e converso restituere, viniam et cetera omnia que tibi constant et tua sunt; quis Fidelitas Tua maxime opus esset in labore et magisterio tuo circa arcem unam nomine Sorokam. Secus ne facias, sed quam cito revenias. Datum Bahlovie, die Divi Georgii Militis et Mortiris. 1543*"[68].

Din această scrisoare a fost tradusă doar fraza în care este menționată Soroca, de fiecare dată ea sunînd altfel : „*…devotamentul tău ne este necesar pentru lucru şi conducere la o cetate pe numele Soroca…*"[69], sau „*…fiindcă , Statornicia Ta este mare nevoie de lucrătorii şi meşterii tăi în vederea unei cetăți pre numele Soroca*"[70] sau: „*... astfel, Credincioşia Voastră, stăruete să ne ajuți în alegerea lucrătorilor şi meşterilor pentru construcția unei cetăți numite Soroca…*"[71].

În viziunea noastră traducerea întregii scrisori sună astfel:

"*Petru, din mila lui Dumnezeu, Voievod, domn şi adevăratul moştenitor al pămîntului Moldovei şi etc. Înțeleptului şi credinciosului nouă, iubitului cu adevărat. Ne mirăm foarte mult, din care cauză n-a fost restituită averea. Cu onestitatea noastră promitem iarăşi, că averea va fi întoarsă cu recompensă, via şi toate celelalte ce țieți aparțin, ale tale sunt, fiindcă, ne este de mare nevoie Fidelitatea Ta la conducerea şi munca ta în jurul unei cetăți anume, numită Soroca. Altfel să nu faci, revină cît*

mai repede. Dată de Noi în Bahlui, de ziua Sfîntului George Militar şi Martir" [72].

Scrisoarea era adresată celui pe care Petru Rareş îl dorea să-l vadă în fruntea lucrărilor de fortificare la cetatea existentă deja din Soroca. În vara anului următor, la 24 iunie, Petru Rareş mai expediază o scrisoare la Bistrița, document rămas inedit, în care domnitorul ruga să se vorbească cu „*Ioan pietrarul*" în vederea fortificației de la Soroca[73].

După părerea noastră, a fost o intenție nerealizată a domnitorului de a fortifica Soroca, ce făcea parte dintr-un plan de acțiuni antiotomane, începute pe valul de groază ce cuprinsese Europa după cucerirea Budei în 1541, şi care eşuase chiar în toamna aceluiaşi an. De întăriturile de la Soroca nu mai era necesar, o dată cu schimbarea situației politice, ca urmare a căreia Petru Rareş pare să se resemneze şi interesele domnitorului se vor orienta spre finisarea şi ridicarea de noi locaşuri sfinte.

După cum se poate observa, mențiunile documentare ale cetății şi ale pîrcălabilor sunt mai numeroase pînă la 1543, treptat scăzînd din intensitate, iar cetatea pierde din însemnătatea militară, satele din ocolul său începînd în curînd a fi vîndute[74].

Din analiza critică a izvoarelor scrise şi a studiilor, prinde contur convingerea că cetatea de piatră ar data din secolul al XV-lea, şi nu din timpul lui Petru Rareş, dar lipsesc argumentele decisive.

E cazul de a reveni la cercetarea arhitecturii cetății, căci „*arhitectura exprimă cel mai bine geniul unei epoci. Nici o artă nu este supusă mai mult contextului economic şi tehnic*"[75].

III. Grafitti

Piatra moale de calcar şi cretă nu a permis păstrarea îndelungată a inscripțiilor în zidurile expuse acțiunilor atmosferice, poluate din ultimele decenii, din cauza cărora are loc erodarea pietrelor. Multe din semnele şi textele culese şi publicate de V. A. Voițehovski[76] au dispărut, păstrîndu-se doar semne izolate. Inscripțiile şi semnele sunt incizate în blocurile prelucrate minuțios din cretă de la colțurile turnului de intrare. Cîteva semne i- au dat posibilitate autorului să afirme că se citesc anii 7163 (1655), (7080) 1572, 1668 şi unele cuvinte în limba română şi rusă. Unele interpretări provoacă însă îndoială. Astfel, citirea unui grafit reprodus este propusă drept "*ЗЛТ*", ce a dat anul 7080 (1572 d. Cr.)[77], dar cu acelaşi succes grafiti poate fi citit şi - "*ЗЛ*", ce ar corespunde anului 7030 (1522 d. Cr).

Inscripțiile sunt executate cu caractere chirilice. Conform lecturii unui grafitti deteriorat, s-a afirmat că aceasta ar fi fost construită de un oarecare Iacop: „*Сеи замок сладил Якоп*"[78].

A fost publicat şi un text alcătuit din 4 rînduri de litere, pretins a fi iscălit şi de „*pîrcălabul Toader*"[79]. Alături de această inscripție, s-a afirmat că s-ar fi aflat şi pecetea pîrcălabului — o rozetă cu patru petale. Ultima inscripție a atras atenția noastră, avînd un scris uşor de recunoscut, cu caractere specifice secolelor XV- XVI. Inscripția se află în turnul cilindric trei (numărînd turnurile circulare, începînd după turnul intrării, în sensul acelor de ceasornic), la nivelul superior, încastrată pe peretele vertical al ambrazurii estice. Lungimea întregului text este de cca. 14 cm, lățimea - 6 cm, inscripția executată cu scriere semiuncială, cu dimensiunile deosebit de mici - înălțimea semnelor de 3-4 mm, pentru literele cu hastele alungite, între 8-15 mm. Scrierea a fost executată cu un instrument foarte ascuțit pe o piatră de cretă, avînd un aspect deosebit de îngrijit pentru un grafitti, mărturisind o bună cunoaştere a gramaticii şi caligrafiei. În timpul lucrărilor de consolidare a cetății, care au avut loc prin anii 1975-1978, piatra a fost întărită prin mortar de ciment, care a astupat parțial penultimul rînd şi total – ultimul rînd alcătuit din 2-3 litere. După curățirea textului, inscripția se prezintă cu cinci rînduri.

Din text se desluşesc uşor trei cuvinte

„† БРУТЭ ПОСТЕЛН(...) ...[...] …АПРИЛЪ [...]”[80]. Persoana indicată este Brutti Bartolomeu, un albanez italienizat, invitat în Moldova de către domnitorul Iancu Sasu. În martie 1578 este atestat postelnic în Moldova, iar între anii 1587-1588 numele lui este întîlnit în documente drept „*căpitan de Soroca*”[81].

Aşa-numita pecete a „*pîrcălabului Toader*”, foarte mică, cca. 4 cm în diametru, executată cu acelaşi instrument ascuțit, cu care a fost scris textul, în realitate se află la 50-60 de cm depărtare de acesta, ceea ce exclude orice legătură de sens dîntre aceste grafitti.

În turnul al patrulea, la nivelul doi al ambrazurii nordice, a fost găsit un grafitti din perioada aflării polonezilor, înscris într-un chenar cu conturul în acoladă, amintind o stelă funerară, în cîmpul căreia se află o cruce şi numele „*IANES*”.

Descrierea arhitecturii cetății. Aşa cum se prezintă cetatea astăzi, ea nu mai corespunde totalmente stării inițiale. Atît rodul meşterilor-constructori medievali şi a ajustării la necesitățile crescînde de cazare ale garnizoanei militare, progresul tehnicii de război, cît şi intervențiile restauratorilor din secolul al XX-lea şi-au lăsat amprenta asupra cetății. La baza cercetării noastre a arhitecturii fortăreței au fost puse materialele grafice, cîteva desene tehnice executate de militarii ruşi în 1769, 1788 şi 1789, fixarea fotografică din perioada interbelică, păstrată în arhiva fostei Societăți de ocrotire a monumentelor de istorie şi cultură, măsurările efectuate în august 1945[82] şi fotografiile din 1945 din Fototeca Arhivei Naționale a RM, proiectele de restaurare ale cetății din anii ’70 ai secolului al XX-lea, executate de V. A. Voitzehovski, realizate parțial, păstrate în Arhiva Combinatului de Restaurare al Ministerului Culturii al Republicii Moldova.

Cetatea, după cum au remarcat toți cei care au scris despre ea, e de o uimitoare perfecțiune geometrică a formelor spațiale, avînd un plan circular, cu cinci turnuri, amplasate echidistant, ridicate cu cca. 4 m deasupra curtinelor. Patru turnuri au forma cilindrică, al cincilea este rectangular, conținînd poarta de intrare în cetate, toate cu flancare reciprocă. Turnurile circulare au mai multe niveluri, doar cele trei superioare fiind de luptă. Turnul rectangular are şi el trei niveluri, însumînd pasajul de intrare la nivelul inferior cu o tainiță sub el, la nivelul intermediar - paraclisul cetății, la cel superior se află o terasă care comunică cu drumul de strajă, amenajat la nivelul superior, aşezat pe grosimea zidului. De acolo se intra în ultimul nivel al turnurilor circulare, care se prezentau şi ele ca nişte terase.

Curtea interioară reprezintă un cerc cu diametrul de 30,5 m, zidurile neavînd alte goluri decît gangul intrării. În turnurile circulare intrările începeau de la nivelul doi, la cca. 4 m de la sol, de pe galeriile pandante de lemn, susținute în consolele (dispărute). Cea mai trainică era galeria a doua, de la ea rămînînd cuiburile de la console masive, pătrate cu laturile de cca. 0,45x0,45 m. Grosimea zidului incintei circulare şi a turnurilor, toate crenelate în partea superioară, este aceeaşi de 3,0 – 3,10 m, cu excepția turnului intrării, grosimea căruia în partea dinspre curte este mai mică. Zidurile înalte în exterior de aproape 19-20 m, aveau partea de jos înclinată, cu glacis, pentru mărirea stabilității cetății şi pentru ricoşetul ghiulelelor.

Nivelurile doi şi trei ale turnurilor circulare şi absida altarului paraclisului sunt înzestrate cu guri de tragere pentru arme de foc – mortiere rotunde, de 0,25 m în diametru, sfredelite în blocuri pătrate de piatră silicioasă, sau, asamblate din cîte două blocuri cioplite. Sunt repartizate în firide boltite, cîte trei la fiecare nivel al turnurilor, orientate în direcții cardinale. Mortierele originale de la nivelul inferior au fost scoase, cînd în cetate au fost instalate tunuri cu ghiulele de mare calibru. În locul lor au fost

introduse în timpul lucrărilor de restaurare mortiere noi, cioplite în gresie după modelul mortierelor de la nivelul superior, care par a fi cele originale. Cercetarea zidăriei din jurul mortierelor de la nivelul superior conduce la aserțiunea că şi acelea au fost introduse ulterior finisării zidurilor. Zidăria deasupra lor este completată fără respectarea asizelor, în mai multe cazuri în construcție fiind utilizată cărămida roşie, din care erau construite boltirile deasupra ambrazurilor. Toate boltirile de la nivelul doi al turnurilor cilindrice au fost reconstruite în anii 70 ai secolului al XX-lea.

Intrarea în cetate era anticipată de un pod ridicător, continuat prin pasajul boltit, împărțit prin trei arcuri (două porți în arc şi un arc-dublou intermediar) în două tronsoane. Se pare că cetatea a avut şi o hersă, ale cărei culise la reparația portalului din anii interbelici au fost astupate cu zidărie (porțiuni observate în partea dreaptă a portalului). Pragul de la intrarea în cetate era amplasat la înălțimea unei talii umane, în raport cu cota terenului înconjurător, dar o dată cu dispariția podului ridicător, pragul a fost coborît şi podeaua pasajului cetății a fost amenajată înclinat[83]. La sfîrşitul anilor'80 ai secolului al XX-lea, accesul în cetate pe trepte din lemn a fost înlocuit cu trepte şi tobogan din beton.

Capela. Deasupra pasajului se află paraclisul cetății, la care urcarea avea loc din curte pe o terasă pandantă, cu accesul prin peretele de vest al capelei. Capela se compune din două compartimente rectangulare. Naosul era acoperit cu o calotă sferică, de la care a rămas o pereche de console, aflate în partea de est a naosului şi urmele de la arcurile cilindrice longitudinale[84], azi astupate de tavanul care a apărut în timpul lucrărilor de consolidare a cetății. Absida altarului era, probabil, boltită în cruce. Nivelul actual al podelii din capelă a fost coborît cu cca. un metru față de cel inițial. Spațiul altarului era folosit în timpul luptelor, în pereții laterali găsindu-se cîte o mortieră circulară, spre est era orientată o fereastră. Forma ei în arc în plin cintru este discutabilă, fiind introdusă în timpul lucrărilor de restaurare interbelice, în materialele grafice fereastra avînd aspectul unei fente[85].

S-a păstrat portalul gotic de la intrarea în capelă care, contrar proiectului de restaurare, astăzi este transformat în fereastră, iar pentru intrare a fost tăiat un gol în peretele nordic al capelei, conceput pentru o folosire temporară. Portalul în arc frînt al vechii intrări, cel mai evoluat detaliu artistic al întregii cetăți din Soroca, este din baghete alcătuite din toruri despărțite prin cavete cu listele, sprijinite pe un soclu simplu. Asemenea soluții ale portalurilor exterioare sunt cunoscute la ctitoriile lui Ştefan cel Mare, începînd cu cea mai timpurie – biserica din satul Pătrăuți (1487)[86], biserica mănăstirii Voroneț (1488)[87] etc., prezente la biserica din Borzeşti (1493-1494)[88], Sf. Nicolae din Dorohoi (1495)[89], ajungînd în pragul secolului al XVI-lea la biserica din satul Reseni (1503-1504)[90]. În acelaşi secol apar portaluri ogivale cu baghete avînd bazele generos ornamentate, uneori înscrise în portaluri rectangulare, atestate tot la şirul ctitoriilor lui Ştefan cel Mare, începînd de la biserica din satul Milisăuți (1487). O altă particularitate a portalului capelei de la Soroca este încrucişarea baghetelor în partea superioară, care nu se va mai întîlni la portalurile moldoveneşti în secolul al XVI-lea, cu excepția portalului de la mănăstirea Bistrița[91]. Aceste două particularități – baghete cu baze ornamentate şi încrucişarea lor în partea superioară – se întîlnesc împreună doar la biserica mănăstirii Voroneț. Evident, nu este doar o simplă coincidență.

Intrarea în capelă prin portalul gotic este în acord cu golul porții de intrare, în arc frînt, păstrat cel original, cu partea superioară înscrisă într-un chenar dreptunghiular, format dintr-un tor simplu, dar acestea două diferă de restul intrărilor. Turnurile circulare la nivelul inferior au păstrat arcul original în plin cintru, la nivelurile doi şi

trei – au fost deteriorate puternic, fiind refăcute cu folosirea cărămizii roşii. Golul porţii orientat spre curte este în arc în plin cintru, ca şi golul exterior portalului intrării, ambele forme introduse în timpul lucrărilor de restaurare interbelice. Iniţial, a avut o formă ogivală, mărturie fiind desenul profesorului de desen Golînski, executat în anii '50-60 ai secolului al XX-lea, formă confirmată şi prin desenul executat, probabil, la sfîrşitul secolului al XX-lea[92].

Dependinţele. În perioada iniţială interiorul cetăţii era liber de construcţii din piatră, existînd doar galerii pandante din lemn, la care urcau scări din acelaşi material. Într-o etapă mai tîrzie de utilizare a cetăţii forma circulară a curţii a devenit cvazi-hexagonală, cu lungimea laturii dictată de lăţimea turnului rectangular, care forma latura ei de răsărit. Între zidul circular al incintei şi curtea hexagonală au fost ridicate două niveluri suprapuse de încăperi trapezoidale în plan, de la care s-au păstrat parţial doar cele de la parter - 13 încăperi boltite cilindric cu lespezi înguste de piatră, numite „*pivniţe*" ori „*cazemate*".

Deasupra acestor magazii trainice se aflau încăperi cu pereţii din piatră. Încăperile de la etaj, cinci la număr, erau de dimensiuni mai mari, însumînd suprafaţa a cîte două cazemate de la parter, fiind destinate, probabil, cazării. Intrările aveau loc prin vestibuluri de forme trapezoidale în plan, care legau încăperile cu curtea interioară hexagonală şi cu turnurile, cu excepţia aşa-numitei „*capele catolice*", în care accesul era direct din turnul doi (numărînd turnurile circulare, începînd după turnul intrării, în sensul acelor de ceasornic). Încăperile de la etaj aveau intrări şi din exterior, de la care au rămas vestigiile unor construcţii masive din piatră, depistate în urma cercetărilor arheologice ale cetăţii, aferente cazematelor. Acestea aveau planurile trapezoidale, construite în continuarea pereţilor radiari, fiind considerate a fi „*contraforturi*", dar împotriva acestor afirmaţii este caracterul lor atectonic şi posterior *cazematelor,* lipsa legăturii constructive cu pereţii parterului, apoi dispariţia lor fără pericol pentru structuri. Construcţiile aveau rolul de suporţi pentru scări, masivitatea lor fiind explicată prin necesitatea de a rezista la greutatea tunurilor mari. Aceste construcţii au fost abandonate la un timp necunoscut, lipsind din desenele şi proiectele de ajustare a cetăţii la exigenţele armatei ruse, executate de ofiţerii ruşi prin 1769, 1778, 1789 etc.

Comunicarea dintre nivelul de locuit şi drumul de strajă, amplasat pe grosimea curtinelor, în etapa a doua a utilizării cetăţii, se efectua pe o scară circulară de piatră din încăperea aflată în partea opusă a curţii (în raport cu capela), de la care s-au păstrat două trepte şi o parte a peretelui circular. Afirmaţia, precum că scările provin de la amvonul capelei „*romano-catolice*" a cetăţii, amenajată după 1692, situată în opoziţie faţă de capela ortodoxă, nu rezistă criticii. Lărgimea scării este de 1,3 m, ce este potrivită pentru transportarea pe verticală a obiectelor cu gabarite mari şi nu este caracteristică unui amvon, pentru care este suficientă o lărgime de două ori mai mică. Locul aflării scării nu este ajustat la necesităţile cultului romano-catolic din arealul lituaniano-polon, unde este obişnuită orientarea absidei altarului spre apus, cu intrarea dinspre est.

În timpul cercetărilor arheologice din interiorul cetăţii au fost degajate două fîntîni de piatră, una circulară, amplasată în centrul curţii, şi alta – cu planul pătrat, amplasată adiacent, în colţul de nord-vest al curţii. Fîntîna de formă circulară a fost identificată drept moldovenească, cea pătrată – a polonezilor. Atribuţiile nu sunt suficient de convingătoare: fîntîna pătrată în plan, construită concomitent cu „*contraforturile"* care o încadrează, perfect, lateral, împiedică accesul în interiorul cazematei aflat în spatele

ei, în care altă intrare nu există. Explicația unei asemenea situații poate fi aceea că fîntîna fusese construită anterior dependințelor din piatră din interiorul cetății.

Originea magaziilor şi a construcțiilor aferente lor nu este elucidată definitiv. Deşi se atenționează caracterul „*probabil*" al afirmației, precum că apariția lor ar fi avut loc după ocuparea de către trupele poloneze a cetății Soroca în 1692[93], în literatură s-a încetățenit ferm această părere. Nu este exclus că apariția acestor construcții, fără zid spre curte a fost necesară pentru a servi drept suport primului nivel de luptă, la care era urcat armamentul masiv specific secolului al XVI-lea. Boltirile parterului puteau fi utilizate ca adăposturi pentru cai, depozitarea armamentului, produselor etc. Analiza arhitecturală a formelor lor spațiale nu acuză cunoştințe evoluate în domeniul construcțiilor, ridicarea lor fiind posibilă şi cu forțele proprii ale garnizoanei. În darea de seamă a investigațiilor arheologice se afirmă că fundația pereților cazematelor se află la nivelul solului de la începutul secolului al XVI-lea[94]. Or anume în perioada premergătoare au avut loc lucrări de consolidare la majoritatea cetăților moldoveneşti, nefiind exclusă înălțarea lor şi în timpul lui Petru Rareş.

Analiza formelor arhitecturale

Forma cetății a fost, într-adevăr, după cum se afirmă, influențată de Renaşterea italiană, dar de cea timpurie, cînd maeştrii Quatrocentului erau pasionați de „*Arta geometriei*". Admirația față de puritatea formelor geometrice perfecte era comună matematicienilor, artiştilor plastici şi arhitecților din acea perioadă, începută deja în perioada Protorenaşterii, mărturie fiind apariția *Castelului del Monte*, conceput sub influența noului curent artistic, arhitectul ei, ca şi cel al cetății Soroca - fiind inspirat de arta geometriei, dar la timp diferit. Maeştrii arhitecturii concepeau mediul natural ca pe o continuare a planşei de lucru, fără a lua în considerație condițiile naturale concrete de relief, astfel făcîndu-şi apariția propuneri urbanistice „*oraşe ideale*". Cetățile în evul mediu continuau să fie construite după recomandările arhitectului roman Vitruviu, al cărui tratat de arhitectură a supraviețuit mileniul întunecat. Incintele circulare, propuse în acest tratat, asigurau cel mai mic perimetru pentru cea mai mare suprafață de apărare, ceea ce a coincis cu mentalitatea arhaică, păstrată în subconştientul uman, privind la puterea virtuală a cercului de a se proteja de spiritele malefice[95]. Dar începînd cu ultimele două decenii ale secolului al XV-lea, recomandările practice ale acestui arhitect erau depăşite. Arhitecții militari propuneau forme de plan sinuoase, poligoane stelate, oportune pentru organizarea flancării. În tratatul de arhitectură al lui Francesco di Giorgio Martini, editat la Torino în 1482[96], devenit cel mai solicitat manual de arhitectură militară, sunt prezentate proiecte de cetăți de concepție arhitecturală nouă, cu bastioane joase la colțurile cetății, două dintre proiectele publicate fiind deja inițiate – San Leo şi Sasscorvaro între anii 1476-1478[97]. Dintre proiecte sunt remarcabile cetățile avînd conturul de poligoane stelate – pentagonale şi heptagonale, propuse în manuscrisul din 1497. Tratatul mai conține proiectul unui bastion pentagonal cu indicarea dimensiunilor: „*lărgimea lui să fie de 100-80 de picioare*". Coincidențe uimitoare cu dimensiunile cetății Soroca, la care diametrul curții interioare circulare măsoară 30,5 m, ce este egal cu 100 de picioare[98]. Forma cetăților recomandate în acest manuscris era deja bastionară, turnurile fiind înzestrate cu mortiere în forma „*gaura de cheie inversată*", soluții mai performante decît cele de la cetatea Sorocii. Ele sunt o mărturie că cetatea noastră – cu incinta şi turnurile circulare în plan, înalte – nu a fost inspirată din recomandările acestui tratat, dar este cert că ideile din acesta au stat la baza soluțiilor cetăților

pentagonale bastionare din secolele XVI-XVII. Unul dintre realizările cunoscute de acest gen este amintitul deja castel Caprarola, aflat la nord de Roma, înălțat pe artera vulnerabilă atacului dinspre statele aflate la nord de munții Alpi. Castelul a fost ridicat între anii 1521-1524, arhitectul lui fiind considerat Baldassare Peruzzi, un discipol al autorului sus-numitului tratat[99]. Castelul Caprarola, fondat ca o cetate pentagonală cu bastioane patrulatere la colțuri, a fost părăsită după asedierea Romei în 1527 şi a stat aproape trei decenii în stare de ruină, pînă cînd arhitectul Jacomo Barozzi Vignola o va preface într-o vilă luxoasă suburbană începînd din anul 1556. La acest castel au fost combinate conturul pentagonal (care oferea cel mai mic perimetru, după cel circular, cu cea mai mare suprafață apărată a unei incinte, cu excluderea unghiurilor moarte) cu bastioane la colțuri - soluții spațiale ce vor cunoaşte o largă răspîndire în Europa în secolul al XVI-lea, începînd cu oraşele din nordul Italiei, teritoriul cel mai expus pericolului din partea alianței țărilor de dincolo de munți. Acestui fapt i se datorează apariția citadelelor pentagonale din oraşele Ferarra, Modena, Torino, Mantuia, Livorno ş. a. Soluția planimetrică a trecut munții Alpi grație inginerilor italieni, invitați de regele Francisc I, vinovatul de asediul Romei din 1527. Primele cetăți pentagonale bastionare se vor construi în localitățile franceze Rocrois, Vitry le Francais, Lille etc., toate în decursul vieții regelui Francisc I, deci pînă în 1547. În decursul secolului al XVI-lea şi celui următor construcția cetăților bastionare se va extinde pînă în estul Europei, fiind cunoscute la Oradea, Sibiu, Brodî, Stanislav, Polonna etc. Între aceste cetăți, foarte asemănătoare între ele, şi cetatea de la Soroca, lipsesc soluțiile intermediare. Unicul element ce le uneşte este numărul elementelor de flancare, peste tot în număr de cinci.

Pentru a susține că cetatea Soroca face parte din acest grup de fortificații, ar trebui să facem abstracție de prea multe detalii, cum ar fi, forma incintei: la „noi" circulară, la „ei"- pentagonală", la „noi"- turnuri cilindrice, amintind mai mult donjoanele franceze din secolele XIII-XIV, la „ei"- bastioane în forma trunchiului de piramidă, la „noi"- turnuri înalte ce domină cetatea, la „ei"- joase de aceeaşi înălțime cu incinta din curtine, la „noi"- soluții camerale, cu ziduri ce-ar susține o cupolă nu dintre cele mai mari, la „ei" - fortărețe ce cuprind în interiorul lor întregi localități. În final, putem declara că sunt construcții ridicate după concepții diferite, fără vreo legătură directă între ele. Deci, singurul element comun rămîne numărul cinci şi virtualul pentagon, care conducea la perceperea eronată, inadecvată formei cetății de la Soroca: ba „*cu patru turnuri în colțuri*", ba „*patru turnuri dispuse în cruce*".

Este logic să presupunem în acest caz că cetatea de la Soroca şi seria de cetăți pentagonale bastionare au avut o pra-matrice, care a condus la apariția unor variate soluții realizate la mari distanțe de la centrul de emitere a acestei idei şi care s-a dovedit a fi atît de atrăgătoare pentru oamenii Renaşterii. Partea constructivă comună a fost, fără îndoială, forma geometrică perfectă cu cinci elemente, de la care s-a ajuns la poligonul pentagonal[100].

Fortificații şi mentalitatea medievală ocultă. Cu turnuri sau bastioane la colțurile planului cetatea aminteşte varianta stelată, numită *pentagrama*. Istoria acestei figuri începe în Orientul apropiat, unde inițial simboliza mîna ocrotitoare a Zeiței-mamă[101], reprezentată prin cinci linii unite la bază, sub această formă fiind şi astăzi utilizată în arta decorativă. Steaua simbolizează şi sănătatea care, reluată de pitagorieni, a devenit semnul celor care cunoşteau tainele geometriei, apoi simbolul acestei ştiințe[102].

Steaua cu cinci colțuri are două proprietăți miraculoase. Prima este aceea că poate

fi desenată printr-o singură trasare a conturului, fără a ridica tocul de pe hîrtie. A doua, datorită căreia a fost numită de către J. Kepler „*tezaurul geometriei*", genera *secțiunea de aur*. În Moldova proprietățile stelei cu cinci colțuri erau cunoscute: ea se găseşte pe monedele lui Petru Muşat, Alexandru cel Bun, pe peceţile lui Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Petru Şchiopu, se afla pe stema Moldovei, a rămas în peretele de la Putna, la bisericile Sf. Gheorghe şi Sf. Dumitru de la Suceava, pe lespedea funerară din 1479 a lui Petru şi Bogdan, fiii lui Ştefan cel Mare[103] ş. a., acestea fiind un indiciu că domnitorii cunoşteau simbolul operativ al stelei, proprietățile ei miraculoase, adevărate şi virtuale.

Conform magiei albe, ca mijloc de apărare contra spiritelor rele, se folosea steaua sprijinită pe două raze, cu un colț orientat în sus. În acest caz era benefică şi activă. În interiorul pentagramei se înscrie un bărbat cu patru membre întinse la maximum, imaginea fiind cunoscută după o diagramă din secolul al XV-lea: în centrul stelei este plasată planeta Mercur, simbolul eterului[104]. Steaua reprezenta omul, creația activă cu rațiune, numărul cinci, compus din *tetradă* (4) şi monadă (1), este omul, reprezentat din patru elemente esențiale – pămînt, aer, apă şi foc, penetrate de eter, care însemna pentru antici sufletul. Această diagramă a fost reluată cu înscrierea figurii umane în steaua cu cinci colțuri la începutul secolului al XVI-lea de Heinrich Cornelius Agrippa, în care planeta Mercur este scoasă din centrul stelei şi este inclusă în numărul planetelor din jurul figurii umane[105]. Astfel, s-a ajuns la formula amplasării omului în centrul universului. Captivați de proporțiile corpului uman — creație perfectă a spiritului divin — artiştii plastici erau preocupați de căutarea raporturilor armonioase, pentru a le folosi în creația lor. La baza acestora au stat observațiile lui Vitruviu1[106], cu privire la proporțiile omului, ilustrate în lucrările maeştrilor Renaşterii italiene timpurii – Averlino, zis Filarete, Francesco di Georgio Martini, în care omul este înscris în cerc şi în pătrat. Desenul lui Leonardo da Vinci din 1492 al aceleiaşi relații, prin înscrierea omului în cerc şi în pătrat, a devenit simbolul artei Renaşterii. Mai tîrziu, prin 1521 şi Caesar Caesariano va ilustra în acelaşi spirit tratatul lui Vitruviu cu „*homo ad circulum ad quadratum*", dar în aceste diagrame ale arhitecților nu se conține steaua cu cinci colțuri, cum s-a afirmat[107]. Rezultă că diagrama omului înscris în pentagramă ținea de o altă mentalitate, mai veche.

Pentagrama era folosită şi în magia neagră. Se credea că forțele malefice se manifestă în steaua răsturnată, atunci cînd vîrful magic al stelei era orientat spre pămînt, cu două raze spre cer. În acest caz steaua era numită "*copită bifurcată*" sau "*capul țapului Mendes*"[108]. Anume astfel este amplasată cetatea Sorocii pe malul Nistrului, cu vîrful magic orientat spre „*păgînitate*" care venea de dincolo de rîu, şi benefică față de locuitorii tîrgului de alături. Cît de neverosimilă ar părea, la prima vedere, această afirmație, se ştie că „*fără pătrundere în limbajul simbolic pe care-l foloseau cu toții în evul mediu, se poate ajunge doar la o concepție incompletă [...]...istoria unor ştiințe nu ar putea fi explicată fără referințe la teoriile neoplatonice ale armoniei şi fără tiparele materiale ale cabalei şi a altor izvoare legate de asta*"[109].

Se ştie că mentalitatea omului în evul mediu era dominată de reminiscențe păgîne, forma în arhitectura medievală obținînd o semnificație deosebită, cum ar fi planurile în formă de cerc ale tumuluşilor, de cruce ale catedralelor creştine etc. Clădirile în forma pentagonului au apărut din aceleaşi considerente ținînd cont de proprietățile magice ale pentagramei. Cu timpul, simbolismul formelor pierd din puterea lor virtuală, cetățile fiind înzestrate cu reale calități – prin dotații tehnice pentru mărirea forței de rezistență contra armelor de distrugere. Iar aceste considerații precizează

vremea apariţiei cetăţii de la Soroca, cînd steaua cu cinci colţuri, ca generatoare a secţiunii de aur, forma cel mai mare secret al masonilor (constructorilor medievali). Cunoştinţele ermetice erau folosite şi de constructorii din Ţara Moldovei, mărturie fiind monumentele de arhitectură ecleziastică[110], urmînd a căuta „*proporţia divină*" şi în structura cetăţii Soroca.

Este clar deja din cele expuse, că noi considerăm cetatea Sorocii construită în timpul lui Ştefan cel Mare, şi anume în cea mai fructuoasă perioadă a activităţii sale, aceasta începînd cu anul 1466 la mănăstirea Putna şi continuînd cu cetăţile şi bisericile binecunoscute. Numai într-o perioadă fructuoasă ca aceea, au putut avea loc experienţe de creare a formelor arhitecturale noi şi de schimbare bruscă a unor soluţii planimetrice, spaţiale şi constructive deja consacrate. Nu ştim cine au fost constructorii, dar este evidentă cunoaşterea de către ei a realizărilor artistice şi tehnice din acel timp. Cetatea este mică, cum s-a mai spus, iar asupra valorilor dimensionale s-a atras atenţia. Diametrul interior, de 30,5 m, se înscrie în şirul mărimilor sacre obţinute prin folosirea a 100 de picioare, unitate de măsură ce varia în evul mediu de la stat la stat. Din punct de vedere dimensional, cetăţile din Moldova se înscriu în seria castelelor senioriale, la care dimensiunea sacrală de 100 de picioare era egalată cu lăţimea exterioară, cum sunt în *Castel del Monte*, *Donjonul castelului Cousi*, *Castelul Tower din Londra etc.* [111] toate construite în perioada anterioară cetăţii Soroca.

Între cetăţile moldoveneşti există anumite relaţii dimensionale. Astfel, fortul iniţial de la Cetatea Albă cu conturul pătrat exterior (fără turnurile de la colţ) se înscrie în interiorul incintei Sorocii, cetatea Soroca se înscrie în curtea interioară a cetăţilor Neamţ, Şcheia (cu condiţia de a i se „*îndrepta*" acesteia forma rombică pînă la pătrat), şi în curtea iniţială a cetăţii Hotin, dar este mai mică decît cetatea de Scaun a Sucevei, Cetatea Nouă de la Roman şi Tighina, fiecare din aceste trei din urmă fiind de 1,5 ori mai mare ca cetatea Soroca, existînd în fiecare caz motivaţiile amplificării dimensiunilor lor planimetrice.

Aşadar, se profilează o evoluţie dimensională a cetăţilor moldoveneşti şi, privită într-o asemenea retrospectivă, cetatea Soroca pare să fi avut acelaşi rost de ***fort, argument fiind afinităţile dimensionale care au fost puse la baza tuturor cetăţilor care mai tîrziu au beneficiat de ziduri exterioare***. Uimitor se îmbină cu aceste particularităţi arhaice intrările în turnuri începînd de la nivelul doi, jos fiind opace ca donjoanele şi la fel cum sunt turnurile cetăţii Suceava, Şcheia şi Hotin.

Şi totuşi cetatea Sorocii a fost construită mai tîrziu ca acestea, şi anume în momentul de cotitură a utilizării artileriei. Se păstrează încă multe elemente din perioada luptei cu armele albe, cum ar fi înălţimea mare a zidurilor, pentru a împiedica escaladarea lor şi păstrarea frontului luptei în partea superioară a curtinelor. Încă nu sunt cunoscute consecinţele utilizării prafului de puşcă, turnurile sunt închise, împiedicînd evacuarea fumului provenit în timpul luptelor. Cînd efectele vor fi cunoscute, zidurile exterioare ale cetăţilor, cum este Cetatea Albă, Suceava, vor fi dotate cu turnuri cu o latură deschisă sau cu rondele pentru amplasarea lor, ca în Cetatea Neamţ şi în Cetatea Nouă din Roman, dar cetatea din Soroca a fost, evident, construită anterior acestor perfecţionări.

În final, concluziile se formulează de la sine: cetatea Soroca a fost construită în continuarea tradiţiilor forturilor muşatine, dar în timpul utilizării artileriei la apărarea cetăţilor. După analiza izvoarelor scrise, a sistemului defensiv şi a detaliilor artistice, cetatea Soroca se înscrie în realizările constructive de la începutul ultimei treimi a

secolului al XV-lea. Ea nu este o realizare care ar încununa opera de fortificare a lui Ştefan cel Mare – la aceasta pretinde Cetatea Nouă de la Roman – dar prezintă o etapă importantă în evoluția sistemului defensiv al Moldovei, curioasă prin păstrarea reminiscențelor oculte în evoluția progresului tehnic.

Referințe bibliografice

[1] Cetatea Sorocii, ca o moştenire genoveză, a fost introdusă în prima listă a monumentelor istorice din Basarabia, alcătuită între anii 1837-1838 la indicația guvernatorului militar al regiunii P.I. Fedorov (anexa *Сведения о древностях Бессарабии собранные П. И. Федоровым* la articolul И. Халиппа. *Основные исторические сведения о Бессарабии*, în *ТГБУАК*, Chişinău, 1902, T. 1, p. 115-120).

[2] M. Răutu, *Cetatea cu monografia oraşului Soroca*, Oradea, 1932; N. Constantinescu, *Soroca, descriere istorică, economică, socială, şi culturală*, Soroca, 1943.

[3] Al. Lapedatu, *Cetatea Sorocii*. *Notiță istorico-descriptivă*, în *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, anul VI, 1914, fasc. 25, p. 85-96; O. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic şi geografic al României*, Bucureşti, 1937, p. 385-386; A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, ediția a 2-a, Bucureşti, Editura *Frunză*, 1992, p. 247-248; Gh. Bezviconi, *Cetățile Moldovei*, în *Profiluri de ieri şi de azi* (reeditat în volumul *Fapte trecute şi moldoveni uitați),* Chişinău, Editura *Universitas,* 1992, p. 74; L. Chițescu, *Privire asupra fortificațiilor Moldovei în secolul al XIV - XVI-lea* (Teza de doctorat), Bucureşti, 1972, p. 38; C.C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăți moldovene din sec. al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, Editura *Enciclopedică*, 1997, p. 287-288; ş.a.

[4] В.А. Войцеховский, *Крепость в Сороках* (Teza de doctorat)*, Leningrad, 1965.*

[5] В.А. Войцеховский, *Памятники архитектуры Молдавии XIV –XVIII веков*, în *КСИА*, Moscova, 1954, ed. 56, p.40-50; Idem*, Крепость в Сороках*, în *Труды*. ГИММ (1960), Chişinău, 1961, p. 67-74; Idem, *Крепость в Сороках*, în *Тезисы докладов первого сипозиумма по археологии и этнографии Юга-Запада СССР*; 1964, p. 45-46; *Idem*, *Молдавская строительная техника в XVI столетии (на примере крепости в Сороках),* în *Тезисы докладов НТК КПИ*, Chişinău, 1964, p. 138-139; Idem, *Крепость в Сороках*, în *КСИА*, Moscova, 1965, ed. 105, p. 129-131; Idem, К*репости Поднестровья*, în *Тезисы докладов II НТК КПИ*, Chişinău, 1965, p. 196-197; Idem, *Новые данные о крепостях Поднестровья*, în *Тезисы докладов X НТК КПИ*, Chişinău,1974, p. 288

[6] Г.Ф. Чеботаренко, *К вопросу о времени возникновения Сорокской крепости*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chişinău, 1964, p. 210-216; Idem, *Новые находки раскопок двора Сорокской крепости XVII-XVIII вв.*, în *Художественная жизнь Молдавии*, Chişinău, 1971, p. 58-65; Idem, *Археологические раскопки в Сорокской крепости в 1968-1969 гг*, în *Археологические исследования в Молдавии в 1968-1969 гг.*, Chişinău, 1972, p. 201-238. Idem, *Сорокская крепость – памятник старины*, Chişinău, Editura *Ştiința*, 1984; Idem, *Крепость на Днестре*, Chişinău, Editura *Timpul*, 1989.

[7] Ion Chirtoagă, *Soroca*, în *Destin românesc*, 1994, nr. 4, p. 117-128; Husar, S. Dimitriu-Chicu, *Cetăți pe Nistru – Hotin, Soroca, Tighina şi Cetatea Albă*, Chişinău, 1998; N. Bulat, *Județul Soroca: File de istorie*, Chişinău, Editura *Arc*, 2000; Al. Lapedatu, *op. cit.,* p. 85-86, В.А. Войцеховский, *op. cit*., 1961, p. 72-73, 1964, p. 46; *op. cit*., 1965, p. 130-131; M. Şlapac, *Castel del Monte, precursorul arhitectural al Cetății Soroca,* în *Cugetul*, Chişinău, 1999, nr. 3, p.23-26; Idem, *Cetăți medievale din Moldov*a (mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea), Chişinău, Editura *Arc*, 2004, p. 89-91, 164-174, p. 222.

[8] I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed.2-a, Chişinău, Editura *Cartea Moldovenească*, 1991, p. 60, 72; *Enciclopedia României Mari*, Vol. II. Bucureşti, 1936, p. 418, 674; Г. Диакону, *О молдавских крепостях XIV-XV вв*., în *Dacia,* Vol. III, 1959, p. 535-552. T. Nesterov, *Cetatea de la Soroca*, în *Calendar-91*, Editura *Cartea Moldovenească*, Chişinău, 1990, p. 128; Idem, *Enigma cetății Soroca*, în *Enigmele Basarabiei,* Chişinău, 2000, p. 74-93; Idem, *Cu privire la miturile arhitecturii şi datării cetății Soroca*, în *Artă. Istorie. Cultură* (Studii în onoarea lui Marius Porumb), Cluj-Napoca, Editura *Nereamia Napocae*, 2003, p. 91-106; M; Andronic, T. Nesterov, *Toate drumurile duc ... la Putna*, Suceava, 2001, p. 231-233.

[9] M. Costin, *Cronica Țărilor Moldovei şi Munteniei*, în *Opere*, Chişinău, Editura *Literatura artistică*, 1989, p. 212-213.

[10] Ibidem, p. 270.

[11] Ibidem, p. 316. Cronicarii contemporani evenimentelor din timpul lui Petru Rareş nu atestă construcția cetății Soroca.

[12] C.C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăți moldovene din sec. al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, Editura *Enciclopedică*, 1997, p. 287-288.

[13] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Chişinău, Editura *Hyperion*, 1992, p. 26.

[14] А. Мейеръ А., *Повественное, землемерное и естветственное описание Очаковской земли*

содержащееся в двух донесениях, СПб, 1774. Informaţie inserată din actele de perfectare a documentului de vindere a oraşului Soroca în 1848, această carte aflîndu-se la stăpînul oraşului, AN a RM, F.37, r. 3, d. 837, f. 63, 99 (verso).

[15]А.Ф. Велтман, *Начертание древней истории Бессарабии*, Moscova, 1828, p. 47-48.

[16] А. Накко, *История Бессарабии с древнейших времен*, partea 1, Odesa, 1873, p. 324-325; partea 2, 1876, p. 95, 172-173.

[17] П. Батюшков, *Бессарабия. Историческое описание*, Sankt-Petersburg, 1892, p. 27, 50.

[18] [Th. Codrescu], *Uricarul*, ed.2, partea a III-a, 1892, p. 288.

[19] А. Коцюбинский, *Лапидарные надписи XV столетия из Белгорода, что ныне Аккерман*, în *ЗООИД*, Odesa, 1893, Vol. XV, p.506.

[20] Şt. Ciobanu, *Basarabia*, ediţia a 2-a, Chişinău, Editura *Universitas*, 1993, p. 186-187.

[21] К. Стамати, *О Бесарабии и ее древних крепостях*, în *ЗООИД*, Odesa, 1850. Vol. II, p. 807 (citat după C. Stamati, *Despre Basarabia şi cetăţile ei vechi*, în *Scrieri* (Traducere din limba rusă, comentariu şi note de V. Ciocanu), Chişinău, Editura *Ştiinţa*, 1993, p. 453).

[22] А Защук, *Материалы для географии и статистики России собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область*, Partea a 2-a, Sankt-Petersburg, 1862, p. 170-174.

[23] *Бессарабия. Географическое, историческое, статистическое, экономическое, этнографическое, литературное и справочное издание*. Под редакцией П.А. Крушевана, Chişinău, 1903, p. 225-228.

[24] Z.C. Arbure, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1898, p. 292-295; Idem, *Dicţionarul geografic al Basarabiei*, Bucureşti, 1904, p. 194.

[25] N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1995, p. 67.

[26] Ibidem, p. 167.

[27] Ibidem.

[28] Ibidem, p. 68.

[29] N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Romanie*, în *BCMI*, 1928, nr.23, p.49-70.

[30] Idem, *op. cit.,* 1995.

[31] A. Lapedatu, *op. cit.,* p. 86-87.

[32] M.Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504-1517*), Bucureşti, Editura *Fundaţia regală*, 1940, doc. nr. 81, p. 500-501.

[33] Al. Andronic, *Fortificaţiile medievale din Moldova*, în *MA*, 1970, Vol. II, p. 416; M. Şlapac, *op. cit.* 2004, p. 174, ş.a.

[34] Sc. Panaitescu, *op. cit.,* p. 93-94.

[35] Şt. Ciobanu, *op. cit.,* p. 186-187.

[36] P. Constantinescu-Iaşi, *Basarabia arheologică şi artistică*, Chişinău, 1933, p. 39-40.

[37] Г. Диакону, *op. cit.*, p. 552.

[38] Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii româneşti din cele mai vechi timpuri până în 1900*, Bucureşti, Editura *Cartea Românească*, 1937, p. 309.

[39] V. Vătăşianu, *Istoria artelor feudale în Ţările Române*, Bucureşti, Editura *Academiei*, 1959, p. 709.

[40] AN a RM., Fondul 2071, registrul 1, dosarul 698, fila 1-6, fig. 5. Proiectul lucrărilor a fost efectuat de arhitectul Şt. Balş, Comisia Monumentelor Istorice, Serviciul tehnic.

[41] V. Drăguţ, *Dicţionar de artă românească*, Bucureşti, *Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică*, 1976, p. 282.

[42] Idem, *Arta românească*, Bucureşti, 1981, p. 215.

[43] Gh. Curinschi-Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1981, p. 136, 138.

[44] А.Х., Тороманян *Об архитектуре крепостных сооружений Молдавии*, în *Историко-филологический журнал Академии Наук Армянской ССР*, Erevan, 1974, nr.3, p.181-190.

[45] В.А. Войцеховский, *op. cit.*, 1961, p. 67; *op, cit.* 1965, p. 129.

[46] Ibidem, *op. cit.,* 1961, p. 75, fig. 7; Idem, *op. cit*., 1965, p., 130.

[47] Idem, *op. cit*., 1954, p. 44, fig. 18.

[48] Idem, *op. cit.,* 1964, p. 46.

[49] Idem, *îp. cit*., 1961, fig. 7/2.. Planul pentagonal al castelului italian este flancat la colţuri de bastioane pătrate şi pentru ai spori asemănarea cu cetatea Soroca a dotat toate turnurile pătrate, amplasate deasupra bastioanelor, cu forme interioare circulare.

[50] N. Bulat, *op. cit.,* p. 18-25 ; M. Şlapac, *op. cit.,* 1999, 3, p.24-26; Idem, *op. cit.,* 2004, p. 164-174. Planul cetăţilor *Walmr* şi *Deal*, de fapt, contrazic cele afirmate de autoare, fiind o dovadă a unei situaţii inversă celei dorite: cetăţile sunt alcătuite din castele amplasate central şi înconjurate de curtine circulare cu rondele sau turnuri semideschise spre curtea interioară.

[51] Г.Ф. Чеботаренко, *op. cit.,* 1984, p. 41-75.

[52] Ibidem, p. 50.

[53] Idem, *Raportul cercetărilor arheologice din cetatea Soroca în anii 1968-1969*, 1970, Arhiva Institutului

de Arheologie şi Etnografie a Academiei de Ştiinţe, dosar 50, fila 11-12.

[54] Idem, *op. cit*., 1970, f. 27.

[55] Idem, *op. cit*., 1984, p. 49-50.

[56] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare.* T.1. *Hrisoave şi cărţi domneşti,* Bucureşti, Editura *Sosec*, 1913, nr. 178, p. 417-435 şi nr. 179, p. 442-446

[57] *DRH, A. Moldova,* Bucureşti, Editura A*cademiei*, Vol. 3, 1980, p.454.

[58] *DIR A. Moldova*, Bucureşti, Editura *Academiei*, Veacul XVI, Vol. II, 1951 p. 24-26

[59] Ibidem, Vol. I, p. 417, nr. 383, Ibidem, Vol. II, p.b12, 24-26, *МЕФ*, Chişinău, 1961 Vol. II, p. 285-286

[60] I. Bărbulescu, I. Ionaşcu, G. Gheorghiu, *Tratate internaţionale ale României în 1354-1920*, Bucureşti, 1971, p. 67.

[61] M. Costăchescu, *op. cit.*, doc. nr. 81, p. 500-501.

[62] I. Corfuz, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1979 p. 31-33.

[63] *DIR, A, Moldova*, Veacul al XVI, Vol. I, 1953, p. 362.

[64] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517-1527),* Iaşi, Editura *Brawo*, 1943, p. 540-550.

[65] C. Rezachevici, *A doua domni. Politica externă,* în *Petru Rareş,* Bucureşti, Editura *Academiei,* 1978, p. 226.

[66] Ibidem.

[67] I. Corfuz, *op, cit*., p. 73.

[68] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, Vol. XV, partea 1, Bucureşti, 1911, doc. nr. 810, p. 432.

[69] В. А. Войцеховский, *op. cit.,* 1961, 68.

[70] В.Друк, П. Балан, *Политик молдав*, Кишинэу, 1985, p. 9.

[71] Г. Чеботаренко, *op. cit.,* 1984, p. 11, Idem, *op. cit.*1985, p. 25.

[72] Exprim mulţumire şi pe această cale domnului conferenţiar dr. Ştefan Misiko de la catedra de filologie clasică a Universităţii de Stat din Chişinău pentru consultaţie la traducerea textului.

[73] Al. Gonţa, *op. cit.,* p. 130.

[74] I. Chirtoagă, *op. cit.,* p. 119.

[75] P. Chaunu, *Civilizaţia Europei clasice,* Bucureşti, 1989, Vol. III, p. 139.

[76] В.А. Войцеховский, *op. cit*. 1965, p. 131, fig. 33.

[77] Idem, *op. cit.,* 1965, p. 132, fig. 33, *32*. Curioasă este intenţia de a citi acest grafiti „зи", ce ar însemna cuvântul românesc „*zi*" (M. Şlapac, op. cit., 2004, p. 300).

[78] Idem, *op. cit.,* 1961, p.

[79] Г.Ф. Чеботаренко, *op. cit*., 1984,

[80] Exprim mulţumire şi pe această cale colegului, dr. Sergius Ciocanu, pentru lectura numelui şi identificarea persoanei.

[81] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, Editura *Enciclopedică*, 1971, p. 295-296.

[82] Arhiva Combinatului de restaurare a Ministerului Culturii al RM.

[83] Situaţia a fost inversă celei descrise, afirmîndu-se că nivelul curţii interioare a fost ridicat cu 2-2,8 m i în perioada ocupării cetăţii de către armata poloneză (Г. Чеботаренко, *op. cit.,* 1984).

[84] Crochiurile măsurărilor cetăţii Soroca; В.А. Войцеховский, *op. cit*., 1965, fig. 32-4; AN a RM, Fondul Raskin, 1946.

[85] Desenul profesorului de desen Golânski, păstrat în fondurile Muzeului de Etnografie şi Istorie Naturală a RM, colecţia documente grafice.

[86] Gh. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare, Bucureşti,* 1925, p. 25, fig. 20.

[87] Ibidem, p. 35, fig. 37-38, 40.

[88] Ibidem, p. 85, fig. 116.

[89] Ibidem, p. 40, fig. 45.

[90] Ibidem, p. 115, fig. 161.

[91] M.V. Dordea, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, Bucurrerşti, 1976, p. 78, 63, fig. 45. Biserica a fost refăcută de A. Lăpuşneanu.

[92] Г. Чеботаренко, *op. cit.,* 1984.

[93] Idem, *Отчет о раскопках в Сорокской крепости в 1968-1969,* Arhiva Institutului Patrimoniu Cultural al AŞ, 1969, nr. 50, p. 24.

[94] *Ibidem*, p. 12.

[95] Al. Furtună, *Simbolismul centrului şi al cercurilor magice la români*, comunicare la Congresul American-Român, 1993, Chişinău.

[96] F.P. Fiore, M. Tafuri, *Francesco di Giorgio architetto*, Milan, Editura *Electa*, 1993, p. 157, 158, 367.

Trattato di architettura civile e militari, a fost elaborat în anii ’70 ai secolului al XV-lea.

[97] Ibidem, p. 412.

[98] Ф.И. Петрушевский, *Общая метрология,* Sankt-Petersburg, 1849.

[99] *Всеобщая история архитектуры*, Vol. 5, 1967, p.207, fig. 234.

[100] Ipotezele din continuare au fost expuse, pentru prima dată, la simpozionul cu genericul „*450 de ani ai cetății de piatră a lui Petru Rareș, Soroca, 1993”,* materiale rămase inedite.

[101] Б.М. Симар, *Семь раз отмерь*, Moscova, 1992, p.201

[102] М.П. Холл, *Энциклопедическое изложение масонской, герметической,... филоссофии,* Новосибирск, 1993, Vol. 1, p. 360. Forma pentagramei era obținută de pitagorieni prin repetarea de cinci ori a literei „A”, cu care se începea în limba greacă și latină cuvântul sănătate, în acest caz figura formată se numea *penthalfa*.

[103] D. Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, Editura *Ştiinţifică şi Enciclopedică*, 1977, pl. XXV/3, 4;5, XXVI/1; XXVII/5;XXVIII/3; XXIX/5.

[104] El. Levi; *La Magie,* citat după M.H. Холл, *op. cit.,* Vol. II, p. 12

[105] Ibidem, p. 233- 248.

[106] Vitruviu, *Despre arhitectură,* Bucureşti, Editura 1964, p. 102, 116-117.

[107] Apud P. Ştefănescu, *Francmasoneria. Simbolism*, Bucureşti, 1997, p. 224.

[108] М.П. Холл, *op. cit.*, Vol. II, p. 10–22.

[109] E. Barbu, *Caietele principelui*, Bucureşti, 1977, p.244.

[110] T. Nesterov, *Relicte ale canonului medieval de proporții în arhitectura ecleziastică de piatră din Basarabia, în Tyragetia.* Anuarul al XV-lea al Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Editura Tyragetia, 2006, p. 139-148.

[111] *Idem*, *Măsura sacrală în monumentele arhitecturii Țării Moldovei*, în *In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova*, Chișinău, Editura Civitas, 2006, p. 304-309.

ABREVIERI

DIR A	*Documente privind istoria României, Moldova,* Bucureşti.
DRH A	*Documenta Romaniae Historica, Moldova,* Bucureşti.
ГИММ	*Труды Государственного Исторического Музея Молдавии*, Chişinău
КСИА	*Краткие сообщения института археологии АН СССР,* Moscova.
МЕФ	*Молдова ын епока феодализмулуй*, Chişinău.
НТК КПИ,	*Научно технической конференции Кишиневского Политехнического Института*, Chişinău,
ТГБУАК	*Труды Губернской Бессарабской ученой Архивной Комиссии,* Chişinău

Résumé

On a considéré long temps la forteresse Soroca d’origine génois, puis elle fut daté, grâce a les chronique historiques du Miron Costin et ŕ une lettre du voď vodat Petru Rareş, du an 1543. Mais existe une discrepance entre datation et l’architecture de forteresse, qui ne corespond pas a l’architecture militaire de ces temps. Le plan de forteresse Soroca représente une enceinte circulaire, du diamčtre intériere de 30, 5 m, dominé par les cinq tours installent echidistant, qui forme une pentagramme fictive, la géométrie des quelle avais en moyane ages plusieurs des utilisences et beaucoup des raisons ésothérique. La parallčle entre notre et les forteresse pentagonales renaissances bastionné du nord du Italie, en particulier, le chateau Caprarola, et autres qui paraîtront en XVI-XVII-e sičcles, avec quelles on la compares suivants, - est sans suport scientifique. Apres l’analyse critique des sources d’informations historique vers la notre forteresse, du structure spatiale et des ses détails, l’auteur a formulé la conclusion, qui forteresse Soroca a été batir en pierres plus tôt qui la rčgne du Petru Rareş, probablement, mais du rčgne Etienne le Grand.

Anexe

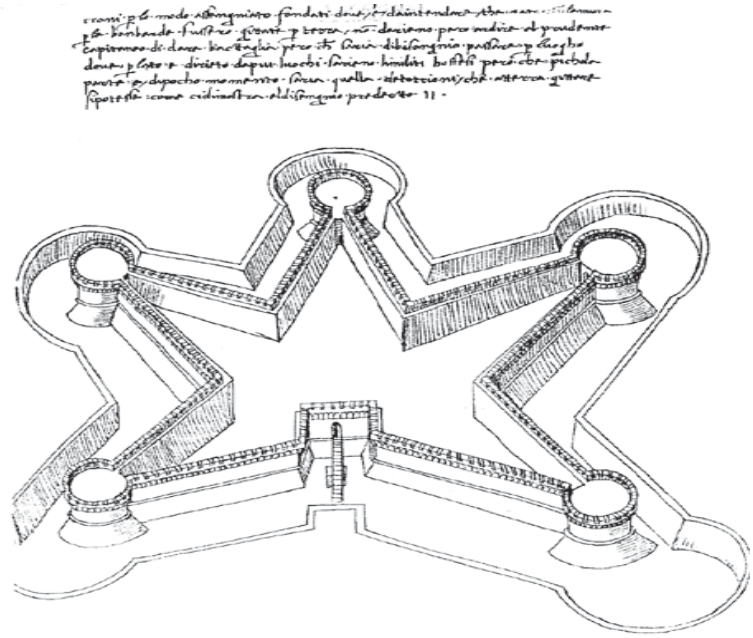

Plan de cetate stelată, proiect recomandat de Francesco di Giorgio Matini.
Trattato di architettura civile e militari, 1482.

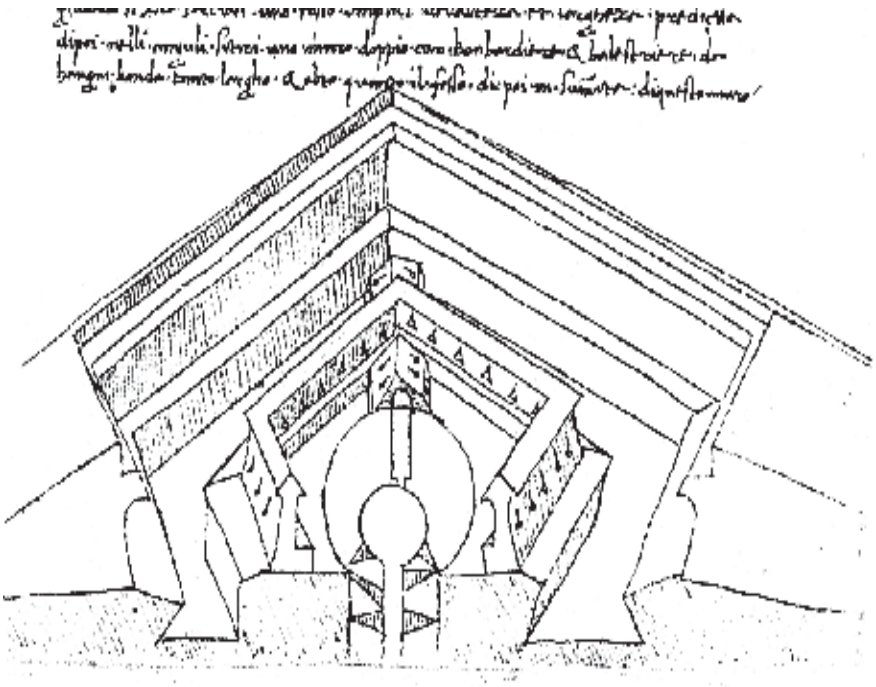

Plan de bastion pentagonal, autor Francesco di Giorgio Matini.
Trattato di architettura civile e militari, 1497.

© Tamara Nesterov (c.a. – 1,63)

FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU STRĂINUL. IMAGINEA CELUILALT. ȚĂRILE ROMÂNE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Valentin Constantinov

Societatea românească de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea a fost bulversată de evenimente importante care, fără îndoială, aveau să marcheze direcțiile prioritare ale politicii interne şi externe în perioada imediat următoare. Evenimentele petrecute în spațiul românesc au produs impresie în epocă.

De aceea, începutul secolului al XVII-lea găseşte Țările Române într-o situație total diferită de cea existentă la sfârşitul secolului al XVI-lea.

Acțiunile lui Mihai Viteazul, influențele externe, afirmarea tot mai consistentă a realizărilor pe plan cultural au dus, în mod inevitabil, la exaltarea propriei identități, la constituirea unei imagini despre sine, ca individ şi comunitate. Pentru aceasta era însă nevoie de raportarea la „Celălalt", altfel şi diferit decât reprezentantul propriei comunități. S-a creat o situație inevitabilă în care „altul" devenea dorit, necesar chiar, deşi, de multe ori, după cum s-a constatat, „el" era văzut în antiteză de autohtoni, devenind o piatră de încercare pentru cei „de țară".

În cele ce urmează, vom proceda la o analiză a impactului pe care l-au avut străinii asupra constituirii unei identități a românilor, precum şi a imaginii pe care au avut-o elementele străine în ochii românilor la începutul secolului al XVII-lea, cu trimitere specială asupra domniei lui Radu Mihnea.

Crearea imaginii despre „celălalt" ține, în primul rând, de existența unui „cadru - cheie", a unei normalități, din punctul de vedere al alogenilor, la care va fi raportat altul. În cazul dat, putem desprinde câteva diferențe care intervin între „cei de țară" şi străini. Este vorba despre formele de activitate[1], religia, limba şi locul de proveniență. Fiecare dintre cele patru aspecte contribuie, în mod decisiv, la formarea şi consolidarea unei imagini-tip asupra unei anumite comunități. Imaginea-tip, la rândul ei, duce la formarea unor stereotipuri şi prejudecăți după care vor fi apreciați unii sau alții şi, implicit, care vor duce la reacții pro sau contra acestora. Se poate constata stabilirea unei scări valorice care îi va situa pe străini pe o curbă, între toleranță şi excludere. Ei sunt cei cu care se stabileşte o comuniune, dar şi cei care trezesc suficientă adversitate[2].

Trebuie să spunem că această poziție oscilează şi în funcție de locul de stabilire a „celuilalt". Într-un fel va fi primit „el" de către „sat" şi cu totul altfel va fi primit de către „oraş". În plus, aşa cum vom observa, imaginea străinului în Țările Române se va constitui de-a lungul timpului, pentru ca, la începutul secolului al XVII-lea ea să apară într-o formă bine definită. Dat fiind interdependența factorilor care au dus la formarea unor imagini-tip, ne vom referi şi la felul cum apare românul, în special, şi societatea românească, în general, în ochii străinului. Izvoarele la care vom face apel nu sunt, neapărat, contemporane cu perioada aflată în discuție, dar ele permit realizarea unei schițe de ansamblu asupra imaginii uneia sau altei comunități. Să vedem, aşadar, cine sunt şi de unde vin aceşti străini.

Grecii. În mod cert, intrarea Peninsulei Balcanice sub stăpânirea turcească a reprezentat un moment decisiv în declanşarea exodului grecesc spre alte zone, inclusiv cele româneşti. Totuşi, în cazul Țărilor Române se impun nişte precizări. Au existat unele particularități care au determinat direcțiile, căile şi motivațiile unei asemenea mişcări spre teritoriile româneşti. Particularitățile țin de momentul în care statutul

politico-juridic al Țărilor Române a avut de suferit şi când s-a schimbat însuşi statutul grecilor din cadrul Imperiului.

Ținând cont de preocupările războinice ale turcilor, comerțul, arenda vămilor şi alte activități economice din cadrul imperiului încap în mâinile grecilor[3]. Începând cu sec. al XVI-lea, se pune tot mai mult accent pe serviciile dragomanilor care, grație preocupărilor lor, ajung să dețină multe dintre secretele vremii, devenind astfel persoane extrem de importante[4].

Pentru posesorii de averi de la Constantinopol, disputa pentru domnie din Țările Române devenea o adevărată afacere. În capitala Imperiului Otoman se formau partide de susținere ale pretendenților, care, la instalarea în scaun, îi aduceau cu ei în țară şi pe patronii lor, unde li se ofereau demnități şi moşii pentru serviciile acordate.

Numeroşi clerici de la sud de Dunăre vor veni şi se vor stabili în Țările Române, unde primesc posibilitatea să acceadă în funcții de rang bisericesc. Poate, nu întâmplător, sfârşitul secolului al XVI-lea coincide cu perioada când ia amploare fenomenul închinărilor de mănăstiri româneşti către orientul ortodox[5].

Spre sfârşitul sec. al XVI-lea, negustorii greci i-au înlocuit în Țările Române pe cei genovezi şi, în parte pe cei armeni[6], executând porunci de aprovizionare a Imperiului Otoman cu produsele necesare[7], iar o parte dintre ei chiar se vor stabili în Țara Românească şi Moldova.

Slavii sud-dunăreni (bulgarii şi sârbii). Începutul penetrării acestora în Țările Române coincide cu perioada când Balcanii intră în stăpânirea otomanilor[8]. Procesul a continuat şi a fost sprijinit de către domnii români, care le acordau, pe o anumită perioadă, scutiri de dări.

Armenii. Spre deosebire de ceilalți străini mai sus-menționați, aceştia sunt de multe ori băştinaşi, dar diferențele de cult față de comunitatea ortodoxă impun o distanțare față de dânşii. Comunitatea armeană se află în Țările Române încă de la începuturile vieții statale la noi.

Evreii. Persoane fără de „țară". Situația lor este, poate, cea mai gravă. Marginalizați de societățile locale, trăiesc, în special, la oraş ocupându-se de comerț şi activități meşteşugăreşti.

Turcii. Nu aveau dreptul să se stabilească în Țările Române şi să dețină aici moşii, regulă pe care otomanii au respectat-o cu strictețe. Totuşi, turcii sunt foarte bine cunoscuți în țările noastre. Alaiul cu care domnii veneau în țară era compus din ostaşi turci. În plus, aici îi aştepta un detaşament de ieniceri, care avea menirea să urmărească buna desfăşurare a lucrurilor în țară. La toate acestea se adăugau numeroasele expediții ale oştirilor otomane în țările noastre şi altele care treceau prin țările noastre.

Tătarii. Ei erau o realitate mai veche pe teritoriul Țărilor Române. Inițial, înaintea constituirii statelor româneşti, tătarii erau stăpânii incontestabili ai acestor teritorii. Ulterior, deşi puterea lor se va afla în continuă descreştere, totuşi, vor juca un rol important în spațiul românesc. Buni oşteni, ei vor reprezenta vârful de lance al oştirilor otomane, fiind prezenți în zonele noastre de fiecare dată când aici izbucneau conflicte militare. Statutul de vasali ai Porții avea să mai fie completat şi de propriile interese care, de multe ori, îi aduceau în conflict cu domnii Țărilor Române.

Ungurii. În cazul lor se impun nişte precizări. Cu asemenea termen erau numiți atât ungurii propriu-zişi, cât şi românii transilvăneni, care vin şi se stabilesc în Moldova şi în Țara Românească. Bineînțeles că, aprecierea dată de localnici în cazul lor va fi corespunzătoare, în funcție de conjunctură.

Saşii. Aprecierile lor date societăţii româneşti sunt destul de importante pentru tema noastră. Au îndeplinit de-a lungul timpului diferite misiuni diplomatice, economice şi culturale.

Polonezii. La sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor, adică în timpul perioadei care stă în atenţia noastră, politica poloneză în privinţa Moldovei şi Ţării Româneşti capătă proporţii deosebite, prin urmare, şi interferenţele polono-române vor ieşi în evidenţă.

Misionarii catolici. Au drept scop propagarea catolicismului, dar şi vizitarea comunităţilor catolice din Ţările Române, pentru o cunoaştere mai bună a stării lor. De multe ori îndeplinesc misiuni din partea papalităţii. Menţiunile lor redau o anumită poziţie faţă de societatea românească din acele vremuri.

Ţăranii fugari. Reprezintă o categorie aparte de străini. Nu neapărat veniţi din altă ţară, ei se mută de pe o moşie pe alta, preferinţele lor îndreptându-se spre locurile unde obligaţiile sunt mai uşor de suportat.

O categorie aparte reprezintă „moldovenii", care se stabilesc în Ţara Românească, „muntenii", care se stabilesc în Moldova, dar în egală măsură şi „ungurenii", care se stabilesc atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească. De altfel, acest fapt este valabil şi în cazul „moldovenilor", şi „muntenilor" care se stabilesc în Transilvania.

Aceştia erau „străinii" cu care s-a confruntat societatea românească la începutul secolului al XVII-lea. Atitudinea faţă de ei, precum am arătat mai sus, oscila pe un registru situat între bunăvoinţă şi intoleranţă. Existau diferenţe mari între străinii care s-au stabilit în Ţările Române cândva şi cei stabiliţi nu demult. În acest caz, semnificativ este exemplul grecilor care, deşi străini, erau divizaţi în categorii de proaspeţi veniţi şi cei care au venit din vremurile de mai înainte. Izvoarele timpului fac o diferenţă între cele două categorii, iar atitudinea faţă de ei va depinde foarte mult de acest aspect.

De aceea, nu-i vom putea include în aceeaşi categorie pe toţi străinii care s-au stabilit, sau care au trecut numai prin Ţările Române. Totodată, realizând proiecţia asupra raportării faţă de imaginea celuilalt, va trebui să ţinem cont de mai multe aspecte. În primul rând, relatările contemporane după care noi am putea reconstitui imaginea celuilalt are deseori un caracter subiectiv şi, prin urmare, trebuie să privim aceste afirmaţii cu prudenţă şi spirit critic. Va trebui să ţinem cont de faptul cine a făcut anumite afirmaţii, în ce context ele au apărut, cu ce se ocupau aceste persoane şi cărei etnii aparţineau cei care s-au pronunţat în această privinţă. În plus, va trebui să stabilim şi limitele cronologice de care ne ocupăm, firește cu unele excepţii.

Raportându-ne la limitele cronologice, în linii generale, va trebui să stabilim ca puncte de reper sfârşitul secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVII-lea, în special perioada domniilor lui Radu Mihnea. Totuşi, am considerat util să facem trimitere şi la alte exemple care nu ţin strict de această perioadă şi care pot să ne sugereze anumite aspecte ale imaginii străinului în Ţările Române.

Pentru felul în care românii îi percepeau pe străini am folosit – cronicile interne, scrise în română, slavonă sau greacă[9], documentele interne, informaţiile oferite de călătorii străini care au trecut prin Ţările Române[10], expresiile artistice[11], precum şi informaţiile oferite de cultura populară[12]. Pentru felul în care civilizaţia românească era apreciată de către străini am folosit cu precădere relatările călătorilor străini despre aceasta[13], precum şi informaţii conţinute în cronici străine[14].

Precum arătam mai sus, atunci când apreciem fenomenul imaginii celuilalt trebuie

să mai ținem seama şi din ce surse ne parvin informațiile. Or de multe ori mediul de proveniență al unor asemenea aprecieri este destul de elocvent în ceea ce priveşte veridicitatea afirmațiilor oferite. În cazul expresiilor româneşti despre străini avem, de regulă, la dispoziție surse parvenite de la curtea domnească, din documentele interne, din cronicile târzii, scrise de mari boieri sau persoane aflate în ierarhia socială ceva mai jos ca aceştia[15] sau din folclor – atunci când apreciem fenomenul imaginii turcilor sau al tătarilor în Țările Române. Reprezentările artistice, de cele mai multe ori, sub forma picturilor murale, țin de doctrina ortodoxă oficială privitoare la alte confesiuni, doctrină preluată şi de autoritățile statului.

În cazul străinilor care ne-au lăsat referiri despre felul de a fi al românilor vom întâlni un întreg mozaic confesional, etnic şi profesional. Astfel, catolici, monofiziți, musulmani; italieni, polonezi, francezi, elvețieni, unguri, armeni, turci; misionari catolici, învățători de la şcoala armenească, mercenari în armata polonă, negustori, soli, teologi, cosmografi şi geografi vor lăsa pentru posteritate relatările lor despre români. Credem că o trecere în revistă a acestora ar fi interesantă. Ocupațiile lor, motivațiile pentru care ei au ajuns în Țările Române ne pot explica multe dintre pozițiile pe care ei le-au adoptat în lucrările lor atunci când s-au referit la români.

Matei al Mirelor[16] cleric ortodox de origine greacă se va stabili la începutul secolului al XVII-lea în Țara Românească. În lucrările sale va căuta să identifice cauzele care au dus la revoltele românilor împotriva grecilor din deceniul al doilea al sec. al XVII-lea. Bernardino Quirini[17], originar din Creta, a fost numit în anul 1591 episcop catolic în Moldova şi Țara Românească. Raporturile sale conțin informații prețioase despre viața comunităților catolice din Țările Române, precum şi despre relațiile pe care acestea le aveau cu ortodocşii. Aflându-ne la acelaşi compartiment al misionarilor catolici, care au scris despre Țările Române, vom menționa aici informațiile păstrate de la un misionar catolic anonim[18] şi care ne-a lăsat o „scurtă relatare despre bisericile din Moldova”[19] din anul 1606, Bogoslavici de la care ni s-a păstrat o „relație despre Moldova” [20] din anul 1623, Paolo Bonici[21] de la care avem o relatare din 1632 despre Moldova. Interesante sunt memoriile unui mercenar din armata polonă din perioada 1615-1616, Joppecourt, francez de origine[22]. De la Simeon Dbir Lehați, grec de origine, învățător la şcoala armeană din Liov, ni s-a păstrat informații prețioase despre comunitatea conaționalilor săi din Moldova din timpul călătoriei sale spre Constantinopol prin Moldova din 1608 şi înapoierea la Liov din 1619[23]. Polo Minio, italian din Veneția, soțul Mariei, fiica lui Petru Şchiopul, a lăsat şi el o lucrare scrisă despre Moldova şi moldoveni[24]. Interesante descrieri sunt oferite de doi soli ai principelui Transilvaniei, în trecere prin Țara Românească în 1613 – Mihai Tholdalagi, nobil ardelean[25], şi Toma Borsos funcționar în aparatul de stat al Transilvaniei, ambii folosiți de către Gabriel Báthory în solii[26]. Detalii ale vieții cotidiene din Țările Române sunt oferite de Tommaso Alberti, negustor italian, care a trecut prin Moldova în 1612 şi 1613 executând o comandă comercială a companiei la care era angajat[27]. Epoca Renaşterii pe lângă multiplele preocupări pe care le-a adus în prim-planul societății europene, a reprezentat un important punct de plecare pentru studierea geografiei. Astfel, începând cu această perioadă vor apărea multiple lucrări în care erau descrise atât țările europene, cât şi obiceiurile şi moravurile popoarelor care făceau parte din Europa. Pentru tema noastră am ales descrierile Țărilor Române realizate de Gian Lorenzo d'Anania[28], teolog şi cosmograf calabrez care a scris lucrarea „Cosmografia” în care are mențiuni şi despre

ţările noastre, Giovanni Botero, italian de origine, misionar catolic, care ne-a lăsat o „Descriere a Ţării Româneşti şi a Moldovei”[29], şi Giovanni Antonio Magini[30], născut la Padova şi autor al unei geografii ptolemaice la care a lucrat şase ani şi care cuprinde o descriere a ţărilor române redactată prin 1593-1594. În acelaşi timp şi în Ţările Române va apărea o preocupare specială pentru obiceiurile şi moravurile popoarelor înconjurătoare. Este vorba despre prima *Istorie universală* compilată în limba română[31] şi mai ales cronica lui Grigore Ureche, care între relatarea domniei lui Ştefan cel Mare şi Bogdan cel Orb conţine *Povestea şi tocmala altor ţări ce sîntu pinprejur, cum nu să cade să nu pomenim, fiindu-ne vecini de aproape*[32]. Vom încerca pornind de la aceste aprecieri să realizăm un tablou al societăţii româneşti de la începutul secolului al XVII-lea, precum şi o proiecţie a felului în care românii erau apreciaţi de străini şi ce imagine aveau aceştia în ochii românilor. De regulă, vom putea constata existenţa la nivel de conştiinţă a unei scări ierarhice de apreciere a străinilor.

La începutul domniei lui Radu Mihnea a avut loc prima manifestare îndreptată împotriva unei părţi a străinilor: este vorba despre conspiraţia lui Bărcan. Istoriografia românească, aşa cum am văzut mai sus, a acordat mare atenţie acestui eveniment. Vom încerca să expunem mişcarea lui Bărcan din perspectiva imagologiei, care este în stare să aducă lumină asupra acelor vremuri tulburi.

„Radu vodă biruind pre vrăjmaşi şi împăcându-şi ţara şi odihnindu-se toţi, mari şi mici, lăudă pre Dumnezeu; numai un boier, anume Bărcan care fusease stolnic mare la Şerban vodă (zic să fie fost Merişan), iar de neam Bucşănesc; acesta nu s-a odihnit, ci s-au mai găsit şi alţi opt boiari asemenea lui, de făcea sfat în taină să omoare pre Radul vodă, au apucat el mai nainte de i-au prins şi le-au tăiat capetile tuturor. Însă această ridicare ce au fost să ridice asupra domnului, n-au fost pentru alt (cum să aude din istorii), ci pentru mândriea şi răotatea grecilor. Că adusease Radul vodă pre mulţi şi-i cinstise şi-i miluia; ci boiarii români acestea văzând, nu le-au fost pe voie, precum de multe ori la mulţi domni, s-au făcut răzmeriţă pentru răotatea grecilor”[33]. Îi vedem aici pe greci în prim-planul mai multor răzmeriţe, iar calităţile lor, ori mai bine zis, felul în care ei erau văzuţi, a reprezentat de multe ori cauza unor asemenea conflicte. Iată şi altă informaţie “Iar un boiaren mare, anume Bărcan vel stolnic ot Merişani, iar de moşie să trăgea de Bucşani, el ca un om rău călcă jurământul şi cu dânsul încă şi alţi 8. Că făcură sfat în taină să omoare pre Radu vodă şi să ridice domn pre Mihai cămăraşul; pentru căci îi împresurase cu mulţime de greci de la Ţarigrad şi de la Rumele. Iar Radu vodă prinzând de veste, îndată porunci de-i prinseră şi porunci de-i taie pre toţi afară de poartă, ca să înveţe alţi boieri a mai hicleni pre domnu-său”[34].

Cel care ne oferă informaţii preţioase referitoare la această mişcare este un grec: Matei al Mirelor, egumenul mănăstirii Dealul[35]. Opera lui conţine două cronici: prima ***Povestirea pe scurt despre neaşteptata cădere din domnie a lui Şerban-Vodă zis şi Radu şi despre venirea în Ţara Românească a lui Radu-voievod, fiul lui Mihnea***[36] şi a doua ***Istoria celor petrecute în Ţara Românească, începând de la Şerban voievod până la Gavril Voievod***[37]. Prima cronică a fost scrisă, probabil, în anul 1613, după cum rezultă din coroborarea afirmaţiei lui Matei “Luptându-ne acum de doi ani de zile cu anomaliile şi răutăţile lor (*ale ungurilor-n.ns.)*”[38] şi a ultimei referiri a cronicii, corespunzătoare anului 1613.

În cele două cronici găsim referiri despre raporturile dintre cele două etnii conlocuitoare precum şi despre tensiunile existente între ele. Este interesant că aceste mărturii ale prelatului grec diferă ca accent de la prima cronică la cealaltă. Astfel, în

prima cronică el vorbeşte doar despre ura românilor faţă de greci, dar nu face referiri decât la calităţile pozitive ale grecilor. Iată ce spune Matei despre conspiraţia lui Bărcan - „Tot atunci s-a întâmplat şi o altă uneltire, din partea lui Bărcan stolnicul şi a altor şapte, care făcuse legătura jurată să se ridice de-odată asupra curţii pe vremea când boierii se duc spre casă, să ucidă numai pe domn şi să proclame ca domn pe un cămăraş zis Mihai; *apoi să nimicească cu sabia pe toţi grecii; căci domnul iubea pe greci şi-i îngrijea, fiindcă a fost slujit de dânşii în Grecia şi în Italia şi în Constantinopol; şi unde ar fi fost el pornit la războaie stăteau cu dânsul şi sufereau împreună cu el, disprețuind primejdia"*[39]. Surprindem din acest fragment că românii nu-i iubeau pe greci, dar cauza pentru care grecii erau suspectaţi nu sunt, cum era firesc, viciile acestora, ci, din contra, extraordinarele lor calităţi - au slujit pe domn pretutindeni, au suferit lipsurile împreună cu Radu Mihnea şi disprețuiau primejdia. Apare, deci tema invidiei faţă de virtutea grecului, în antiteză cu slăbiciunile românilor care nu au aceste calităţi.

Accentele se schimbă în cea de-a doua cronică. Acolo, Matei adresează un mesaj de conciliere celor două etnii, dar dacă duritatea discursului la adresa românilor se păstrează, de data asta el are foarte multe lucruri de reproşat şi conaţionalilor săi. Fragmentul respectiv este anexat aceleiaşi povestiri despre conspiraţia lui Bărcan „toţi mari şi mici se liniştiseră numai un boier mare, anume Parcan*(Bărcan n.ns)*, care a fost mare stolnic al lui Şerban conspiră iarăşi cu alţi opt boieri să omoare pe Radu vodă, să ridice domn pe Cămăraşul Mihai să sară apoi îndată pe neguţători, ca să-i măcelărească, să ia mătăsurile şi să nimicească pe greci câţi se vor afla în ţară, boieri negustori avuţi şi săraci, pe toţi până la unul"[40]. Dacă în prima cronică aveam a face cu „grecul" care l-a slujit şi ajutat pe Radu Mihnea pretutindeni, îndurând cu el toate lipsurile, aici vedem „grecul" în cel puţin trei ipostaze: „grecul boier", „grecul negustor avut" şi „grecul negustor sărac", la care se va adăuga „grecul călugăr". Toţi, „ei", vor reprezenta faţa unuia dintre străinii cu care au intrat în interacţiune românii.

Pedeapsa pentru cei care au conspirat împotriva grecilor Matei o consideră drept justificată „ca să înveţe alţii să nu mai conspire împotriva domnului", dar şi „să nu mai disprețuiască pe greci, ci să-i respecte şi să-i iubească ca pe un neam sfânt, binecuvântat, binecredincios şi de toţi onorat"[41]. Matei n-a uitat să menţioneze calităţile deosebite al poporului din rândurile căruia făcea parte şi să precizeze meritele lui în faţa întregii omeniri „căci grecii au dat lumii filosofia, literele, artele şi teologia; credinţa creştinească ei au primit-o şi au răspândit-o între toate popoarele". De aici, de fapt, vine surprinderea lui Matei „ei v-au botezat în legea ortodoxă şi acuma să-i ucideţi, nu e păcat de Dumnezeu?"[42] se întreba el retoric.

La rândul lor, şi grecii sunt criticaţi aspru, în cea de-a doua cronică a prelatului din Mira Lichiei. Atât negustorii cât şi boierii greci sunt acuzaţi de multe fărădelegi pe care le-au comis: „Dar şi voi boieri greci câţi vă aflaţi la curte şi câţi vă negustoriţi, luaţi aminte şi vă feriţi de nedreptate; nu supăraţi pe români prin nesăturata voastră lăcomie; nu sugeţi săracului, că Dumnezeu e în ceruri şi ochiul său e deschis asupra voastră". Prin urmare, conchide Matei, „Cred că tiraniţi pe bieţii români şi nesăturata voastră lăcomie îi face de au ură neîmpăcată pe greci ... voi trataţi pe români ca pe un câine"[43]. De aceea cronicarul crede că românii „de n-ar avea dreptate n-ar striga, dar fiindcă se plâng, au cuvânt, cum se vede". Este remarcată bunăvoinţa românilor care "ne nutresc şi ne respectă; vrând nevrând ne zic jupâne" şi pentru asta trebuie „să-i iubim şi să-i onorăm ca pe nişte fraţi ai noştri"[44]. Pentru prima dată este expusă şi atitudinea românilor faţă de capii bisericeşti greci. Vom avea, aşadar, a treia

reprezentare a „grecului" - cel de prelat. Contextul în care apare menţiunea dată este aceeaşi ca şi în celelalte două cazuri. Tabloul oferit este de-a dreptul sumbru-fărădelegile grecilor sunt atât de mari, încât românii au o ură neîmpăcată nu numai pe boierii şi negustorii greci, dar „nu pot să-i vadă nici zugrăviţi"[45]. Se prezintă, deci, o altă componentă a societăţii româneşti în care existau tensiuni dintre localnici şi străini – mediul ecleziastic. Ni s-a păstrat un document de la Radu Mihnea extrem de interesant. La 10 iulie 1614, domnul Ţarii Româneşti întăreşte mănăstirii Dealul, părţi de sate, vama de sare de la ocna mică din Târgovişte şi bălţi[46]. Egumenul mănăstirii Dealul era atunci Matei al Mirelor, autorul cronicilor despre care a fost vorba mai sus. El, împreună cu toţi călugării mănăstirii, l-au rugat pe Radu Mihnea ca „pentru aşezarea cinului egumenilor: de acum înainte să nu aibă voie să aleagă egumen de la alte mănăstiri *sau să fie din alte ţări*, fiindcă multă risipă <face> sfintei mănăstiri şi sărăcire pentru schimbarea egumenilor, ci să fie egumen din locul de postrig, pe cine aleg părinţii şi tot soborul, el să fie nastavnic cât va fi voia părinţilor; iar când li se va părea nepotrivit să aleagă pe altul în locul lui tot de la mănăstirea lor"[47]. Din acelaşi act aflăm că asemenea reguli existau la Cozia[48]. Prin urmare, se profila un curent puternic de opoziţie în faţa, prezenţa, străinilor în demnităţile ecleziastice, curent care va triumfa o dată cu Aşezământul lui Leon Tomşa[49].

Accentuarea discursului din cea de-a doua cronică a lui Matei al Mirelor nu este deloc întâmplătoare. ***Istoria celor petrecute în Ţara Românească începând de la Şerban voievod până la Gavriil voievod*** a fost scrisă după violenta răscoală a lui Lupu Mehedinţeanu[50]. Scopul acestei mişcări a fost, în viziunea lui Matei, acelaşi ca şi în cazul conspiraţiei lui Bărcan stolnicul „toţi boierii au conspirat contra lui şi s-au unit să omoare pe greci pe care-i urau ca pe nişte câini şi jidani pentru că toţi boierii cei mari erau greci, pentru că aceştia erau capi gubernatori şi românii nevrându să li se supună bucuroşi juraseră să-i piardă"[51]. Comparaţia făcută între greci pe de-o parte şi câinii şi „jidanii" pe de alta este şi ea semnificativă. Imaginea unui grec lacom, acaparator de dregătorii şi demnităţi pare să nu prea placă românilor care îi urăsc şi-i detestă ca pe nişte „câini" şi „jidani"[52]. Despre aceştia din urmă va fi vorba mai jos. Trebuie să mai reţinem că dintr-un alt capitol al acestei cronici rezultă că Lupul a venit tâlhăreşte în ţară şi că făcuse multe rele grecilor. „Strâmtorat de cererile acestora (ale ungurilor-*n.ns.*), punea sula în coastă bieţilor negustori, îi storcea necontenit, îi silea să dea şi ce avea şi ce nu avea, pentru că îi ţinea într-o mănăstire, ca să-i aibă la mână şi să le ceară tot de ce avea nevoie, spre a scăpa de oştile ungureşti: neîncetat ameninţă să ucidă pe bieţii greci închişi în mănăstire şi căutau să dea orice li se cerea, ca să-şi scape viaţa; erau câţi s-au aflat prin judeţe şi pierdură capul cu tot ce aveau, mărfuri, turme de oi, cirezi de boi şi altele. Era pe acel timp unul numit Buzdugan, om nebun, tâlhar crud şi neîmblânzit pe acesta şl trimite Lupul să omoare pe toţi grecii câţi se vor afla în ţară"[53]. Printre cei care au avut de suferit din urma furiei celor revoltaţi s-au aflat „boieri mulţi", dar şi membri ai clerului „căzu şi Monembasia[54], arhiereu onorabil şi de o viaţă sfântă; tăindu-i capul şi, despoindu-l de sacrele lui veşminte, îl aruncară gol în uliţă"[55]. Tot în timpul acestei revolte[56] a fost omorât Nica logofătul „care...a fost ucis cu fuşti şi pietre de voinicii uniţi îi întărâtaţi împotriva lui"[57].

Pe lângă opoziţia internă, care „creează" imaginea unui anumit tip de grec se formează şi în afară un curent care va contribui la cristalizarea reprezentării lor pentru această perioadă. Corespondenţa principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen cu demnitarii otomani reprezintă o dovadă în acest sens[58].

Acuzat că l-a ajutat pe Lupul Mehedinţeanu să se revolte împotriva domnului numit de sultan, Gabriel Bethlen a răspuns că el nu are nici un amestec şi că de vină sunt grecii pe care i-a adus cu el Alexandru Iliaş. Iată ce a scris, în iulie 1618, lui Hasan paşa din Buda: „De când Alexandru-vodă, grecul, a venit în Ţara Românească, fiind trimis ca domn de Înalta Poartă, nu numai că a ţinut pe boierii fruntaşi ai ţării în stare de mazili, dar pe mulţi i-a ucis fără nici o vină în chinuri grozave, ca să le poată lua averile. A aruncat asupra ţării dări nemaiauzite, încât bieţii locuitori, ajunşi muritori de foame, au fost nevoiţi să pribegească unii în Ardeal, iar alţii în Moldova şi Turcia. Grecii au luat şi necinstit femeile boierilor”[59]. În acest caz, comentariile sunt de prisos. Alexandru Iliaş este pus pe acelaşi talger cu principalii săi colaboratori-greci, care după cele expuse de Gabriel Bethlen au trecut orice măsură. Prin urmare, făcând asemenea fărădelegi, principele transilvănean crede că boierii munteni au fost pe deplin motivaţi ridicându-se împotriva unui domn „grec”, chiar dacă el este „trimis de Înalta Poartă”. În acelaşi stil, dar cu mai multe argumente, el s-a adresat lui Daud paşa. Pe lângă dezavuarea mişcării lui Mehedinţeanu el revine asupra accentelor sale antigreceşti: „Dar în dată ce a venit (Alexandru Iliaş-*n.ns*) în scaun, cu o mulţime de greci, a început să supună ţara la biruri grele, să o jefuiască şi să o stoarcă. La sfatul grecilor a pus să ucidă pe boierii cei mai de frunte”[60]. Acuzaţia destul de gravă adresată grecilor îi situa pe aceştia în afara cadrului legal. Se insinua ideea unui complot grecesc împotriva celor mai nobili reprezentanţi ai ţării, care văzând aşa ceva n-au făcut altceva decât să se apere în faţa pericolului iminent al exterminării şi apoi al subjugării propriei ţări. Elementul defensiv va reprezenta un argument principal într-un asemenea fel de manifestări. Se vehicula ideea că acele mişcări n-ar fi avut loc dacă străinii nu ar fi atentat la siguranţa societăţii în rândurile căreia s-au aşezat şi unde au comis multe nereguli. Într-o altă scrisoare adresată lui Schender paşa, Gabriel Bethlen spunea că „populaţia sătulă de fărădelegile lui Alexandru Iliaş şi ale grecilor, nu le-a mai putut suporta. Grecii au luat poporului şi boierilor aurul argintul, banii, avutul şi satele au răpit de la cine au voit femeile şi copilele necinstindule”[61]. Boierii munteni, spune Bethlen, ar fi procedat după cum se obişnuia, adică ar fi mers la Poartă să ceară alt domn, dar acestui fapt s-au opus aceiaşi greci, care păzeau „toate drumurile şi vadurile de la Dunăre aşa că nimeni din ţară nu putea trece”. Tot ei „au cumpărat până şi vântul, încât poporul nu avea voie să vânture grâul, până nu plătea grecilor pentru vânturare”. Gabriel Bethlen face trimitere la o înţelegere aprobată de sultan prin care „voievodul n-avea dreptul să ţină lângă el dregători greci, „şi dacă totuşi ar ţine boierii să aibă dreptul a se ridica împotriva acelora”[62]. Grigore Ureche le face grecilor o caracteristică indirectă atunci când îi caracterizează pe polonezi. Pornind de la aceste caracteristici grecii ar fi cei care ţin „pizmă” multă vreme, chiar dacă au fost împăcaţi mai înainte, iar polonezii, la rândul lor, nu sunt aşa ca grecii[63].

Ar fi greşit să ne închipuim însă că mai ales descrierile din timpul revoltelor antigreceşti reprezintă imaginea reală pe care grecii au avut-o în această perioadă. Din contra, faptele infirmă opinia. Stabilirea elementelor greceşti în Ţările Române n-a fost oprită de aceste mişcări, iar grecii care s-au aşezat cu traiul aici, în scurt timp, au fost cooptaţi de diversele partide existente la acea vreme în Moldova şi Ţara Românească, care duceau o aprigă luptă pentru supremaţie. Elemente greceşti sunt prezente în toate grupările boiereşti existente la acea oră în ţările noastre. Or asemenea lucru nu ar fi fost posibil dacă atitudinea faţă de ei n-ar fi fost una

binevoitoare, cel puțin din partea domnilor şi a partidelor susținătoare ale acestora. Referindu-se la Radu Şerban, Matei al Mirelor spune că „Acela era Şerban care s-a numit pe sine şi Radu, om bun de credință şi iubitor de străini şi primitor pentru dânşii şi îngrijind cu prisos la toate nevoile lor”[64]. Fiind ortodocşi, grecii se vor putea stabili nestingherit în țară având toate drepturile la fel ca şi indigenii. Totodată, cunoscând dedesubturile vieții politice internaționale, având o pregătire de excepție, ei reuşesc să se adapteze la realitățile româneşti. Legăturile matrimoniale vor fi acele care vor accelera procesul de integrare a boierilor proveniți de la sud de Dunăre. În plus, trebuie să ținem cont de faptul că toate manifestările xenofobe la care ne-am referit mai sus au avut loc în nişte momente de maximă tensiune din istoria Țarilor Române. Tocmai în asemenea clipe „străinul” era vulnerabil şi reprezenta principala țintă a atacurilor din toate părțile, devenind „cauza tuturor relelor”. Evenimentele respective şi sunt reținute de izvoare. De aceea sunt, probabil, mai puțin cunoscute celelalte manifestări, nu tocmai ostile, ale indigenilor față de străini.

În general, este recunoscut că, de multe ori, termenul de “greci” era răspândit asupra tuturor elementelor sud-dunărene[65]. Din această cauză, atunci când ne referim la imaginea acestora în spațiul românesc, în perioada amintită, trebuie să ținem cont de specificul imigranților sud-dunăreni, cei care au reuşit să se impună în calitate de mari dregători vor avea acelaşi tratament în reprezentarea colectivă ca şi a boierilor greci. Situația este valabilă şi în cazul celorlalte categorii sociale venite la noi de la sud de Dunăre. De altfel, aşa cum am putut remarca, în actele mai sus-amintite, domnii români sprijineau, din considerente fiscale, stabilirea în Țările Române a străinilor, iar printre aceştia se numărau: sârbii, grecii şi „arbănaşii”[66].

În compartimentul străinilor care se stabileau în Țările Române era o categorie aparte – cei care se aşezau în slobozii. Un aspect mai puțin evocat în legătură cu stabilirea străinilor în Țările Române este cel al colonizării aşezărilor părăsite. Desele războaie, numeroasele incursiuni ale vecinilor, dar deopotrivă şi fiscalitatea excesivă au fost în cea mai mare parte cauzele pustiirii a multor aşezări. Iar pentru a se intra în normalitate, se proceda la stimularea populării unor asemenea localități cu străini prin scutiri de dări. Se cunosc multe asemenea cărți domneşti prin care se promova repopularea aşezărilor părăsite, şi care aveau, de regulă, un formular asemănător. Cei care se aşezau pe noile pământuri puteau să „fie orice limbă ar chema în satul lor: sau rus, sau leah, sau ungur, sau sârb, sau grec, sau muntean, de la domnia mea să aibă slobozie pe trei ani...”[67]. Singura diferență era faptul că domnul Țării Moldovei chema munteni, iar cel al Țării Româneşti moldoveni.

Diferențele de cult le limita armenilor posibilitatea de activitate. Ei n-aveau dreptul să dețină în proprietate decât vii. De aceea, se vor stabili, cu precădere, la oraş, unde vor practica activități comerciale şi meşteşugăreşti, având propria organizare, biserică şi mod de trai. Ne este cunoscută reacția antiarmenească a lui Ştefan Rareş[68], cunoscut ca un prigonitor al lor. După opinia cronicarului, această acțiune a avut binevoirea lui Dumnezeu, iar cauza ei nu era alta decât rătăcirea armenilor de la adevărata credință. „Aceasta dar, împlinind voia lui Dumnezeu, a dărâmat altarele şi a închis hramurile în care aduceau jertfe deşarte întunecații de armeni şi a oprit necurățeniile ruşinoase şi aducerea jertfelor murdare şi toată impuritatea şi pe ei înşişi i-a adus pe toți la Dumnezeul înțelepciunii şi la lumina adevăratului botez, pe unii cu voie, pe alții fără voie”[69]. Avem şi o altă mențiune, referitoare la acțiunea lui Nifon, de la începutul secolului al XVI-lea, care „îi certa şi-i învăța zicând: Amar, fraților şi părinților celuia ce-l va afla moartea nepocăit că în iad nu

este pocăință Şi pre mulți i-au scos tocmai din gura diavolului şi pre mulți din păgâni-turci, armeni, papistaşi şi de alte erese au întors de i-au botezat şi i-au uns cu sfântul mir"[70]. De altfel, mediile bisericeşti vor fi cele mai reticente față de armeni. În acest sens credem că putem explica în scena Judecății de Apoi prezența armenilor printre cei care vor merge în iad, alături de alți păgâni şi rătăciți[71]. Aceste convingeri sunt valabile în cadrul bisericii ortodoxe şi pentru începutul secolului al XVII-lea. Totuşi, convingerile despre armeni nu vor afecta poziția pe care aceştia o aveau în cadrul societății româneşti. Cultul lor putea fi practicat nestingherit în spațiul românesc, iar exemplul de la mijlocul secolului al XVI-lea pare a fi unicul în istoria Țărilor Române, populația de aici fiind binevoitoare față de ei. Situația dată pare să fie confirmată şi de Simeon Dbir Lehați, care găsea comunități armeneşti în Suceava, Iaşi şi Vaslui, afirmând despre populația Moldovei că era „foarte primitoare, cu frica lui Dumnezeu şi iubitoare de semeni"[72]. Activitățile comerciale îi vor situa într-o zonă periculoasă, fiind invidiați, iar uneori şi prădați[73]. Un asemenea caz a avut loc în Moldova la sfârşitul anului 1607. Dumitraşco şi Vasilie, frații lui Lucoci aprod, îi fură lui Stețco, armean din Liov, un postav. Furtul a fost descoperit şi făptaşii siliți să plătească paguba de 670 de taleri. Neavând banii respectivi, Nastasia Cărăimăneasa le plăteşte banii necesari[74]. Pentru acest serviciu, Lucoci aprod, fratele celor doi, zălogeşte Nastasiei nişte ocine proprii[75], care, în ultimă instanță, îi sunt întărite de către Constantin Movilă, la 15 iulie 1608[76].

Dintre străinii care locuiesc în Țările Române, evreii ocupau în conştiința colectivă un loc aparte. Situația lor este una cu totul deosebită față de ceilalți reprezentanți ai străinătății de la noi. Aveau aceleaşi preocupări ca şi mulți greci ori armeni, totuşi dacă grecii erau ortodocşi şi se puteau integra în societatea românească din toate punctele de vedere, iar armenii puteau deține în proprietate vii, nu acelaşi lucru îl putem spune şi despre evrei. Religia mozaică îi va ține departe de proprietățile funciare din Moldova şi Țara Românească şi, prin urmare, ei nu vor avea nici o posibilitate de a se infiltra în rândurile autohtonilor. Doar din acest exemplu putem judeca atitudinea autohtonilor față de evrei. Există însă mai multe aspecte cărora merita să le atragem atenția atunci când ne referim la imaginea evreilor în societatea românească în general, şi la începutul secolului al XVII-lea, în special. Cu toate că izvoarele interne de cele mai multe ori îi neglijează, ei neputând participa la tranzacții funciare, există câteva mențiuni care ne oferă o imagine asupra reprezentării evreului în societatea românească în această perioadă.

Atunci când făcea trimitere la evreu, „românul" trebuia să facă față unei mari dileme. Într-un fel poporul evreu era un popor ales, poporul lui Dumnezeu, pe care el L-a salvat din robia Egiptului, a Babilonului şi i-a pregătit un loc în Împărăția Cerurilor. În pământurile locuite de evrei s-a născut Mesia, acolo şi-a ținut predicile şi acolo a murit pentru păcatele omenirii. Erau mulți evrei care au îmbrățişat religia creştină, devenind ortodocşi. Una dintre patriarhiile ortodoxe se află la Ierusalim, locul sfânt al tuturor creştinilor, ținta tuturor cruciadelor. Prin urmare, nu se putea face abstracție de această realitate. De partea cealaltă era însă, evreul care "n-a ascultat mesajul Domnului", şi care L-a trădat răstignindu-L. Iar acest păcat nu putea fi iertat. Blestemul trebuia să cadă nu numai asupra acelor care L-au răstignit pe Iisus Hristos, dar şi asupra tuturor descendenților lor, altfel spus, asupra întregului neam care n-a îmbrățişat creştinismul. Dilema pare însă că a fost rezolvată. Ceea ce conferea diferențiere între evreii creştini şi cei necreştini figura numele prin care erau desemnați atât unii, cât şi ceilalți. Primii, şi-au păstrat numele de „evrei", cu sens nobil de

popor ales. Într-un act păstrat de la Constantin Movilă, din 19 decembrie 1610, prin care mănăstirea Sfânta Paraschiva este închinată ca metoh la mănăstirea Sinai, îi întâlnim pe aceşti evrei. Fiind vorba despre mănăstirea Sinai se spune că este „mănăstirea împărătească a binecinstitului şi sfântului împărat Iustinian cel Mare, pe care a făcut-o în pustie, în muntele Sinai cel de nepătruns, unde Dumnezeu cel atotputernic prin tainica arătare, pentru iubirea de oameni şi pentru *precugetata slobozire din munci a neamului evreiesc* s-a arătat în rug lui Moisi văzătorul de Dumnezeu, unde şi legea a fost dată de Dumnezeu prin Moisi vechiului Israel”[77].

Pentru ceilalți au fost utilizate numele, cu sens peiorativ, de „iudei”[78] şi „jidovi”[79]. Ele au fost folosite din plin în blestemele din actele româneşti contemporane şi reflectă cum nu se poate mai bine aspectele ideologice legate de disputele religioase, dar şi imaginea pe care o aveau la acea oră evreii în Țarile Române. Formulele stereotipe redau o anumită stare de spirit a societății româneşti medievale față de evrei. Ele sunt întâlnite atât în Moldova, cât şi în Țara Românească. Vom întâlni asemenea formule pe parcursul întregii domnii a lui Radu Mihnea. La 5 aprilie 1611, el întăreşte mănăstirii Golgota locul din jurul mănăstirii, iar țăranii de acolo sunt scutiți de toate dările în schimbul apărării mănăstirii. Acest act conține un blestem impresionant ca formă şi conținut “iar dacă (alt domn-*n.ns.*) nu cinsteşte şi nu înnoieşte această carte a domniei mele şi strică această pomană de la sfânta mănăstire, pe acela Domnul Dumnezeu să nu-l cinstească şi să nu-l păzească în domnia lui, iar în veacul viitor sufletul lui şi să fie cu Iuda Iscarioteanul şi cu de trei ori blestematul Arie şi cu ceilalți *necredincioşi iudei, care au strigat asupra sângelui Domnului Dumnezeului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, „ia-l, ia-l răstigneşte-L”* sângele Lui asupra lor, asupra copiilor lor”[80]. Un alt act prin care Radu Mihnea scuteşte satul Călimăneşti al mănăstirii Cozia de toate dările pentru a asculta de mănăstire la executarea unor munci datează din 10 septembrie 1612. Se remarcă aceeaşi componență a condamnaților: Iuda, Arie şi „ceilalți necredincioşi iudei”[81]. La fel ca şi în actul din 20 octombrie 1612, prin care Radu Mihnea dăruieşte lui Ghinea satul Şopârliga[82]. Alte acte, în pofida unui anumit tipar, redau aceleaşi idei – toți „iudeii”, oricum mai sunt numiți “jidanii”, alături de Arie şi Iuda, vor arde în focul iadului şi vor avea parte de chinuri groaznice. Aceasta-i aşteaptă pe toți evreii, care nu sunt creştini[83]. Toți ei au comis un mare păcat, pentru care trebuie să plătească nu numai acei care l-au comis, dar şi urmaşii lor. Scenele Judecății de Apoi ni-i prezintă în fruntea celor ce vor merge în iad[84], alături de turci şi armeni. Astfel putem înțelege cuvintele lui Matei al Mirelor, care, indirect, arată atitudinea românilor față de evrei. Din cele spuse de Matei rezultă că evreii aveau parte de un tratament deosebit de dur, de vreme ce ei sunt principalul grad de comparație în expresia folosită „s-au unit să-i omoare pe greci pe care-i urau ca pe nişte câini şi pe jidani”[85]. Asemenea atitudine nu este specifică numai societății româneşti, ea era caracteristică întregii Europe[86]. Ocupându-se cu precădere de activități comerciale şi financiare ei vor deveni obiectul invidiei şi ținta numeroaselor atacuri. În plus, în această perioadă după evrei deja erau întărite anumite concepții care țineau de activitățile lor financiare. Se stabileşte o dublă perspectivă, o dublă concepție asupra felului evreului de a fi şi cum trebuie să se comporte ceilalți. Altfel, dacă evreul este econom şi rațional în cheltuieli, ceilalți trebuie să se comporte exact invers. Avem o asemenea idee la Grigore Ureche în letopisețul lui atunci când se referă la Polonia şi polonezi: „că pre cel ce strânge (averi *n.ns.*) îl numescu jidov”[87].

Turcii au avut un tratament specific în Țările Române. Sentimentele îndreptate împotriva lor trebuiau bine camuflate, ca să nu le aducă prejudicii. Ştirbirea statutului politico-juridic şi religia vor marca puternic reprezentarea turcului în Moldova şi Țara Românească. Domnii români vor participa de fiecare dată, când era posibil, la mişcările îndreptate împotriva lor. Ideea de cruciadă n-a fost niciodată străină la noi. Religia musulmană îi va situa pe turci în afara „legii țării". Eresul musulman va fi condamnat de către slujitorii bisericeşti din țările noastre. Aşa explicăm prezența lor în relatarea referitoare la activitatea lui Nifon amintită mai sus[88]. Fiind o putere a „împărăției răului" ei sunt cei care-l omoară pe Ioasaf, care „se învrednici şi el cetei mucenicilor"[89]. Prin conjunctura lucrurilor, turcii erau puşi totdeauna în antiteză, reprezentând întruchiparea răului. Interesantă este precizarea din letopisețul lui Grigore Ureche referitoare la etimologia termenului de turc – „Numile acesta ce zicem noi turcu, să înțelege om ce ieste cu viiață sălbatică... iară ei îşi zicu busurmani, adică tăiați împrejur sau buni credincioşi, că turci să-i cheme nu sufere, că-i de ocară la dînşii acest nume, că pre limba jidovească să înțelege „nemernicu" (nemernicu sau prădătoriu)"[90]. Radu Mihnea însuşi este numit „domn turc" de către boierii aflați în opoziție. În aceeaşi scrisoare boierii confirmă „căci inima noastră nu se poate suferi cu păgânii"[91]. Un loc aparte în conştiința şi atitudinea românilor față de turci o reprezintă folclorul. Proverbe, balade şi zicători reflectă cum nu se poate mai bine această stare. Sunt numeroase cazuri când este remarcat caracterul prădalnic al acestora – „nu te grăbi că doar nu dau turcii", „ca pe vremea turcului", „pe aici parcă au trecut turcii", „las că nu mai e vremea turcului", fărădelegile şi judecățile nedrepte pe care le-au făcut ei – „turcul te bate turcul te judecă", „turcul te taie, turcul te jupoaie", „asta e dreptatea turcască", „dreptatea a luat-o turcul". După cum era şi firesc, Grigore Ureche a acordat un loc important în letopisețul său descrierii Imperiului Otoman – „nu vom greşi că să vede că-i fără cale ca să nu pomenim şi să nu scriem, că suptu mâna lor sîntem şerbi", iar ei înşişi „întâi din tălhari şi din oameni puțini atâta s-au lățitu"[92]. Este adevărat că şi otomanii atunci când era vorba de români nu-i prea miluiau cu aprecieri, mai ales atunci când izbucneau răscoale antiotomane. Astfel, creştinii, în general, erau considerați ca necredincioşi, afurisiți, iar conform cronicarilor otomani „vilaieturile Țării Româneşti şi Moldovei sînt din vechime ogeacuri duşmane ale credinței"[93].

Sfârşitul anului 1610 avea să aducă o mare invazie, aceea a lui Gabriel Bátohry în Țara Românească. Ea va produce un puternic impact asupra mentalului colectiv. Iată cum aprecia acest eveniment Matei al Mirelor: „Bator Gabor, om afurisit, nebun şi plin de deşartă mândrie, veni să bată țara, să ardă şi să prade... Văzându-se fără cap toată țara se trase spre Dunăre dinaintea lui Bator, pentru că era un om rău, mâncător de oameni, necredincios, pângărit şi îndrăcit în furia lui neîmblânzită făcuse vrând nevrând mii şi sute de nelegiuiri. Țara nu a mai suferit de la altul atâtea rele niciodată nu s-a mai văzut aşa de înfricoşată măcelărie de vite şi de oameni, trei luni rămase țara, de o pradă şi strică curți şi mănăstiri."[94]. Pentru asemenea manifestări ungurii sunt numiți „barbari"[95]. Aceleaşi accente sunt prezente şi în cronicile muntene: "Iar Batâr Gabor s-au tăbărât la scaunul Târgovişstii, şăzând aicea în țară 3 luni, dând voie oştilor de au prădat toată țara şi toate mănăstirile, cât n-au mai rămas nimic în țară. Nici altă dată n-au mai fost aicea în țară răutate şi jaf ca atuncea[96]. Prin uneltirea diavolului şi ca un mesager al lui "3 luni au şezut procletul în țară, jefuind, prădând, arzând, care nevoie n-au fost nici nu va mai fi în pământul nostru". Jafurile care au durat trei luni au lăsat urme adânci în conştiința românilor, de aceea "până astăzi au

luat oamenii un cuvânt de zic: „când ungurii cei răi”[97]. Aceste evenimente sunt menționate şi în actele interne „când a venit craiul cu ungurii şi a prădat toată țara”[98], „când a trimes Domnul Dumnezeu răutățile aici cu unguri şi haiduci, cu Bator Gabor”[99], „când au venit ungurii aicea în țeară cu Batră Gaboru”[100] „a venit Bator Gabor, craiul unguresc, cu mare oaste aici în țară, în zilele lui Şerban voievod şi a robit toată Țara Românească”[101]. Am amintit aici doar câteva dintre aceste documente, numărul lor fiind mult mai mare. Ca şi în restul cazurilor aceste mențiuni nu sunt însă decât un ecou al unor timpuri în care extremele au dominat spiritele timpului. În general, trebuie remarcat că ungurii au fost bine primiți şi apreciați în Țările Române, chiar dacă unele aprecieri ale caracterului lor are un conținut nu tocmai favorabil. Aşa de exemplu, Grigore Ureche spune despre unguri că ei sunt „oameni iscoditori şi necredincioşi, vicleni, priiteşugul nu-l țin la loc de nevoie”, dar totodată remarcă: „taina aşa o ținu de bine, că nici de la țărani cuvîntu direptu nu vei afla. Judecata sa foarte cu dreptate o judecă şi de nu-ți iubeşti legea într-un loc, volnicu eşti să-ți tragi legea la alt scaun, unde vei iubi”[102]. Aparținând confesiunii catolice, ungurii vor avea numeroase privilegii acordate din partea domniei. Domnii Țărilor Române de-a lungul istoriei au acordat sprijin acestora. Sigur că diferența de dezvoltare a societății maghiare îi determinau pe aceştia să privească societatea românească de la înălțime. Aşa, de exemplu, Toma Borsos, primit bine de domnul Țării Româneşti, Radu Mihnea[103], deşi laudă împrejurimile Târgoviştei spune că totuşi casele sunt „de formă românească, urîte, cum erau în Ardeal, în vremurile bune, cocinile, dar locuiesc în ele mulți negustori bogați”[104].

Românii transilvăneni au fost numiți şi ei „unguri”. Ei veneau şi se aşezau în Moldova şi Țara Românească, dar față de ei exista o atitudine cu totul alta. Mobilitatea populației între cele trei țări în tot timpul Evului Mediu a fost destul de mare, ceea ce poate reprezenta un indiciu important în aprecierea fenomenului aflat în discuție. Domnii din Moldova şi Țara Românească încurajau aceste mişcări din exterior, pentru a repopula satele părăsite[105]. Exista însă şi o direcție inversă, dinspre Moldova şi Țara Românească, spre Transilvania. Scrisorile lui Gabriel Bethlen[106] şi scrierile lui Matei al Mirelor atestă aceste mişcări[107].

Relatările saşilor despre români şi ale românilor despre saşi au fost analizate de către A.Armbruster[108]. De aceea le vom aminti, aici, doar pe cele mai semnificative mențiuni remarcate de autor. Cronicarii saşi deplâng soarta Țării Româneşti atunci când Gabriel Bethlen o atacă mişeleşte[109]. Oştile româneşti sunt apreciate în 1613 ca fiind „frumoase şi pioase”[110]. Radu Mihnea era „turcofil”, iar Ştefan Tomşa „tiranic”[111]. Grecii lui Alexandru Iliaş sunt apreciați ca „oameni de o rapacitate maximă“[112]. Între domnii români şi saşi s-a stabilit o legătură de colaborare. Mulți saşi au îndeplinit misiuni diplomatice extrem de importante, iar pentru asta s-au bucurat de o mare prețuire din partea domnilor noştri. Un Michael Forgach, Johannes Benckner primesc importante cadouri. Acesta din urmă vizitează la 1617 moşia sa din Țara Românească, ce i-a fost dată de Radu Mihnea. Michael Weiss consemnează că Radu Şerban l-a invitat la vânătoare la 2 noiembrie 1606, iar Constantin Movilă l-a dăruit la 7 ianuarie 1610[113]. Aceste exemple, dar şi multe altele, ne sugerează bunele relații dintre fruntaşii saşi şi domnii români.

Pentru începutul secolului al XVII-lea se observă o activitate deosebită a misionarilor catolici în Țările Române. Ei vor avea aici un tratament deosebit atât în timpul domniei lui Radu Mihnea, cât şi în timpul altor domni români[114]. Am remarca în acest context scrisorile papei de la Roma, adresate lui Radu Mihnea[115] şi Ştefan II

Tomşa[116], în care suveranul pontif aprecia tratamentul cu care erau trataţi catolicii în Ţara Românească şi Moldova. După câte se pare, susţinerea bunelor relaţii cu catolicii ofereau domnilor români un spor de noblețe. Aşa cum scria şi Joppecourt „religia catolică e liberă în Moldova; aşa se explică faptul că cei de religia ortodoxă nu sunt deloc împotriva religiei catolice şi nu-i împiedică exerciţiul în Moldova”[117].

Se pare că acelaşi tratament l-au avut misionarii catolici, inclusiv comunităţile de catolici din partea societăţii româneşti. Principalele dispute religioase în spaţiul românesc se duceau în acele timpuri nu cu biserica catolică, ci cu cea protestantă, care era deosebit de puternică în Transilvania[118]. Pentru tema noastră prezintă interes relatările acestor misionari sau chiar episcopi catolici despre starea de fapt a catolicismului din Ţările Române, precum şi a atitudinii românilor faţă de aceştia. Interesante sunt relatările misionarilor catolici despre Ţările Române, în general, şi despre comunitatea catolică de aici, în special. Astfel, Bernardino Quirini menţiona că „provincia Moldova este foarte mare, îmbelşugată şi mănoasă şi populată cu multe oraşe şi sate, cu munţi puţini şi cu multe păduri şi având din belşug tot felul de vietăţi”[119]. În general, la 1599, el estima cifra catolicilor din Moldova ca fiind de vreo 1691 de familii şi vreo 10774 de suflete[120]. Din relatările lui rezultă limpede buna comuniune între catolici şi ortodocşi. Astfel, chiar dacă noul episcop numit în Moldova şi Ţara Românească se revoltă în privinţa stării de fapt a catolicismului, singurul lui motiv este, se pare, integrarea catolicilor în societatea românească şi adoptarea modului de viaţă românesc. Astfel, se pot explica atacurile lui Quirini asupra preoţilor care s-au căsătorit[121], precum şi laudele lui în privinţa discuţiilor asupra problemei care confesiune este mai aproape de adevărata credinţă[122] şi pe care pretinde că le-ar fi dominat. Prelatul catolic a criticat şi unele „obiceiuri” obişnuite şi „promovate” de biserica moldovenească precum ar fi divorţul şi căsătoria de-a doua pe care iarăşi le pretinde a fi generalizate. În plus, el se laudă înalţilor demnitari din biserica catolică reuşita de a converti şi de a „aduce pe drumul cel drept” a reprezentanţilor din alte confesiuni[123].

Ne sunt cunoscute prevederi din tratate prin care catolicilor le era asigurată libertatea cultului. Aşa, de exemplu, în timpul încheierii tratatului de la Braha, în 1616, între Radu Mihnea şi polonezi, s-a precizat că „religia catolică va fi liberă şi episcopul de Bacău va păstra veniturile şi jurisdicţia lui”[124].

Documentele moldoveneşti menţionează ororile provocate de intervenţia polonezilor în Moldova, dar îi enumeră şi printre cei care pot veni să se aşeze în slobozii[125]. Mai târziu, descriind evenimentele petrecute în Moldova între anii 1615-1616, Miron Costin îi caracterizează pe polonezi. Atunci când Radu Mihnea le-a scris că vine cu o armată şi i-a îndemnat să părăsească Moldova, aceştia însă nu l-au ascultat şi de aceea au păţit-o rău de tot: „Luasă veste doamna şi boierii că le vine Schinderu paşea asupra şi le porunciia şi Radu vodă, ca un creştin, să fugă devreme. Ce leahu simăţu şi fără crieri n-au vrut să purceadă mai devreme, ce amu dacă să apropiiesă oştile. Bine le dzicu de aceasta cazacii leşilor: „După pagubă, leahul înţeleptu”[126]. Cea mai importantă poziţie luată în privinţa polonezilor aparţine lui Grigore Ureche: „leşii sîntu oameni războinici, oameni învăţaţi de carte, că pentru învăţătura şi a cărţii şi a vitejiei nu li-i preget, nici de trudă, nici de cheltuială, ce încunjură ţările de învaţă ca să deprinză tinereţile truda şi la bătrâneţe înţelepciunea de care au nevoinţa mai mare.

Leşii n-au nevoinţa să strângă avuţie, că avuţia şi strînsura o dau şi o risipescu, lefecii mulţi ţin după cîtu le ieste puterea şi mai mulţi. Nu ieste la dânşii ruşine a fi

datoriu, că nici unul , nici cei de frunte, nu ieste să nu fie datoriu şi la jidovi ocinile le zălogescu...că pre cel ce strânge îl numescu jidov. Stăpînilor cui slujăscu, sîntu cu credinţă şi pentru numele lui şi pentru cinstea, capul îşi pune. Pentru ruda şi pentru seminţia, cîtu de departe, stau cu dînsul pînă la moarte.

Au obiceiu leşii, nu ca grecii, după sfadă şi după price, dacă-i vor împăca, nu va ţiinea pizmă, ci la nevoia lui ca direptu un frate să va pune"[127].

Acelaşi cronicar în înşiruirea popoarelor care îi înconjoară pe români îi aminteşte pe tătari: „tătarii sîntu oameni războinici, suferitori la toate nevoile nu grijăscu de avuţie, ci de izbândă şi de foame rabdă cu săptămâna... Războiul nu este aşa tare cum groaznicu, pentru năvala şi gîlceava şi de ar răbda multu cum li-i năvala, niminea nu le-ar sta înainte. Aceştia nu lăcuiescu în case, fără numai în oraşu mare, în carile de multe lefiuri de oameni lăcuiescu"[128].

În acelaşi timp sunt interesante descrierile făcute de geografii care au inclus în lucrările lor date şi relatări despre Ţările Române şi moravurile locuitorilor acestora: „în ceea ce priveşte obiceiurile românilor, acestea se potrivesc întru toate cu grecii...Din firea lor sînt nestatornici şi disprețuitori ai limbii care dovedeşte originea lor... sînt destul de războinici"[129], „poporul are o fire nestatornică şi disprețuitoare", călăreţii sunt „puternici şi neobosiţi"[130], „românii sînt în majoritate nestatornici, aspri, cu înclinaţie spre chef şi tînjală şi săraci"[131].

Aceştia erau, în linii mari, străinii care au avut un anumit impact asupra societăţii româneşti, care au scris despre români şi despre care românii au scris. Atitudinea faţă de ei era diferită. Izvoarele au semnalat evenimentele violente legate de aceşti străini, totuşi imaginea despre ei pare de multe ori diferită faţă de informaţiile furnizate de surse. De aceea este de presupus că timpurile de agitaţie alterau cu altele de relativă linişte în care străinii, deşi în continuare aflaţi într-o situaţie delicată, erau lăsaţi în pace. Acţiunile îndreptate împotriva grecilor îşi au şi ele explicaţia lor. Efectele denigrării sistematice a elementelor străine nu puteau să nu-şi arate efectele. Stabilindu-se într-un mediu patriarhal, cu o anumită mentalitate, străinii au avut parte de un anumit comportament din partea indigenilor, iar acest comportament a fost determinat, în bună parte, de imaginea pe care o aveau ei în ochii românilor de rând. Fiind uşor de manipulat prin zvonuri de tot felul, aceştia îşi creau stereotipuri asupra străinilor prin care ulterior erau definiţi cei veniţi din altă parte. Cazul grecilor este, credem, cel mai sugestiv în această privinţă. Ei devin nu numai ţinta atacurilor, dar şi motivaţia lor. Revolta lui Bărcan, la fel ca şi cea a lui Lupu Mehedinţeanu, deşi au avut ca scop principal detronarea lui Radu Mihnea şi a lui Alexandru Iliaş şi readucerea lui Radu Şerban, cei care sunt evocaţi drept cauză a mişcărilor sunt în aceste cazuri grecii şi, culmea, de multe ori aceste mişcări erau conduse chiar de greci[132]. Mulţi dintre ei au reuşit să se integreze în societatea românească, devenind în scurt timp fruntaşi ai ei. Faptul ca atare n-a însemnat însă schimbarea atitudinii şi a imaginii faţă de „greci" şi pe parcursul întregului secol al XVII-lea vom asista la manifestări cu caracter antigrecesc, imaginarul colectiv având un cuvânt greu de spus în ceea ce priveşte desfăşurarea lor.

Aflându-se la începuturile confirmării identităţii sale în sens modern, era firesc pentru o societate în devenire să reacţioneze în asemenea fel. Fiecare vedea în „celălalt" doar ceea ce dorea să vadă, iar o asemenea imagine nu putea fi decât una subiectivă[133]. Confruntarea dintre cele două lumi devenea, astfel, inevitabilă, iar finalitatea ei trebuia să devină exaltarea propriei identităţi[134].

Note:

[1] Bronislav Geremec, *Marginalul,* în *Omul medieval,* volum coordonat de Jaques Le Goff, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p.317-345, p.319.

[2] Ştefan Afloroaei, *Lumea ca reprezentare a celuilalt*, Iaşi, Editura Institutului European, 1994, p.5.

[3] N.Iorga, *Istoria poporului românesc*, ed. îngrijită de Georgeta Penelea, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p.387-388.

[4] A.Pippidi, *Quelques drogmans de Constantinople au XVII-e siecle*, în „Revue des Etudes Sud-Est Europeenes" (RRH), X(1972), p. 227-255.

[5] N.Iorga*, Istoria bisericii româneşti*, I, Bucureşti, 1995, p.218.

[6] A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, III, ed.IV, *De la moartea lui Petru Rareş până la Matei Basarab şi Vasile Lupu. Epoca lui Mihai Viteazul*, text stabilit de N.Stoicescu şi Maria Simionescu. Note, comentarii, prefaţă, şi ilustraţia de N.Stoicescu. Glosar de Maria Simionescu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 336.

[7] Constantin C.Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română...*, p.87-122.

[8] Şt. Ştefănescu, *op.cit.,* p. 891-897.

[9] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P.Panaitescu, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, ediţia a II-a revăzută, 1958; Miron Costin, *Opere complete*, ediţie critică de P.P.Panaitescu, Editura pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1958; *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de I. Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P.P.Panaitescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1959. *Istoria celor petrecute în Ţara Românească începând de la Şerban voievod până la Gavriil voievod compusă de presfinţitul între arhierei mitropolitul Mirelor, domnul Matei din Pogoniana*, în Al. Papiu-Larian, *Tesaurul de monumente istorice,* I, Bucureşti, 1862; Matei al Mirelor, *Povestirea pe scurt despre neaşteptata cădere din domnie a lui Şerban-vodă zis şi Radu, şi despre venirea în Ţara Românească a lui Radu-voievod, fiul lui Mihnea*, în N.Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la Istoria Românilor,* AAR MSI, tom XXI, seria II, tomul XXI, 1899 (operele lui Matei al Mirelor pot fi luate în consideraţie sub un dublu spectru imagologic – în primul rând, el poate fi luat ca sursă pentru imaginea românilor despre greci, dar şi ca imaginea grecilor despre români. În plus, trebuie să ţinem cont de faptul că letopiseţele din Ţara Românească s-au inspirat din lucrările lui Matei al Mirelor). *Istoria Ţării Româneşti 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ediţie critică întocmită de C.Grecescu şi D.Simonescu, Editura Academiei, 1960; *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu vornicul*, introducere şi ediţie critică întocmite de Const. Grecescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

[10] *Călători străini despre Ţările Române*, vol.IV, volum îngrijit de Maria Holban, M.M.Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972; vol.V, îngrijit de Maria Holban, M.M.Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973.

[11] Despre concepţiile picturii murale din Ţările Române vezi: I. D. Ştefănescu, *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1973; Sorin Ulea, *Originea şi semnificaţia ideologică a picturii exterioare moldoveneşti*, în "Studii şi Cercetări de Istoria Artei", X, 1963, p.60-73.

[12] În cazul dat este vorba de balade, legende, proverbe şi zicători.

[13] Vezi mai sus nota 12.

[14] Este vorba în primul rând de *Cronicile turceşti* care pe lângă altele fac şi o descriere a caracterului românilor (*Cronici turceşti privind Ţările române*, vol. I (sec. XV-mijlocul sec.XVII), volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, Bucureşti, Editura Academiei, 1966; vol. II, sec. XVII – începutul sec.XVIII, volum întocmit de Mustafa Mehmed, Bucureşti, Editura Academiei, 1974; vol.III, Extrase: sf. sec. al XVI-începutul sec. al XIX-lea, volum întocmit de Mustafa Mehmed, Bucureşti, Editura Academiei, 1980).

[15] Nu vom insista asupra cronicilor români, aceştia fiind bine cunoscuţi.

[16] Biografia lui vezi în capitolul *Tradiţie şi înnoire culturală.*

[17] Biografia lui vezi în *Călători străini ...*, vol.IV, p.29-31.

[18] Despre acesta vezi *Ibidem*, p.333-335.

[19] *Ibidem*, p.336-342.

[20] *Ibidem*, vol. V, 2-10.

[21] *Ibidem*, p.11-29.

[22] Joppecourt, Charles, *Istoria scurtă şi adevărată a celor mai memorabile lucruri întâmplate în tulburările din urmă ale Moldovei*, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom II, Bucureşti, 1863. Biografia lui vezi în *Călători străini...*, vol.IV, p.378-379.

[23] *Călători străini...*, vol.IV, p.343-347.

[24] *Ibidem*, p.480-487.
[25] *Ibidem*, p.368-369.
[26] *Ibidem*, p.370-377.
[27] *Ibidem*, p.360-365.
[28] *Ibidem,* p.568-570.
[29] *Ibidem*, p.571-572. Biografia lui şi p.574-577 – descrierea.
[30] *Ibidem*, p.580- 581; p.586-587.
[31] Mihail Moxa, *Cronica universală*, volum îngrijit de G.Mihăilă, Bucureşti, Editura Minerva, 1989.
[32] Grigore Ureche, *op.cit.*, p.121-135.
[33] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti, de Radu Popescu vornicul*, introducere şi ediţie critică întocmite de C.Grecescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p.84-85.
[34] *Istoria Ţarii Româneşti 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ediţie critică întocmită de C. Grecescu şi D.Simonescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, p.89-90.
[35] Despre Matei al Mirelor vezi N.Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, p.253-253; Ştefan Andreescu, *Destinatarii manuscriselor lui Matei al Mirelor*, în Idem, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec.XV-XVII),* Editura Universităţii din Bucureşti, 1997. Pentru preluarea informaţiilor lui Matei al Mirelor în cronicile muntene, vezi Mihai Berza, *Matei al Mirelor şi cronica Cantacuzinească* în, *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti ,* Bucureşti, 1985, p.52-53; Dan Zamfirescu, *Matei al Mirelor şi „Letopiseţul Cantacuzinesc",* în vol*. Studii şi articole de literatură veche*, Bucureşti, 1967, p. 184-204.
[36] N.Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în AAR MSI, seria II, tomul XXI, 1899, 1-27.
[37] *Istoria celor petrecute în Ţara Românească începând de la Şerban voievod până la Gavriil Movilă; compusă de pre sfinţitul între arhierei mitropolitul Mirelor, domnul Matei din Pogoniana*, în Al. Papiu Larian, *Tesaur...,* I, p.327-384(se va cita *Tesaur*, I).
[38] Nicolae Iorga, *Manuscripte...,* p.17.
[39] *Ibidem***,** p.23-24.
[40] *Tesaur*, p.335-336.
[41] *Ibidem*, p.335.
[42] *Ibidem*, p.335-336.
[43] *Ibidem*, p.336.
[44] *Ibidem*, p.336.
[45] *Ibidem*, p.336.
[46] *DIR*, B, veacul XVII, vol. II (1611-1615), p.296-302, nr.267.
[47] *Ibidem*, p.301.
[48] *Ibidem*, p.301.
[49] *DRH*, B, vol. XXIII (1630-1632), volum întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p.480.
[50] Ultima referire a cronicii coincide cu momentul instalării lui Gavriil Movilă în scaunul Ţarii Româneşti şi omorârea lui Lupu Mehedinţeanu şi Buzdugan (*Tesaur*, I, p.353.)
[51] *Ibidem*, p.344.
[52] *Ibidem*, p.344.
[53] *Ibidem***,** p.348-349.
[54] Despre Ierotei, arhiepiscop de Monembasia, omorât în timpul revoltei lui Lupul Mehedinţeanu, vezi Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, p.254.
[55] *Tesaur*, I, p.347.
[56] N.Stoicescu a afirmat că Nica a fost omorât în timpul domniei lui Gavriil Movilă (*Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec.XIV-XVII),* Bucureşti, 1971, p.219). Credem, însă, că menţiunea lui Matei al Mirelor se referă la perioada de dinaintea urcării în scaun a lui Gavriil Movilă. Pentru ultima dată îl întâlnim pe Nica logofăt în sfatul domnesc la 14 mai 1618, când a fost emis ultimul act cunoscut din această domnie a lui Alexandru Iliaş (*DIR*, B, veacul XVII, vol.II (1611-1615), nr.201, p.228).
[57] *Ibidem*, p.343.
[58] Aceasta a fost publicată de către V.Motogna*, op.cit.,* p.31-40.
[59] *Ibidem*, p.31-32.
[60] *Ibidem*, p.31.
[61] *Ibidem*, p.34.
[62] *Ibidem*, p.36.
[63] Grigore Ureche, *op.cit.*, p.123.
[64] Nicolae Iorga, *Manuscripte...,* p.18.

[65] C.Rezachevici, *op.cit.,* p.59-64.

[66] Vezi actele, amintite mai sus, de la Radu Mihnea şi Ieremia Movilă.

[67] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, acte interne, vol. I (1401-1660), publicate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Editura Dosoftei, Iaşi, 1999, p.79-80, nr.55. Este vorba de un act al lui Ieremia Movilă din 17 aprilie 1602. *DIR*, B, veacul XVII, vol. II (1611-1615), p.404-406, nr.352. Un act al lui Radu Mihnea din 16 iunie 1615; *Ibidem*, B, veacul XVII, vol. IV (1620-1625), p.271-272, nr.288, un act de la acelaşi domn de la 10 mai 1623 în *Ibidem*, B, veacul XVII, vol. IV (1620-1625), p.271-272, nr.288

[68] Domn al Moldovei între anii 1551 şi 1552.

[69] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută şi completată de P.P.Panaitescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1959, p.104

[70] *Istoria Țării Românești*..., p.12

[71] I. D. Ştefănescu, *Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1973; Sorin Ulea, *Originea şi semnificația ideologică a picturii exterioare moldoveneşti*, în "Studii şi Cercetări de Istoria Artei", X, 1963, p.60-73.

[72] *Călători străini*, IV, p.346.

[73] Despre atitudinea lumii medievale față de negustori vezi, Aron J. Gurevici*, Negustorul*, în, *Omul medieval*, volum coordonat de Jaques Le Goff, Editura Polirom, Iaşi 1999, p.223-261.

[74] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi...,* p.111-112, nr.80.

[75] *Ibidem*, p.114-115, nr. 82

[76] *Ibidem*, p.115, nr.83.

[77] *Ibidem*, p.126-131, nr.93.

[78] *Ibidem*, p.22-25, nr.15.

[79] *Ibidem*, p.165-170, nr.121.

[80] *DIR*, B, veacul XVII, vol.II (1611-1615), p.2-4, nr.3.

[81] *Ibidem,* p.104-106, nr.110

[82] *Ibidem*, B, XVII/2, 114-115, nr.117.

[83] Numărul actelor păstrate de la Radu Mihnea în care se întâlnesc „iudeii" şi „jidanii" în blesteme este extrem de mare DIR, B, veacul XVII, vol.II (1611-1615), p.123-124, nr.126; p.130-132, nr.131; p.132-134, nr.132; p.150-152, nr.147; p.158, nr.153; p.163-164, nr.158; p.166-168, nr.161; p.179-181, nr.171; p.228-229, nr.212; p.237-239, nr.221; p.239-240, nr.222; p.243-244, nr.225; p.249-251, nr.230; p.253-255, nr.233; p.263-265, nr.239; p.265-267, nr.240; p.276-277, nr.250; p.294-296, nr.266; p.296-302, nr.267; p.323-324, nr.286; p.332-333, nr.295; p.336-337, nr.298; p.338-340, nr.301; p.352-354, nr.312; p.354-356, nr.313; p.363-365, nr.318; p.366-368, nr.321; p.390-392, nr.340; p.404-406, nr.352; p.406-407, nr.353; DIR, B, veacul XVII, vol.III (1616-1620), p.6-7, nr.6; p.594-596, nr.528; DIR, B, veacul XVII, vol. IV (1620-1625), p.14-15, nr.13; p.42-43, nr.45; p.269, nr.285; p.271-272; nr.288; DIR, A, veacul XVII, vol. IV (1616-1620), p.46-47 ş.a.

[84] Vezi nota 55.

[85] *Tesaur*, I, p.336.

[86] Aron J. Gurevici, *op.cit.*, p.229-231.

[87] Grigore Ureche, *op.cit*., p.122-123.

[88] *Istoria Țării Românești...,* p.12.

[89] *Ibidem*, p.13.

[90] Grigore Ureche, *op.cit.*, p.127.

[91] *DIR*, B, veacul XVII, vol. II (1611-1615), p.269-270 nr.243.

[92] Grigore Ureche, *op.cit.*, p.127.

[93] *Cronici turceşti*, vol.I, p.369, 374. Pentru determinantele de „necredincios" şi „ghiaur" vezi toate cele trei volume ale cronicarilor turceşti.

[94] *Tesaur*, I, p.332.

[95] Nicolae Iorga, *Manuscripte...,* p.17.

[96] *Istoria Țării Românești...,* p.87.

[97] *Istoriile domnilor Țării Românești...,* p.83-84.

[98] *DIR*, B, veacul XVII, vol. II (1611-1615), p.3, nr.3.

[99] *Ibidem ,* p.272, nr.245.

[100] *Ibidem* , B, veacul XVII, vol. IV (1621-1625), p.233, nr. 250.

[101] *Ibidem ,* p.292, nr.308.

[102] Grigore Ureche, *op.cit.*, p.135.

[103] "A treia zi am fost ospătați în palatul lui, care se află în apropierea Ialomiței; eu m-am îmbătat atît de tare încît abia am ajuns la gazdă, casa unui român" *Călători străini*, IV, p.374-375.

[104] *Ibidem,* p.375.

[105] Vezi mai sus notele 47-48.

[106] „A aruncat asupra țării dări nemaiauzite, încât bieții locuitori, ajunși muritori de foame, au fost nevoiți să pribegească, unii în Ardeal, iar alții în Moldova şi Turcia" (V. Motogna, *op.cit*., p.31).

[107] "şi bieții tăi supuşi nemaiputând răbda crudele nedreptăți, grelele dări ce li se cer necontenit, îşi lasă căminele fug şi umplu marginile Ardealului". (*Tesaur*, I, p.357).

[108] Adolf Armbruster, *Dacoromano-saxonica. Cronicari români despre saşi. Românii în cronica săsească*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.

[109] *Ibidem*, p.232.

[110] *Ibidem*, p.234.

[111] *Ibidem*, p.236.

[112] *Ibidem*, p.237.

[113] *Ibidem,* p.335.

[114] *Călători străini*, vol.IV, p.43 şi 341 – referințe la Ieremia Movilă şi *Ibidem*, vol.V, p.8 – cu referire la Radu Mihnea.

[115] *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii publice şi ale Academiei Române, vol. VIII (1376-1650), Bucureşti, 1894, p.404-405, nr.DLXXXVI. Apologia pe care o face suveranul pontif lui Radu Mihnea este de-a dreptul de invidiat: „Căci cunoaştem puterea numelui tău în aceste provincii, nume a cărui supremație este răsplata forțelor tale de război, deoarece moştenirea trebuie să fie a neamului Corvinilor" (traducere din latină de Roxana Onofrei).

[116] *Ibidem*, p.405, nr.DLXXXVII.

[117] *Călători străini*, vol. IV, p.383.

[118] Despre prozelitismul protestant la începutul secolului al XVII-lea, proiectele unei Dacii protestante şi insistențele în favoarea unei treceri la protestantism a românilor din Transilvania vezi, Idem, *Transilvania la Începutul secolului XVII: acțiuni şi proiecte pentru unitatea spațiului carpato-danubian*, în Idem, *Restituțio Daciae*, II, Editura Albatros, Bucureşti, 1998, p.85-134.

[119] *Călători străini*, IV, p.36.

[120] *Ibidem,* p.37

[121] *Ibidem,* p.43-46.

[122] *Ibidem*, p.43.

[123] Este interesantă în acest sens întreaga relatare a lui Bernardino Quirini *Ibidem*, p.33-54.

[124] P.P.Panaitescu, *Pact polono-moldovenesc (1616)*, în „Revista Istorică", XIII (1927), nr.10-12, p.388-391.

[125] Leşii, alături de ruşi, greci sau alți oameni de orice neam sunt invitați să se aşeze pe moşia mănăstirii lui Iațco *Din tezaurul documentar sucevean*. Catalog de documente (1393-1849), lucrare întocmita de: Vasile Gh. Miron, Mihai Stefan Ceausu, Gavril Irimescu, Sevastita Irimescu, Bucuresti, DGAS, 1983, p.98, nr.176. Formule „i-au pierit...când l-au prădat leşii"(*DIR*, A, veacul XVII, vol. IV, p.54-55, nr.80); „când leşii au cuprins toată Țara Moldovei". (*Ibidem*, p.101-102, nr.141); „când au venit leşii în țară cu cancelarul" (*Ibidem*, p.105-107, nr.145); „când au venit leşii în țară „şi țara fugese în codri." (*Ibidem*, p.204, nr.255). Un caz interesant a fost judecat de domnul Moldovei, la 28 mai1618. Radu Mihnea voievod împuterniceşte pe slugile sale, Gavrilaş fost staroste şi Constantin Cracalie diac din Rohozna să stăpânească nişte poeni dincolo de Prut, pe care au fost ucişi doi leşi. Leşii au ucis trei oameni din Şirăuți şi doi oameni din Rohozna şi au oprit pe un fiu al lui Cracalie fost staroste. Acesta a dat la Camenița, pentru răscumpărarea fiului şi a celor doi leşi, 300 de taleri de argint, pentru care au arătat Gavrilaş şi Cracalie un înscris de la Ieremia voievod pe baza căruia au luat şi țin acele poieni. Dacă târgoveții vor voi să țină acele poieni să înapoieze banii *Din tezaurul documentar sucevean*, p.105, nr.198.

[126] Miron Costin, *Opere*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P.Panaitescu, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1958, p.64.

[127] Grigore Ureche, *op.cit.,* p.122-123.

[128] *Ibidem,* p.126.

[129] Relatarea aparține lui Gian Lorenzo d'Anania, în *Călători străini,* vol. IV, p.569-570.

[130] Descrierea lui Giovanni Botero, în *Ibidem,* p.575-576.

[131] Giovanni Antonio Magini, în *Ibidem,* p.587.

[132] Conducătorul mişcării împotriva lui Alexandru Iliaş într-o primă fază a fost Cârstea „grec din Rumelia" (Tesaur, I, p.343). Pentru alte exemple vezi C.Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică ...,* p.72-73.

[133] Al.Duțu, *Modele, imagini, privelişti*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p.69.

[134] A. Armbruster, *op.cit.,* p.5-6.

SUMMARY

The creation of an image about "the other" is related first of all to the existence of a "key-framework", of a norm, from the point of view of the aborigines, to what the other will be related. In this case, we can spotlight some differences that interfere between "those native" and foreigners. It is spoken about the forms of activity, religion, language and place of origin. Every one of those four aspects contributes in a decisive way to the formation and consolidation of an image-type about a certain community. The image-type, in its turn, leads to the formation of some stereotypes and prejudices according to what some of them or others will be appreciated, and that will implicitly lead to pro- and against reactions to these ones. It can be stated the establishment of a value scale that will situate the foreigners on a curve, between the tolerance and expulsion.

© Valentin Constantinov, c.a. – 1,85

COMUNICĂRI

IMPLEMENTAREA REFORMEI ZEMSTVEI ÎN BASARABIA: CADRU JURIDIC

Ludmila Coadă

Regulamentul despre instituțiile zemstvei guberniale şi județene obținea valoare juridică şi urma să fie implementat în teritoriile Imperiului rus cu începere de la 1 ianuarie 1864. Intrarea în vigoare a Regulamentului nu însemna însă neapărat crearea instituțiilor de zemstvă pe întreg cuprinsul Imperiului. Birocrația rusă se împotrivea răspândirii lor la periferiile Rusiei. Dar, aşa cum evitarea autoguvernării locale n-a fost posibilă, aceasta s-a legitimat în regiunile cu domenii precumpănitor nobiliare. Guberniile Arhanghelsk, Astrahan şi Orenburg n-au cunoscut instituțiile zemstvei tocmai din raționamentul deficienței domeniilor nobiliare[1]. În acelaşi timp, predominarea elementului național în unele regiuni, era un alt motiv pentru evitarea implementării reformei zemstvei. În Polonia, Lituania, Bielarus, Ucraina de Est, unde nobilii polonezi erau în majoritate, despre zemstve nu se ştia decât din auzite. Iar regiunea Balticii a păstrat vechile organe ale autoguvernării locale, conduse de baronii nemți[2]. Fără zemstve au rămas şi Siberia, Caucazul, Kazahstanul şi regiunile abia cucerite din Asia Mijlocie. Mai mult decât atât, nici introducerea zemstvelor în guberniile „alese" nu s-a produs concomitent. În 1865 zemstvele existau şi activau doar în nouăsprezece gubernii. A fost nevoie de mai bine de un deceniu ca acestea să fie prezente în 34 de regiuni[3], aflate exclusiv în partea europeană a imperiului.

Basarabia, ocupată şi anexată de Imperiul rus în 1812, ca parte componentă a acestuia, s-a numărat printre cele 34 de regiuni în care s-au atestat instituțiile de zemstvă. Problema răspândirii zemstvelor în Basarabia devenise actuală din momentul intrării în vigoare a Regulamentului din 1864. Aceasta era alimentată mai ales de nesiguranța atât a autorităților locale, cât şi a celor centrale, în persoana Ministerului de Interne față de necesitatea introducerii lor în acest capăt de imperiu. După o perioadă de ezitare şi documentare în ceea ce priveşte avantajele şi dezavantajele înființării instituțiilor de zemstvă în Basarabia, Consiliul de Stat a aprobat, totuşi, în noiembrie 1864, extinderea Regulamentului de la 1 ianuarie anul următor asupra teritoriului menționat. Totodată, Consiliul sugera ideea cooperării Ministerului de Interne cu autoritățile competente în vederea schițării modalităților şi ordinii implementării legii în cauză şi raportarea, în final, a concluziilor trasate[4].

În împrejurările create, general-guvernatorul Novorosiei s-a arătat mulțumit de hotărârea Consiliului de Stat. El înştiința Ministerul de Interne că regiunea Basarabia nu întruneşte, prin modul său de organizare, condiții care ar împiedica aplicarea Regulamentului sau ar impune revizuirea din temelie a acestuia. Totuşi insista asupra unor modificări şi adnotări pe marginea documentului, dictate de specificul local al ținutului. Propunerile de amendamente vizau următoarele articole şi aspecte ale Regulamentului privind instituțiile de zemstvă de la 1 ianuarie 1864[5]:

1. art. 19. Modificările țînteau asupra drepturilor mănăstirilor. Pornind de la faptul că în Basarabia mănăstirile dispuneau de domenii în aproape toate județele, înglobând

în sumă cca. 300 de mii de desetine, guvernatorul solicita acordarea pentru acestea a dreptului de a delega, la congresele elective, mandatarii proprii. De fapt, acest drept viza doar mănăstirile neînchinate locurilor sfinte din Grecia şi Orientul Apropiat[6].

2. Art. 21 prevedea posibilitatea transferului dreptului de alegător de la proprietarul de pământ la arendaş. Ţinând cont de originea străină (în special poloneză) a arendaşilor pământurilor basarabene şi de dezinteresul acestora de a contribui la prosperarea ţinutului, s-a propus sistarea acţiunii acestui articol asupra Basarabiei[7].

3. Art. 23. Guvernatorul cerea fixarea pentru Basarabia a celui mai mic cenz funciar electiv acceptat de Regulament şi stabilirea unor mărimi variate ale acestuia pentru judeţe, după cum urmează: pentru judeţele Chişinău, Orhei şi Hotin – 200 de desetine; pentru Iaşi şi Soroca – 250; pentru Bender şi Akkerman - 300[8].

4. Art.33. Amendamentul prevedea instituirea valorii de 7000 de desetine de pământ drept condiţie pentru alegerea unui consilier din partea colegiului proprietarilor de pământ. Aşa cum împroprietărirea ţăranilor nu se extinsese asupra Basarabiei, alegerea consilierilor din partea colegiului sătesc urma să se facă pe alte criterii – un consilier din partea a 4000 de ţărani, fapt care garanta din start predominarea nobilimii în zemstve. Cât priveşte locul răzeşilor în procesul alegerilor, se susţinea ideea participării acestora la alegeri în cadrul colegiilor proprietarilor funciari[9] şi nu în cadrul colegiilor săteşti.

5. Art. 76. Guvernatorul insista asupra convocării adunărilor zemstvelor judeţene cu începere de la 20 octombrie şi a celei provinciale – cu începere de la 10 ianuarie anul 1865. Propunerile erau argumentate de perioada de colectare în Basarabia a porumbului şi a poamei, care dura, de regulă, până la mijlocul lunii octombrie ori şi mai mult. În astfel de condiţii, nici proprietarii de pământ şi nici ţăranii nu s-ar fi putut prezenta la adunările de zemstvă, dacă acestea ar fi avut loc, aşa cum prevedea legea, în luna septembrie sau, respectiv, în luna decembrie.

Celelalte dispoziţii ale *Regulamentului cu privire la zemstvă* nu necesitau, la părerea general-guvernatorului, modificări în legătură cu implementarea acestuia în Basarabia.

Sugestiile general-guvernatorului Novorosiei şi al Basarabiei au fost examinate în cadrul Ministerului de Interne. Ca rezultat al discuţiilor s-a ajuns la un şir de concluzii. Printre acestea se numără cele referitoare la:

I. Alegerea reprezentanţilor instituţiilor de zemstvă.

1. Ministerul de Interne accepta participarea mănăstirilor aflate sub conducerea Patriarhiei Ruse la alegeri şi le acorda dreptul de a-şi delega în colegiile proprietarilor de pământ reprezentanţii proprii în persoanele călugărilor (art.19).

2. Propunerea privind anularea validităţii art. 21 al Regulamentului n-a fost acceptată. S-a împărtăşit ideea precum că arendaşii pământurilor basarabene, în majoritatea lor străini, ar fi departe de interesele şi problemele locale. Dar înlăturarea lor de la procesul electiv de Zemstvă – fapt ce ar fi însemnat o neglijare a drepturilor regiunii – era de neacceptat, ea putând fi satisfăcută doar în cazuri excepţionale. Neadmiterea arendaşilor în colegiile alegătorilor putea constitui o incomoditate nu doar a acestora, ci şi a proprietarilor de pământ propriu-zişi. În acelaşi timp se constata că participarea arendaşilor la alegeri nu reprezenta un pericol. Astfel, sugestia de înlăturare a arendaşilor din Basarabia de la procesul menţionat n-a primit aprobare, ea fiind lăsată în seama timpului şi a experienţelor ulterioare[10].

3. La înfăptuirea proiectului Regulamentului zemstvelor cenzul funciar fixat pentru Basarabia era următorul: pentru judeţele Chişinău, Orhei, Soroca, Hotin – 250 de

desetine, pentru restul judeţelor – 300 de desetine. Deşi se pare că nu există mare diferenţă între prevederile iniţiale şi sugestiile general-guvernatorului, acestea din urmă au fost acceptate.

4. Ministerul de Interne a ajuns la concluzia că numărul consilierilor din zemstvele Basarabiei trebuie să se conformeze dispoziţiilor generale ale sistemului electoral, stabilit de Consiliul de Stat şi anume[11]:

a) numărul consilierilor din partea orăşenilor să fie determinat conform numărului locuitorilor (de ambele sexe) oraşelor. În oraşe cu o populaţie de până la 6000 de locuitori să se aleagă un consilier de la 1500 de locuitori; în cele cu o populaţie încadrată între 6000 – 15.000 de locuitori – 4 consilieri la 6000 de locuitori, cu adaos pentru cei de peste 6000 a câte un consilier la fiecare 3000 de locuitori; în oraşele mai mari, cu populaţie între 15.000 – 30.000 de locuitori – 7 consilieri la 15. 000 de locuitori, cu un adaos la cele peste 15. 000 a câte un consilier la fiecare 5000 de locuitori; iar în oraşele cu peste 30.000 de locuitori – 10 consilieri la 30.000 cu drept de a alege câte 1 consilier încă la fiecare 700 de locuitori.

b) din partea proprietarilor de pământ trebuia să se aleagă câte un consilier de la 10.500 de desetine de pământ ce-i aparţineau.

c) consilierii ţăranilor trebuiau să se calculeze prin raportul de 1 la 3000 persoane

În baza acestor informaţii generale prevăzute în art. 33 al Regulamentului, valabile, de altfel, pe tot teritoriul Rusiei, Ministerul de Interne a schiţat următoarele propuneri pentru cazul Basarabiei, referitoare la numărul consilierilor zemstvelor judeţene din partea celor trei colegii, după cum urmează:

Nr. crt.	***Judeţele Basarabiei***	***Numărul total de consilieri locali***			
		Reprezentanţii proprietarilor de pământ[12]	***Reprezentanţii orăşenilor [13]***	***Reprezentanţii comunităţilor săteşti[14]***	***Total***
1.	Chişinău	28	19	16	63
2.	Orhei	31	4	16	51
3.	Iaşi	40	4	15	59
4.	Soroca	32	5	14	51
5.	Hotin	30	7	22	59
6.	Bender	25	8	12	45
7.	Akkerman	17	12	14	43

Analizând informaţia oferită de tabelul de mai sus, nu putem trece cu vederea faptul că în cazurile unor judeţe (Iaşi, Soroca, Hotin şi Bender) numărul consilierilor din partea colegiului proprietarilor de pământ depăşeşte suma consilierilor celorlalte două colegii. Consiliul de Stat, în momentul examinării proiectului Regulamentului cu privire la zemstve, tocmai concluziona că numărul consilierilor unei categorii de alegători nu trebuia să fie mai mare decât suma consilierilor celorlalte două. Acest fapt se admitea doar în cazuri de excepţie, fără a vedea ceva excepţional şi în situaţia judeţelor basarabene menţionate. Din acest considerent, propunerea Ministerului de Interne vizavi de numărul consilierilor zemstvelor judeţelor basarabene se cerea modificată. Ţinând cont şi de indicaţia Consiliului de Stat cu privire la numărul consilierilor guberniali – un consilier gubernial la şase consilieri judeţeni – se propunea următoarea formulă pentru consilierii zemstvei provinciale/guberniale basarabene, calculată şi direct raportată la numărul consilierilor judeţeni[15].

nr.	Judeţele	Numărul consilierilor în adunările zemstvelor judeţene	Consilierii din adunarea zemstvei regionale
		total	
1.	Chişinău	63	10
2.	Orhei	40	7
3.	Iaşi	38	6
4.	Soroca	38	6
5.	Hotin	58	10
6.	Bender	40	7
7.	Akkerman	43	7

5. Reprezentanţii Ministerului de Interne s-au pronunţat şi vizavi de locul răzeşilor în cursul alegerilor. Conform concluziei finale a instanţei nominalizate, răzeşii care corespundeau cenzului funciar fixat aveau dreptul de a participa la alegeri în cadrul colegiilor proprietarilor de pământ, ceilalţi puteau să aleagă în cadrul colegiilor săteşti. Aceste prevedei erau stipulate în Regulamentul general din 1864 şi nu s-a considerat necesar să se aducă modificări legii pentru cazul Basarabiei[16].

II. Graficul întrunirilor consilierilor instituţiilor de zemstvă

Ţinând cont de argumentele aduse de general-guvernatorul Novorusiei privind angajarea basarabenilor la strângerea roadei în lunile septembrie şi parţial octombrie, Ministerul de Interne a fost de acord să accepte datele limită de convocare a adunărilor anuale ale zemstvei: 20 octombrie pentru adunările judeţene şi 10 ianuarie – pentru cea provincială. Se pare totuşi că deschiderea adunărilor zemstvei provinciale în ianuarie, în loc de decembrie aşa cum prevedea Regulamentul, nu era rezonabilă. Aceasta putea atrage după sine anumite complicaţii, cum ar fi: examinarea bugetului zemstvei, a veniturilor şi cheltuielilor acesteia. Argumentele general-guvernatorului erau mai degrabă legate de activitatea adunărilor judeţene decât a celei provinciale. Problema termenului convocării adunărilor zemstvei regionale a rămas deschisă[17], la ea revenindu-se în repetate rânduri

Toate aceste constatări ale Ministerului de Interne n-au fost altceva decât nişte răspunsuri la propunerilor general-guvernatorului Novorusiei privind modificarea Regulamentului de zemtsvă pentru aplicarea lui în Basarabia. Ele nu au fost ridicate la statut de hotărâri şi asupra lor urma să se mai mediteze.

Cert este însă faptul că se decise deja asupra instituirii zemstvelor în Basarabia. Dar cu toate că acest lucru se întâmpla încă în noiembrie 1864, unele măsuri concrete, cu caracter practic, nu s-au înregistrat nici în anul următor şi nici în celălalt. Abia în noiembrie 1868 Consiliul de Stat, în baza raportului ministrului de interne, a hotărât aplicarea *Regulamentului despre instituţiile de zemstvă guberniale şi judeţene* în regiunea Basarabia[18]. Cum se explică această tărăgănare? Se pare că nehotărârea Ministerului de Interne, a autorităţilor în general, în vederea introducerii zemstvelor în Basarabia, constituie momentul de bază care trebuie menţionat aici. Reprezentanţii puterii bănuiau că între zemstve – organe ale autoguvernării - şi instituţiile centrale ar putea apărea disensiuni, alimentate, în special, de viziuni şi interese naţionale[19]. Introducerea instituţiilor de zemstvă însemna şi o atragere mai largă a băştinaşilor – români – în procesul de administrare[20]. Iar aceasta putea duce la transformarea zemstvelor din instituţii supuse, limitate în drepturi, aşa cum le voia autocraţia ţaristă, în instituţii care ar insista asupra drepturilor corespunzătoare adevăratei autoguvernări sau, şi mai mult, în focare ale mişcării naţionale[21]. Astfel,

zemstvele, chiar dacă nu apăruseră încă, inspirau deja teamă atât în rândurile cercurilor conducătoare basarabene, cât şi ale celor guvernamentale.

Există totuşi şi un motiv cu caracter economic care împiedica într-o anumită măsură implementarea instituțiilor de zemstvă în Basarabia. Este vorba despre faptul că nu fusese încă rezolvată problema țăranilor. Regulamenul din 19 februarie 1861 nu era valabil pentru Basarabia, aşa cum în regiune nu existau țărani şerbi, dacă nu ținem cont de singurul procent al populației rurale care se încadra în această categorie şi care îi îngloba, de fapt, pe țigani. Autoritățile centrale considerau rezolvarea problemei privind organizarea funciară a țăranilor drept condiție a creării organelor de zemstvă. Argumentul de bază pe care-l aduceau era faptul că amânarea acestei probleme vitale până la apariția instituțiilor autoguvernării ar fi dus, în cele din urmă, la trecerea zemstvelor pe planul al doilea şi la dispariția interesului societății față de ele[22]. Iată de ce zemstvele nu şi-au făcut apariția decât după publicarea la 14 iulue 1868 a Regulamentului privind organizarea țăranilor basarabeni.

Indiferent de motivele care o tergiversau, se pare totuşi că introducerea zemstvelor în Basarabia era o necesitate de moment. Aceasta pentru că:

– în primul rând, nobilii locali insistau perseverent asupra ideii de constituire a zemstvelor. Ei sperau ca prin intermediul noii instituții, să poată forma o bancă de zemstvă, să construiască căi ferate etc. Altfel zis, nobilimea vedea în zemstvă o posibilitate de organizare a lor în vederea rezolvării problemelor cu un conținut economic, gospodăresc[23];

– în al doilea rând, introducerea zemstvelor în Basarabia putea avea şi un ecou răsunător în exterior. Prin implementarea reformei în cauză în această provincie de hotar, s-ar fi demonstrat că în Rusia reformele sunt în toi, iar autoguvernarea - răspândită demult în Europa de Vest - nu este străină nici popoarelor imperiului rus, chiar dacă realitatea era cu totul alta. Tinzând să-şi consolideze pozițiile în Balcani, țarismul intenționa, pe exemplul Basarabiei, să sublinieze superioritatea administrativă a Rusiei asupra instituțiilor similare existente în statele balcanice[24];

– în al treilea rând, autoritățile locale considerau că instituirea zemstvelor în Basarabia putea avea un impact pozitiv asupra relațiilor dintre regiunea în cauză şi centru. Pe de o parte, prin acest act se mergea întru întâmpinarea intereselor nobilimii basarabene care aspira la consolidarea pozițiilor sale în ținut. Iar pe de alta – drept rezultat al cedărilor înfăptuite - guvernul putea obține loialitatea şi fidelitatea nobilimii basarabene[25] şi deci supunerea, prin intermediul acesteia, a întregii populații locale.

Astfel, oscilând şi meditând asupra raportului de împrejurări care sugerau fie reținerea, fie implementarea reformei autoguvernării în Basarabia, autoritățile s-au pronunțat, până la urmă, aşa cum menționam mai sus, în favoarea acesteia. Şi cu începere de la 15 noiembrie 1869 asupra spațiului în cauză se extindea valabilitatea Regulamentului zemstvelor de la 1 ianuarie 1864, modificat parțial în baza propunerilor general-guvernatorului Novorusiei şi recomandărilor Ministerului de Interne. Modificările vizau următoarele aspecte[26]:

1. În colegiul electiv al proprietarilor de pământ din județe puteau participa persoane care dispuneau de fonduri funciare în mărimi corespunzătoare județelor: Chişinău, Orhei, Hotin – 200 de desetine; Iaşi şi Soroca – 250 de desetine; Bender şi Akkerman – 300 de desetine;

2. În colegiul electiv al proprietarilor de pământ din județe puteau participa, fie

direct, fie prin mandatari, răzeşii posesiunile funciare ale cărora corespundeau dimensiunilor schiţate mai sus;

3. Numărul consilierilor aleşi atât pentru adunările zemstvelor judeţene, cât şi cea regională se prezenta în felul următor[27]:

Nr. crt.	***Judeţele Basarabiei***	***Numărul consilierilor în adunările de zemstvă judeţene***				***Numărul consilierilor în adunarea zemstvei regionale***
		Din partea proprietarilor de pământ	***Din partea orăşenilor***	***Din partea ţăranilor***	***Total***	
1.	Chişinău	28	19	16	63	10
2.	Orhei	20	4	16	40	7
3.	Iaşi	19	4	15	38	6
4.	Soroca	19	5	14	38	6
5.	Hotin	29	7	22	58	10
6.	Bender	20	8	12	40	7
7.	Akkerman	17	12	14	43	7
	total	***152***	***59***	***109***	***320***	***53***

4. Adunările zemstvelor judeţene urmau să se convoace anual, nu mai târziu de luna octombrie, iar cea regională – nu mai târziu de luna decembrie.

Aşadar, legea privind instituţiile de zemstvă cu schimbările corespunzătoare putea fi deja pusă în aplicare. De remarcat că Basarabia rusească era formată atunci (1858-1880) din şapte judeţe[28] - Hotin, Soroca, Iaşi (din anul 1887 – Bălţi), Orhei, Chişinău, Bender, Akkerman. Judeţele Ismail, Bolgrad şi Cahul din sudul Basarabiei, retrocedate prin tratatul de la Paris din anul 1856 Principatului Moldovei, n-au cunoscut organizarea de zemstvă. Când mai târziu la cele 7 judeţe s-a aliniat şi judeţul Ismail, format din ţinuturile Ismail şi Cahul, acaparate de ruşi în anul 1878 de la statul român, acesta a continuat să existe prin funcţionarea instituţiilor judeţene româneşti – consiliile judeţene şi comitetele permanente, denumite însă în termeni adecvaţi organizării administrative locale – непременный земский комитет[29]. Dar începând cu anul 1899 şi în aceste regiuni din sudul Basarabiei „trecute ba la români, ba la ruşi" se vor introduce definitiv legile ruseşti[30].

Note

[1] N.Ciachir, *Basarabia sub stăpânire ţaristă. 1812-1917*, Bucureşti, 1992, p.51; И.Будак, *Буржуазные реформы 60-70 гг. XIX в. в Бессарабии*, Кишинев, 1961, p.25.

[2] Е. Луцкий, *История СССР*, *1861-1917*, М., 1956, p. 46.

[3] *История СССР, XIX – нач. XX* в, М., 1981, p.141; К.Пажитнов, *Городское и земское самоуправление*, С-Петербург, 191_, p. 76.

[4] Arhiva Istorică de Stat din Rusia (în continuare A.I.S.R.), fond 1284, inv. 92, a. 1864, d. 11, f. 9

[5] A.I.S.R., fond 1284, inv. 92, a. 1864, d. 11, f. 10-16

[6] Ibidem, f. 37-38

[7] Ibidem, f. 39

[8] Ibidem, f. 39

[9] Ibidem, f. 40-42

[10] A.I.S.R., f. 1284, inv. 92, a. 1864, d.11, f. 53-54; fond 1149, t.VII, d.87, a.1868, f.19

[11] A.I.S.R., f. 1284, inv. 92, a. 1864, d.11, f. 55-56

[12] A.I.S.R., f. 1284, inv. 92, a. 1864, d.11, f. 113

[13] Ibidem, f. 57

[14] Ibidem, f. 113
[15] A.I.S.R., f. 1284, inv. 92, a. 1864, d.11, f.131; f. 1149, t. VII, d. 87, a. 1868, f. 18
[16] Ibidem, f. 61; f. 1184, T.VII, d.87, a. 1868, f. 20
[17] Ibidem, f. 62.
[18] A.I.S.R., f. 1261, inv. 2, a. 1866, d. 70, f. 6
[19] A.I.S.R., f.1284, inv.92, a. 1864, d. 11, f. 2
[20] E. Aramă, *Istoria dreptului românesc*, Chişinău 1995, p. 142.
[21] Феодоров Г., *Государственно-административное и местное право Бессарабии (1812-1917 г.),* Кишинев, 1974, p.67.
[22] A.I.S.R., f. 1284, inv. 92, a. 1864, d. 11, f. 38
[23] И. Будак, *Буржуазные реформы..*, p. 31-32
[24] Ibidem, p.8.
[25] И. Будак, *Буржуазные реформы..*, p. 26-27; E.Aramă, *Istoria dreptului..*, p.143.
[26] A.I.S.R., f. 1261, inv. 2, a. 1866, d. 70, f. 4-5; fond 1149, T.VII, a.1868, d. 87, f. 17
[27] A.I.S.R., f. 1284, inv. 92, a. 1864, d. 11, f. 114
[28] Z. Arbore, *Basarabia în sec. XIX*, Bucureşti, 1898, p. 33
[29] A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, p. 400; Л. Берг, *Бессарабия. страна-люди-хозяйство*, Петроград, 1918, p. 73.
[30] Z. Arbore, *Basarabia..,* p. 33.

SUMMARY

In 1864 the Law of Zemstvo was implemented in the Tsarist Empire, while in Bessarabia the creation of Zemstvo's institutions was possible only beggining whith 1869, because of diferent reasons. On the initiative of the general-governor of Novorussia, the Domestic Ministry accepted the partial modification of the law of Zemstvo in order to implement it in Bessarabia. The modifications refered to the way of selecting the representatives of Zemstvo institutions and to the timetable of the counsellors'meetings. Zemstvo activated in seven districts of Bessarabia.

© Ludmila Coadă, c.a. – 0,53

REDESCOPERIREA ISTORIEI ROMÂNILOR NORD-DUNĂRENI DIN SECOLELE AL IX-LEA ŞI AL X-LEA (cu date onomastice şi hidronimice)

Vlad Ghimpu

După informaţiile împăratului bizantin Constantin Porfirogenetul, scrise cel târziu în anii 948-952 şi adunate din izvoare diverse, în dreapta râului Nistru, în vadurile peste acest râu se atestă mai multe cetăţi pustii. În mijlocul construcţiilor acestor cetăţi vechi se observă unele urme de biserici şi cruci, săpate în tuf, *de aceea unii spun după tradiţie, că romeii au avut cândva aşezări acolo*[1]. Descoperirea şi publicarea unei asemenea biserici vechi, Peştera lui Bechir de lângă Soroca, având nişte caracteristici specifice (altarul orientat spre nord, urme de icoane, elemente de templon, cu o datare clară din secolele VIII-IX), vine să confirme cele scrise de împăratul bizantin şi în ceea ce priveşte prezenţa unor locaşe creştine în apropierea Nistrului[2], deşi cele relatate de el au putut fi coroborate până la acest moment numai cu anumite cetăţi întărite de lângă acest râu. Problema ce ne preocupă aici este generată de confuzia, voită sau nu, pe care o face autorul bizantin în ce priveşte apartenenţa acestora, deoarece la Nistrul Mijlociu, acolo unde sunt amplasate cele mai multe din monumentele relatate, se ştie sigur că, romeii propriu - zis, deci bizantinii, nu au avut aşezări. Un răspuns la această întrebare ne va permite să precizăm mai exact cine au locuit şi au construit acele cetăţi şi s-au manifestat, evident, ca nişte purtători ai creştinismului în această zonă în epoca respectivă[3].

Vom confrunta ştirile transmise de autorul bizantin cu un alt izvor medieval rusesc destul de important *Povestirea vremurilor de demult (Povest' vremennych let),* atribuit, în principal, călugărului Nestor, care ne prezintă, de asemenea, date interesante pentru istoria românilor. Chiar dacă şi conţine unele aspecte confuze, aceasta redă în general just conflictul slavilor din secolul al VI-lea cu armatele Imperiului Roman de Răsărit, numiţi în mod logic *volohi*, după care slavii s-au reaşezat în diferite părţi, creându-şi ţările lor separate. În continuare, tot aici, se relatează despre interpunerea *volohilor* (deja a românilor) între slavi, asfel, când ungurii au trecut pe lângă Chiev în anul 898, în viitoarea lor patrie, i-au găsit pe români şi i-au alungat[4]. Aceste menţiuni ne oferă explicaţia pentru conflictele cu slavii la Dunărea de Mijloc, aşa cum a arătat şi Alexandru I. Gonţa, ei migrând spre sud pe la vest de Carpaţi[5]. Părerea lui este susţinută independent şi de argumentele lingvistului polonez Witold Mańczak, care a comparat textele bibliilor (ca cele mai vechi texte) în limbile popoarelor slave, susţinând indubitabil: dacă slavii ar fi migrat prin Dacia, ar trebui să depistăm asemănări între limba ucraineană şi cea bulgară, ceea ce, însă, nu se observă. *Slavii care, începând din secolul al VI-lea, se instalează pe teritoriile care, în zilele noastre, aparţin Iugoslaviei, Bulgariei şi Greciei, vin exclusiv din Slavia occidentală,* susţinea el. - *O expansiune a slavilor de est, trecând prin Dacia pentru a ajunge în Peninsula Balcanică nu a avut niciodată loc*[6]. În conformitate cu cele de mai sus, referitor la datele cu privire la românii-volohi din Cronica lui Nestor, trebuie subliniată apartenenţa lor la o tradiţie a slavilor de vest, vecini cu germanii, deoarece aceşti slavi i-au cunoscut cel mai de timpuriu.

În letopiseţul rusesc se mai fac referinţe la teritoriul de la vest de Nistru şi Dunăre cu privire la *tiverţii* care locuiau pe aceste pământuri fiind subordonaţi o vreme ruşilor scandinavi. În istoriografie au fost expuse mai multe opinii asupra acestei chestiuni.

Mai nou, cunoscutul cercetător Ion Dron a repus-o în discuție aducând argumente noi. Terminația cuvântului tiverți nu se aseamănă cu denumirile celorlalte triburi slave, ei nu sunt menționați nici ca vorbitori de limbă slavă alături de alte triburi (aşa cum este specificat pentru acestea), nici să fi plătit tribut ruşilor. Opinia regretatului lingvist referitoare la acest termen se impune prin argumentul său de bază: acest nume s-a format prin metatizarea lui *tiverți din tirevți, locuitori românofoni de pe anticul râu Tyras*[7]. Într-adevăr, Cronica lui Nestor îi are menționați de mai multe ori pe *tiverții-tiverieni*, mai întâi, în partea indroductivă împreună cu un trib slav, *iar ulicii şi tiverții şedeau pe Nistru şi erau vecini cu Dunărea*[8]. Apoi, în anul 885 *cneazul Oleg lupta cu ulicii şi tiverții*[9]. În anul 907, *a mers Oleg asupra grecilor lăsând pe Igor în Chiev; luând cu sine o mulțime de varegi şi slavi, şi* (în parte ugro-fini - n.n.) *ciudi, şi krivici, şi meria, şi drevleani, şi radimici, şi poleani, şi severeani, şi viatici, şi horvați, şi dulebi, şi tiverți, cunoscuți ca tolkoviny: pe toți aceştia îi numeau grecii Sciția Mare. Şi cu toți aceştia a mers Oleg pe cai şi pe corăbii; şi erau corăbii în număr de 2000*[10]. Ceea ce ne interesează, mai întâi, în acest citat este situația tiverienilor – *tolkoviny.* Din limba suedeză cuvântul *tolk, tolken* înseamnă traducător, sau tălmaci. Adică în acel conglomerat de triburi şi popoare erau mai multe forme de bilingvism: rus (scandinav) - slav, rus - ugro-fin, slav - ugro-fin, dar numai tiverții sunt arătați ca tălmaci, deloc întâmplător, atunci când au pornit să atace Constantinopolul. Ceva mai târziu, în anul 944, are loc o altă campanie împotriva Bizanțului, dar într-o altă configurație militară. *Igor a adunat oşteni foarte mulți: varegi, ruşi, şi poleani, şi slavi, şi krivici, şi tiverți – a angajat şi pecenegi, şi a luat de la ei ostatici, - pornind asupra grecilor în luntri şi pe cai, având scopul să se răzbune*[11]. Factorul nou este participarea pecenegilor, enumerați după tiverienii-nistreni, cu care erau vecini, adică la Nistru şi Dunăre după cum îi amplasa Cronica lui Nestor.

În ce priveşte gama informațiilor cronicii ruse, precum şi a multor aprecieri nefondate care s-au făcut până în prezent cu privire la încadrarea teritoriilor est-carpatice în componența Rusiei chievene, trebuie subliniat, subscriind altor argumente ce s-au adus pentru a le combate, că afară de cazul tiverienilor-tiverți, subordonați temporar şi nominal cnejilor ruşi scandinavi şi, posibil, forțați să participe în campaniile militare împotriva Bizanțului, aşa cum erau şi slavii de est, de altfel, - *Povestirea anilor de demult* nu cunoştea teritoriul de la vest de Nistru decât din exterior, de pildă, nu cunoştea râul Prut, nici alte râuri.

Vom corobora sursele istorice din Cronica rusă cu descrierile lui Constantin Porfirogenetul, de la mijlocul secolului X şi consultate din două ediții, una în traducerea lui Vasile Grecu şi publicată în anul 1971[12]. Altă variantă, în limba rusă, având textul paralel cu cel original în limba greacă, pregătită de un colectiv de autori de la câteva institute ştiințifice, a fost coordonată de reputații savanți ruşi G.G.Litavrin şi A.P.Novosel'tzev[13]. Ce-i important, în a doua traducere, completată cu ample comentarii ce vizează foarte multe aspecte istoriografice, este că această publicație se impune ca o exegeză la istoria ruşilor şi a altor popoare menționate în lucrare, mai puțin însă a românilor. Cu toate acestea, nici ea nu duce lipsă de unele aprecieri contradictorii.

În capitolul *Despre poporul pecenegilor* se menționează hotarele acestora cu alte popoare, inclusiv, *provincia Haraboi, vecină cu Rusia, provincia Iavdiertim, vecină cu localitățile tributare Rusiei, atât ultinilor, cât şi dervleninilor, şi lenzeninilor, şi celorlalți slavi*[14]. Obsevăm aici cum ulicii (ultinii) erau prezenți încă la hotarul sudic al slavilor de est, tiverienii, însă, numai la patru ani după campania lui Igor în Bizanț, nu

sunt nominalizați. În comentarii editorii ruşi precizează cele trei triburi şi amplasarea lor geografică: ulicii între Bugul de Sud şi Nipru, drevleanii între Nipru şi Gorân', lendzeanii undeva spre cursul inferior al râului Pripeat'[15]. Aceste aprecieri pertinente din capitolul 37 contrazic alte afirmații bazate pe evaluările istoriografice mai vechi din comentariile la capitolul 1, scrise de alți autori, conform cărora pecenegii i-au alungat pe maghiari la sfârşitul anilor '90 ai secolului IX din bazinul Mării Negre, la sfârşitul secolului al XI-lea i-au împins pe ulici din arcul Niprului spre nord, în Poros'e. Prin aceste evenimente se explică ridicarea tot în secolul al XI-lea lângă Stugna a unui oraş bine întărit al ulicilor - Peresecen şi distrugerea oraşelor aparținând tiverților slavi de pe Nistru[16]. Situația descrisă mai sus este contrazisă de sursa împăratului bizantin, care menționează la mijlocul secolului X respectivele oraşe în ruine şi neputându-se încă stabili de cine au fost distruse. Reluăm citatul întreg, pentru a-l analiza mai detaliat: *Să ştii că dincoace de râul Nistru, în partea orientată spre Bulgaria* (autorul scria din Constantinopol), *la vadurile de trecere ale acestui râu sunt oraşe pustii, părăsite: mai întâi un oraş n u m i t* (subl.n.) *de pecenegi Aspron, deoarece pietrele din zidul lui de împrejmuire par la vedere albicioase, al doilea oraş Tungate, al treilea oraş Cracnacate, al patrulea Salmacate, al cincilea Sacacate, al şaselea oraş Ghieucate*[17]. Mai întâi, trebuie să specificăm unele elemente prin diferența de traducere în ediția rusă, unde în loc de oraşe sunt numite cetăți, *Aspron* singura este cu numele de origine din limba greacă – *Albă* (viitoarea Cetate Albă); redăm şi denumirile celorlalte localități întărite traduse din limba türkă, evident, aşa cum au fost nominalizate de autorul bizantin, în continuare, de la sud spre nord. Următoarea după Cetatea Albă este Cetatea Paşnică, apoi Cetatea de Pază, Cetatea de Patrulare, Cetatea pe Pari (coroborată cu cercetările arheologice se poate numi de pari) şi Cetatea de Război[18]. Dacă mai este nevoe, explicăm sublinierea din text cu referire la cetăți, ele sunt *numite* de pecenegi, ceea ce nu-i implică numaidecât să le fi deținut, de fapt aceasta reiese din continuarea citatului, după tradiție, să fi aparținut romeilor. Un alt moment important, gradul lor de importanță militară creşte de la nord spre sud.

Când au existat cetățile de la Nistrul Mijlociu şi cui au aparținut? Unele dintre ele, cea de la Alcedar şi cea de la Echimăuți, au fost cercetate în mare parte de arheologul rus G.B.Fedorov, care le-a dat nişte aprecieri pe care le-am putea califica drept conjuncturale.Ulterior, cercetătoarea T.V.Ravdina le-a făcut însă o reevaluare temeinică[19]. Constatările ei par destul de argumentate, în primul rând, cu precizarea în ce priveşte dimensiunile lor - ca nişte cetățui întărite şi nu oraşe, aşa cum s-au considerat triumfalist anterior. Existența lor în timp a durat câteva zeci de ani, numai în secolul al X-lea, iar în cultura lor de factură slavă de est nu s-a depistat ceramică confecționată cu mâna din secolul al VIII-lea, astfel se explică faptul că ei nu erau autohtoni, susținem noi. Autoarea remarca şi un component arheologic bulgar, de fapt, element al culturii Dridu. Caracterul bicultural, adică şi cu aspect românesc de tip Dridu al acestor cetățui este susținut de unii cercetători români[20]. Datarea cercetătoarei se plasa în a doua jumătate a secolului al X-lea, ceea ce era greşit, dacă ne orientăm după informațiile lui Constantin Porfirogenetul, care considera că la mijlocul secolului X ele erau deja în ruine şi …intrau într-o oarecare tradiție. Cu siguranță, trecuse deja o perioadă îndelungată de când au fost distruse. Relevante pentru datare, sunt monedele descoperite la Echimăuți - dirhemii arabi din anii 30 - începutul anilor 40 ai secolului al X-lea, însă nu mai târziu de 943. Atunci, probabil, au şi fost devastate cetățuile respective. Să le fi atacat pecenegii? mai puțin probabil.

După denumirile lor, direcţia lor principală de apărare a teritoriului de la vest de Nistru era dinspre nord, din partea ruşilor scandinavi. Informaţia din 885, când Oleg purta război cu ulicii şi tiverţii, este destul de explicită în acest sens. Mai apropiaţi de Chiev, fieful sudic al scandinavilor, numit paralel în limba lor Savata, ulicii s-au ciocnit cu ei primii şi, amplasaţi undeva pe partea de nord stângă a Nistrului şi Bugul de Sud, o parte dintre ei s-au repliat peste Nistru şi împreună cu tiverţii au construit acele cetăţui, în final au fost însă înfrânţi.

Probabil, încercările cneazului Oleg de a-i supune nu au dat rezultat, tribul ulicilor nu a participat în campania lui din 907, ca şi tiverţii, asupra Constantinopolului. Întrucât a murit în anul 913, planurile lui au fost continuate de cneazul Igor care, mai întâi, îi supune pe drevleani în 914[21]. Ulterior, el va face presiuni şi asupra ulicilor vecini cu drevleanii. În urma confruntărilor dintre Igor şi ulici au fost construite cetăţuile de la Alcedar şi Echimăuţi, împreună cu tiverţii, apoi au fost distruse de acesta. Multitudinile de date ce consemnează cucerirea oraşului lor Peresecen, întărit pe Stugna, în anii 914, 922 şi 940, sunt redate în mod contradictoriu în cronicile ruse[22], şi indică, posibil, mai multe campanii ale ruşilor scandinavi având scopul de a-i supune, ultima asupra oraşelor de la Nistru.Tiverienii-nistreni şi-au păstrat autonomia faţă de cneazul rus-scandinav, după cum am menţionat mai sus, ei participând şi cu Igor într-o altă campanie asupra Constantinopolului. Despre un control efectiv asupra teritoriului de la vest de Nistru nu putea fi însă vorba din cauza problemelor pe care le aveau scandinavii din Chiev chiar cu triburile slave. Această situaţie o putem constata prin faptul uciderii cneazului Igor în anul următor, 945, de către drevleani, atunci când strângea tributul[23].

După cum am putut stabili, tiverţii au participat împreună cu pecenegii în campania lui Igor din anul 944 împotriva Bizanţului. Dar în scrierea lui Constantin Porfirogenetul de la 948-952 ei nu sunt menţionaţi, nici în Rusia, nici la hotarele ei. Totuşi, una dintre cele opt provincii ale pecenegilor se numea *Tolmat*, adică *Tălmaci.* Amplasarea ei la est de Nipru ar putea constitui o greşeală a autorilor bizantini. Ea vine în contradicţie şi cu descrierea care pare mai plauzibilă în traducerea lui V.Grecu a modului de păşunare a turmelor la est de Nipru vara, şi iarna - spre Dunăre[24]. Autorii ruşi au tradus altfel, susţinând şi în comentarii formula inversă, conform căreia vara pecenegii pasc turmele la Dunăre, iarna însă - la est de Nipru[25], ceea ce nu pare convingător, din raţiuni de climă: iarna la Dunăre e mai blândă, decât la est de Nipru. Într-adevăr, dacă pecenegii nomazi păşteau cirezile, în trashumanţă, concentraţi până la Nipru sau după acest râu, fără prea mare importanţă când anume, împărţirea teritoriilor celor opt provincii sau triburi nu pare atât de importantă. Adică este expus aici un punct de vedere al aşezărilor după un principiu teritorial sedentar care nu era atât de specific nomazilor. Pecenegii, tot ce-i posibil, se concentrau iarna la Dunăre, unde clima era mai favorabilă traiului, apoi cu încălzirea anotimpului plecau pe văile râurilor şi spre est pe ţărmul Mării Negre cu păşunatul cirezilor.

Populaţia sedentară, însă, atestată arheologic în secolele VIII-IX şi X-XI, de la vest de râul Nistru până la Dunărea Mijlocie, îşi avea un trai permanent cultivând pământul. Printr-o continuitate de habitat îi putem atribui şi o continuitate de tălmaci, locuind la Nistru şi la Dunăre. Dar ce fel de tălmaci? *Vorotalmat*, în traducere înseamnă *tălmaci negri*[26]. Aşa cum turanicii, îndeosebi, numeau în culori diferite noţiuni, unele ce priveau dimensiunea unei ţări sau a unui popor, de pildă, alb pentru sensul de mare, negru pentru cel mic. Astfel, ne întoarcem la poziţia de *tolkoviny* a tiverienilor

în cadrul campaniei ruse împotriva Constantinopolului, de asemenea, la sensul de *tălmaci mici* din teritoriile dominate de pecenegi şi îi avem pe românii de la Nistru şi Dunăre, care se considerau tălmaci în relaţie cu bizantinii, dar nu în deplinul sens al cuvântului. Erau persoane la curtea imperială care cunoşteau limba latină, să spunem, eventual erau şi români, dar nu se considera o traducere în greacă pentru un tălmaci alb, ci tălmaci prin limba română. Este de interes şi numele conducătorului *Tălmacilor – Costa* sau Costea (la Vasile Grecu *Costar*)[27], eventual nume tűrcic primul[28], al doilea, posibil, cu originea preluată de la turanici pentru diminutivul lui Constantin la slavi şi la români, din această perioadă sau de mai târziu, nu ştim exact, dar conducătorul din fruntea pecenegilor care au înfrânt oastea rusă şi l-au ucis pe Svjatoslav în anul 972 la întoarcere dintr-a doua campanie la sudul Dunării se numea *Curea* şi purta un nume românesc. Ca român, avea şi unele motive destul de întemeiate, cum în anul 967 cneazul rus Sveatoslav cucerise de la bulgari 80 de oraşe la Dunăre[29], unde era şi o populaţie românească, mulţi dintre ei au şi murit nevinovaţi, alţii - în lupte. Dar şi fără aceste motive, românii dominaţi de pecenegi erau obligaţi uneori de aceştia, probabil, să participe alături de ei în diferite campanii. Ca să luăm în calcul şi strategia bizantină de a utiliza factorul peceneg (şi român, de ce nu) pentru a curma invaziile ruşilor spre Constantinopol.

Aspectul hidronimic din aria de locuire a tiverienilor, se prezintă, de asemenea, foarte concludent în aprecierea noastră, fără să fie explorat încă în totalitatea lui până în prezent. Spaţiul de vest al dominaţiei pecenege, părăsit la sfârşitul secolului al IX-lea de unguri, include, după descrierea lui Constantin Porfirogenetul, râurile Trulos, Vrutos (Prutos) şi Seretos[30], toate păstrând denumirea lor veche până în ziua de azi. Mai puţin cunoscută este a doua variantă, Trulos, pentru râul Tyras, atestată din timpul invaziei hunilor, însă este întâlnită în limba română prin unele regionalisme cu forma Turla[31]. Aceste hidronime demonstrează şi ele prezenţa unei populaţii sedentare care le-a păstrat în uz până în prezent, într-un spaţiu comun şi la sudul Dunării, implicit şi cu alte menţiuni la autorul bizantin de la mijlocul secolului X - *Selinas*-Sulina, pentru un braţ al Dunării, şi oraşul *Constanţa*, relatate în legătură cu călătoriile pe apă ale ruşilor prin Nipru şi Marea Neagră, căci numai aşa cunoşteau ruşii, în mare parte, Nistrul şi Dunărea[32]. Nu avem ştiri din vreo mărturie documentară privind traversarea pe uscat a ruşilor chieveni pe la vest de Nistru. De fapt, în general, despre deplasări pe uscat ale ruşilor până la Dunăre. Pregătirile şi organizarea expediţiilor la Chiev, echipate cu luntri, precum şi călătoriile lor pe apa Niprului şi pe Marea Neagră spre Constantinopol erau bine cunoscute şi de Constantin Porfirogenetul care le descrie cu lux de amănunte. În Cronica lui Nestor se menţionează cum ruşii mergeau de la Chiev şi pe cai. Într-un număr mic aceştia din urmă erau însă folosiţi la transportarea luntrilor pe uscat la praguri pe o distanţă de mai mulţi kilometri.

Dacă revenim la capitolul 42 al lucrării împăratului bizantin, cu o descriere geografică începând de la Salonic, Dunăre şi până în Caucaz, având un caracter evident autonom în culegerea menţionată, găsim şi alte aspecte semnificative. *Pecenegia, citim aici, cuprinde tot pământul până în Rusia şi Bospor şi până la Herson şi până la Sarat, Vurat şi până în celelalte părţi. Lungimea ţărmului mării de la fluviul Dunării până la Nistru este de 120 de mile. De la Nistru până la Dnipru sunt 80 de mile etc…*[33]. Acest alineat, foarte consistent, având şi unele deosebiri de traducere, îl reluăm şi din ediţia rusă: *Пачинакия занимает всю землю (до) России, Боспора, Херсона, Сарата, Бурата и тридцати краев*[34]. În comentarii, cu

referinţe bibliografice la Gy. Moravcsik, editorii ruşi redau opinia în care acesta susţinea că denumirile ultimelor două râuri s-ar potrivi cu Siret şi Prut[35]. În alte referinţe bibliografice la capitolul 1, conform lui P. Diaconu, la C. Porfirogenetul ar fi indicate unele râuri din sudul Basarabiei - Botna, Cogâlnic şi Ialpug[36]. În citatul de mai sus, redat în două limbi, avem însă clar hidronimul *Sarat*(a), ori cu acest nume sunt atestate două râuşoare Sărata în sudul Basarabiei, în care ele au o evidentă creaţie pe baza limbii române. Ca să mai semnalăm şi denumirea unui târg Sărata pe malurile unuia dintre râuri, existent în secolul al XVII-lea. Denumirea celui de-al doilea râu, după traducerea din izvorul bizantin în varianta rusă, *Burat,* eventual Burata, tot de origine românească (provenită de la *bură*, a *bura*), este cunoscută şi la sudul Dunării[37]. Aceasta poate fi asemănată cu hidronimia evoluată mai târziu a râului Botna, localizat tot în sudul Basarabiei. Nu mai puţin important se prezintă însă şi încheierea citatului din relatarea geografică tradusă în limba rusă, în apropierea râurilor menţionate: …*Sarat*(a), *Burat*(a) *şi treizeci de ţinuturi.* În cazul în care, conform lui Constantin Porfirogenetul, descrierea regiunii, după ce revine în vestul spaţiului Pecenegiei, se remarcă clar, ea denumeşte nişte structuri teritoriale, care nu puteau fi decât cele ale populaţiei sedentare româneşti, lucru ce se coroborează cu anumite concentrări de monumente arheologice de la Nistru, în Moldova, Câmpia Română şi până la Dunărea Mijlocie[38].

Există totuşi o contradicţie între distrugerea cetăţilor ulicilor şi tiverţilor de pe malul drept al Nistrului în jurul anului 940 de către drujina scandinavă a lui Igor şi participarea ultimilor în campania antibizantină peste patru ani împreună cu ruşii, cum se explică ea? Ulicii au fost înfrânţi şi nu iau parte, pe când tiverţii-tiverieni participă în marea coaliţie împreună cu pecenegii vecini. Lucrurile se explică dacă le privim sub un aspect comparativ. Ulicii erau un trib relativ mic, care au putut construi doar o cetate întărită Peresecen pe râul Stugna, afluent al Niprului, iar noţiunea de tiverţi-nistreni cuprindea o arie geografică în tot bazinul râului Nistru până la Dunăre. Probabil, sunt vizate în aceste evenimente diferite grupuri de tiverţi. Primul grup, mai numeros, a fost învins în jurul anului 940 în alianţă cu ulicii pe malul drept al Nistrului, ei au construit, în parte cu ulicii, o salbă de cetăţi pe ţărmul drept al acestui râu, folosind cu rol de apărare şi apa fluviului, care nu le-a prea folosit. Scandinavii, buni navigatori pe apă, au distrus cetăţile de pe malul drept al Nistrului Mijlociu într-o campanie sau mai multe, având şi acordul pecenegilor care dominau acest spaţiu, într-un moment de schimbare a orientării antibizantine a acestora din urmă. Atare lucru îl constatăm după alianţa lor cu Igor împotriva Constantinopolului din anul 944. Tiverienii-nistreni, cei care au participat şi ei în această campanie, erau probabil aşezaţi pe malul stâng al Nistrului, asta şi pentru că distanţa dintre Nistrul Mijlociu şi bazinul Bugului de Sud era prea mare ca să se poată explica vecinătatea dintre ulicii slavi şi tiverţii români, aşa cum îi aşeza Cronica lui Nestor. Aprecierea istoriografiei ruse cu privire la tribul ulicilor, care să fi fost împins spre nord de către pecenegi nu este relevantă. Izvoarele ne demonstrează contrariul. Din anul 885 ulicii luptă pentru independenţă împotriva cneazului Oleg, ei nu participă ca şi tiverţii în campania antibizantină din anul 907 (conform tratatatului de pace, ea s-ar data în anul 911)[39], apoi le este distrus oraşul lor întărit Peresecen de către drujina scandinavă, ca în ultimul rând să se replieze pe malul drept al Nistrului, în chiar aria de dominaţie a pecenegilor, dar unde ei au fost distruşi definitiv, tot de către scandinavi.

În acelaşi rând, propriu-zis tiverţii de pe malul stâng al Nistrului nu sunt arătaţi să

fi plătit tribut cnejilor scandinavi din Chiev, nici în Cronica lui Nestor, nici la Constantin Porfirogenetul, aceasta în condițiile în care ambele surse menționează care triburi slave anume le plătesc tributul. Tiverienii-tiverți le erau asociați ruşilor în calitatea lor de tălmaci, participând şi cu scopul de a se căpătui cu prada de război din interes general față de campaniile militare ce se organizau cu un atare scop în toate timpurile.

În afara necesității de a-i asocia pe tiverții-nistreni ca tălmaci în război împotriva Bizanțului, cât şi din dorința de a şi-i subordona pe ulicii dintre Bugul de Sud şi Nipru, teritoriul de la vest de Nistru nu prezenta interes pentru cneazul şi drujina scandinavă din Chiev, ceea ce se poate vedea şi din aşa-numitul mers în *poliudie*, când pătura suprapusă a scandinavilor era întreținută de către triburile slave din bazinul Niprului, aşa cum o descrie şi Constantin Porfirogenetul : *Iar felul de trai aspru al acelor ruşi în timp de iarnă este următorul. Când luna noiembrie a sosit, de îndată căpeteniile lor dimpreună cu toți ruşii ies din Chiev şi pleacă în "poliudia", ceea ce se zice ocoale, adică în sclaviniile vervianilor şi ale druguviților şi criviților şi severiilor şi ale celorlalți slavi care sunt supuşi ai ruşilor. Şi toată iarna trăind acolo, când, din luna aprilie gheața Niprului se topeşte, pleacă iarăşi spre Chiev. Şi apoi aşa ajung la luntrile lor dintr-un singur trunchi, precum s-a spus mai sus, le pregătesc şi pleacă în jos spre Imperiul bizantin*[40].

Sursa citată redă o situație destul de clară - drujina cneazului mergea iarna în *poliudie* la nord de Chiev. La acestea să mai adugăm factorul dominant al pecenegilor şi politica diplomatică bizantină de a-i dirija pe pecenegi, inclusiv împotriva ruşilor. Astfel, ei urmăreau scopul să stăvilească intențiile agresive ale ruşilor spre sud, poate şi la comanda lor nomazii turanici nu numai o dată au atacat Chievul, ca să nu mai vorbim de regiunile periferice care nu se întindeau prea departe de Chiev la acea vreme.

Pentru a ilustra aserțiunile de mai sus, adică însăşi calitatea de asociați dintre românii-tiverți cu ruşii, mai degrabă cu cei aşezați pe malul stâng al Nistrului, încercăm să-i disociem printre solii cneazului Oleg, care au semnat tratatul de pace cu Bizanțul în anul 912, citat în continuare: *Noi, din partea neamului rus – Carli, Ingheld, Farlaf, Veremud, Rulav, Gudî, Ruald, Carn, Frelav, Ruar, Aktevu, Truan, Lidul, Fost, Stemid - trimişii lui Oleg, marele cneaz rus, şi din partea celora, care stau sub mâna lui - cnezi mari şi luminați, şi din partea boierilor lui mari, către dumneavoastră, Leon, Alexandru şi Constantin, mari întru Domnul stăpânitori, împărați greci, pentru întărirea şi adeverirea prieteniei multianuale...*[41]. Din numărul de cincisprezece soli, cu nume scandinave, fără nici un nume slav, numai doi dintre ei au nume deosebite, primul *Carn*, căruia îi putem semnala mai întâi etimologia romanică (lat. *caro, carnis*), ce trebuia să aibă terminația ca şi Curea, fiindu-i scăpată ultima literă slavă „Ѧ" (ea, ia), al doilea, *Lidul*, un onomastic românesc, din păcate dispărut cu timpul, corespondent masculin al numelui feminin de influență greacă Lidia, dar articulat inconfundabil, original, românește.

De asemenea, îi găsim pe românii tălmaci şi în tratatul celui de-al doilea cneaz chievean Igor, semnat cu bizantinii în anul 945. De astă dată atestați cu nişte ocupații concrete de negustori. Printre 51 de persoane, scandinavi şi slavi, între cei 26 de negustori se evidențiază după nume cel puțin doi români. Adică, mai sus i-am cunoscut pe români ca agricultori sedentari, prezenți în monumente arheologice, de asemenea constructori de cetăți, fie şi de pământ la Nistru, la fel luptători şi conducători militari, însă ei îşi exercitau abilitatea de tălmaci, în cazul concret din anul 945 şi printr-o

meserie mai specială, ori numele lui *Adun* (lat. *adunare*), relevă o tradiție romanică inconfundabilă, dar şi o evoluție românească perfectă, atât istorico-profesională, cât şi lingvistică, inclusiv prin caracteristica ocupației de a *aduna* avere. Al doilea personaj, tot din rândul negustorilor, îl putem aprecia să fi purtat numele de *Cuțit*, transcris fără ultima literă în letopiseț – *Куџu*...[42].

Opera învățatului împărat bizantin descrie, de asemenea, hidronimia din spațiul vestic al Daciei, în capitolul despre seminția cavarilor şi a ungurilor. Aici sunt atestate următoarele ape: *primul râu Timişul, al doilea Tutis, al treilea Mureşul, al patrulea Crişul; şi iarăşi alt râu Tița*[43]. Asemănător atât în ediția din limba română, cât şi în ediția rusă, însă în comentariile ultimei găsim o apreciere destul de curioasă. După remarca râului necunoscut Tutis, printr-o specificare, celelalte râuri sunt arătate, atât în limba maghiară, cât şi în limba română, după cum se subliniază, cu formele lor principale ce existau încă din limba dacilor, pe care maghiarii le-au preluat de la slavi[44]. Dacii cu slavii nu s-au întâlnit niciodată. Oricum s-ar schimba silogismele, raționamentul de bază rămâne acelaşi, inițial, numele râurilor tot de la români au fost cunoscute. În acelaşi timp, despre prezența elementului românesc chiar şi în Panonia ungurească găsim unele date şi la Constantin Porfirogenetul. În elita conducătoare a maghiarilor s-a aflat în timpul vieții împăratului un *Bulciu, fiul lui Cal*[45], al doilea nume propriu s-a format dintr-un cuvânt românesc şi este evident să fi aparținut unui român. Această informație de la mijlocul secolului al X-lea nu este singură. Mai devreme, în anul 898, după Cronica lui Nestor, atunci când se menționează sosirea ungurilor la Dunărea de Mijloc şi alungarea volohilor, în Moravia Mare vecină unul dintre cnejii locali se numea *Cățel* (*Коџел*)[46]. El îşi avea domeniile în regiunea de vest a lacului Balaton, ca fiu al cneazului Pribina[47], despre ultimul am crezut inițial că purta un nume slav. După aprecierile cercetătorilor din Cehoslovacia, el a fost atestat, mai întâi, cu numele *Privina*, ceea ce se etimologizează din cuvântul latin *priviginus*, literalmente *fiu de la altă soție*[48], care îl putea desemna şi pe un romanic. În cazul dacă era un slav, el avea, probabil, o soție română, provenind dintre fruntaşii locali, altfel nu putea ajunge soția unui cneaz. Ea a şi dat numele românesc fiului ei – Cățel (lat. *cattelus*). În Panonia românii fuseseră atestați după înfrângerile pricinuite avarilor de către Carol cel Mare în 785 şi 786, când acesta trimiseră episcopi să-i creştineze pe avari şi pe slavi, după cum relata un izvor mai târziu care, în misiunea lor, au ajuns până la valahi[49].

În concluzie, în baza unei analize dintr-un punct de vedere nou a izvoarelor scrise, constatăm primele mențiuni ale românilor atât în opera lui Constantin Porfirogenetul, cât şi în Cronica rusă a lui Nestor, prin desemnarea lor colectivă ca *volohi*, *tolkoviny*, *tălmaci*, *tiverți-nistreni*, fiind numiți şi ca persoane individuale cu o onomastică ruralizantă. Aceste fapte, istorice şi de limbă, permit a susține atestarea românilor la nordul Dunării în secolele al IX-lea şi al X-lea după izvoarele scrise într-un spațiu mai larg, începând de la râul Nistru la est şi până în Moravia Mare la vest.

De asemenea, din operele menționate ne apar revelatoare, ca o trăsătură a gradului lor de dezvoltare, categorii reliefate de români – cnezi, conducători militari, soli în delegațiile ruse la Constantinopol, negustori şi constructori de cetăți la Nistru, implicit prin cunoaşterea unei organizări teritoriale în 30 de ținuturi la Dunărea de Jos. Toate aceste date sunt completate şi de o hidronimie constituită, incontestabil, în baza limbii române.

Note

[1]Constantin Porfirogenetul, *Carte de învăţătură pentru fiul său Romanos*, traducere de Vasile Grecu, Bucureşti, 1971, p.58.

[2] Vlad Ghimpu, *Biserici şi mănăstiri medievale în Basarabia*, Chişinău, 2000, p.144-162.

[3] Vlad Ghimpu*, Românii de la Nistru şi Dunăre în secolele VIII – XII,* în *Tyragetia,* XV, Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău, 2006, p. 77- 88.

[4] *Povest' vremennych let,* partea I*,* text şi traducere, Moscova – Leningpad, 1950, p.206-207, 210,217-218.

[5] Alexandru I.Gonţa, *Relaţiile românilor cu slavii de răsărit, până la 1812*, Chişinău, 1993, p.14-40.

[6] Witold Mańczak, *De ce Dacia, spre deosebire de alte provincii dunărene, nu a fost slavizată,* în *Limba Română,* 1997, nr.1-2, p.60.

[7] Ion Dron, *Studii şi cercetări (articole selecte),* Chişinău, 2001, p.39-54.

[8] *Povest' vremennych let,* I, p. 210.

[9] *Ibidem,* p. 217 .

[10] *Ibidem,* p. 220.

[11] *Ibidem,* p. 230.

[12] Supra nota 1.

[13] Ţînstantin Bagrjanorodnyj, *Ob upravlenii imperiej*, text, traducere, comentarii, sub redacţia lui G.G. Litavrin şi A. P. Novosel'tzev, Moscova, 1989.

[14] C.Porfirogenetul, *op. cit.,* p.58.

[15] K.Bagrjanorodnyj, *op. cit.,* notele 13,14,15, p.390.

[16] *Ibidem,* n.1, p.279.

[17] C.Porfirogenetul, *op. cit.,* p.58.

[18] K.Bagrjanorodnyj, p.157, n. 19, p.391.

[19]T.V. Ravdina, *O datirovke gorodišča Alcedar,* în *Srednevekovye pamjatniki Dnestrovsko-Prutskogo mejdureč'ja*, Chişinău, 1988, p. 54-71.

[20] Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chişinău, 1994, p.74.

[21] *Povest' vremennych let,* I, p.228.

[22] Apud V.Spinei, *op. cit.,* p.73,90.

[23] *Povest' vremennych let,* I, p.237.

[24] C.Porfirogenetul, *op.cit.,* p.17.

[25] K.Bagrjanorodnyj, *op.cit.,* p.45, n.13, p.291.

[26] *Ibidem,* p.157, n.10, p.389.

[27]C.Porfirogenetul, *op.cit.,* p.57,

[28] K.Bagrjanorodnyj, *op.cit.,* p.155, n.10, p.389.

[29] *Povest' vremennych let,* I, p.244,250.

[30] C.Porfirogenetul, *op.cit.,* p.60],

[31]I. Dron, *op.cit.,* p.280-283.

[32] C.Porfirogenetul, *op.cit.,* cap.9, p.19-20.

[33] *Ibidem,* p.63.

[34] *Pecenegia cuprinde tot pământul (până la) Rusia şi Bospor, Cherson, Sarat, Burat şi treizeci de ţinuturi*, K.Bagrjanorodnyj, *op.cit.,* p.173.

[35] *Ibidem,* n.40, p.403.

[36] Petru Diaconu, *Les Petchénčgues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970,
p.36.

[37]N.D. Raevschi, *Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice,* Chişinău, 1988, p.68.

[38]*Istoria Românilor,* vol. III*, Genezele româneşti*, Bucureşti, 2001, p.143-149.

[39] *Povest' vremennych let,* partea II*,* anexe, articole şi comentarii de D.S. Lichačev, Moscova–Leningpad, 1950, p. 262-263.

[40] C.Porfirogenetul, *op. cit.,* p. 20.

[41] *Povest' vremennych let,* I, p.222.

[42] *Ibidem*, p. 231-232.

[43] C.Porfirogenetul, *op.cit.,* p.60-61.

[44] K.Bagrjanorodnyj, *op. cit.,* p.396.

[45] *Ibidem,* p.398-399.

[46] *Povest' vremennych let,* I, p.218.

[47]*Prinjatie christianstva narodami Tzentral'noj i Jugo-Vostočnoj Evropy i creščenie Rusi,* redactor responsabil G.G. Litavrin, Moscova, 1988, p.124-125.

[48] L. E. Havlic, în *Velikaja Moravija, ee istoriceskoe i kul'turnoe znacenie,* Moscova, 1985, p. 97.
[49] A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* vol. XI, Bucureşti, 1939, p.68-79.

Résumé

Découvertes de l'histoire, de l'onomastique et de l'hydronymie des roumains du nord du Danube des IX et X siècles

Dans cette article sont identifiées à la base d'une analyse nouvelle des sources écrites, les premières mentions des roumains non selement dans l'oeuvre de Constantine Porphirogenitus, mais également dans la Chronique ruse de Nestor où les roumains sont désignés collectivement comme *volochi*, *tolkoviny*, *talmaci*, *tivertsi-nistreni* et nommés en tant qu'individus avec une onomastique rustique. Ces faits historiques et lingustiques permettent d'attester la présence des roumains dans la zone du nord du Danube aux IX et X siècles d'après les sources écrites dans un espace plus large du fleuve Dniester à l'est et jusqu'à la Grande Moravie à l'ouest.

© Vlad Ghimpu, c.a. – 0,9

MUZEUL DE ISTORIE, ISTORIA ŞI PUBLICUL

Elena Ploşniţă

Muzeul este creat de om, pus în serviciul omului şi element inerent al societăţii. Muzeele prin profilul lor de istorie, ştiinţele naturii, artă, naţionale sau locale, reprezintă un potenţial cultural şi ştiinţific specific fiecărei naţiuni şi reflectă nivelul conştientizării de naţiune a originalităţii şi personalităţii sale culturale. Instituţia muzeală a fost concepută, definită, abordată de-a lungul timpului din mai multe puncte de vedere. Dacă în sec. XVII-XVIII era definită ca un depozit de antichităţi, în secolul al XIX-lea devine un centru de cercetare, apoi în epoca contemporană este recunoscută ca o instituţie cultural-ştiinţifică. În secolul al XX-lea o definiţie a muzeului la nivel internaţional a fost stabilită în 1946, a urmat alta în 1971, mai apoi în 1995, iar ultima la începutul secolului XXI, toate, prin conţinut fiind aproape identice cu cea elaborată şi promovată de ICOM (Consiliul Internaţional al Muzeelor). Conţinutul instituţiei muzeale este definit de ICOM astfel:„Muzeul este o instituţie cultural-ştiinţifică care are drept obiectiv colectarea şi conservarea bunurilor de cultură şi valorificarea lor prin expunere în scop de instruire şi agrement a publicului” (Florescu 1998,15). Deci, Muzeul este o instituţie care adună, adăposteşte şi face accesibil patrimoniul cultural şi natural pe care îl păstrează în beneficiul societăţii.

În ultimele două secole, Muzeul a evoluat tematico-structural foarte mult, de la muzeul complex, cu un patrimoniu amalgamat, la începutul secolului al XIX-lea, pînă la muzeul tematic strict specializat de astăzi. În muzeologia contemporană există diverse criterii de clasificare a muzeelor, inclusiv administrativ, după profil şi după tipologie. Dacă încercăm să facem o clasificare după profilul muzeelor, vom evidenţia următoarele: muzee de istorie, muzee de artă, muzee de literatură, muzee de ştiinţe ale naturii, muzee tehnice ş.a. Profilul muzeului este determinat de specializarea colecţiilor lui şi a activităţii determinată de legătura cu o disciplină ştiinţifică sau alta. Muzeele de istorie sînt aşezăminte care se bazează pe sistemul ştiinţelor istorice. Muzeul de istorie întruchipează memoria naţională şi este un argument convingător al statului. Documentarea procesului istoric este una dintre principalele funcţii ale muzeului de istorie. Această categorie de muzeu ocupă un loc important în sistemul muzeal, ea fiind mai aproape decît alta de problematica socială.

Muzeul de istorie ca instituţie publică, culturală şi ştiinţifică a parcurs o cale lungă pînă la conceptul de astăzi, poziţia lui în societate a comportat diverse etape. Evoluţia muzeului de istorie se află într-o legătură strînsă cu dezvoltarea societăţii. Pentru secolele XVI-XVII sînt caracteristice muzeele de arme, „antiquarum”-urile. Un salt important în evoluţia muzeului de istorie a fost făcut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cînd se stabilesc şi se sistematizează anumite discipline ştiinţifice. În această perioadă colecţiile muzeale dau un nou impuls dezvoltării cercetărilor ştiinţifice, au o influenţă enormă asupra stabilirii noilor profiluri ştiinţifice. Pînă la începutul secolului al XIX-lea studierea istoriei antice, dar şi medievale era concentrată, în general, în muzee, pentru că acolo se afla o bună parte din izvoarele istorice.

Apariţia muzeului public de istorie ca unitate independentă are loc la începutul secolului al XIX-lea, o dată cu apariţia primelor state burgheze. Tot acum apare ideea de muzeu naţional, muzeu unic al întregii naţiuni în care este expus ceea ce este mai reprezentativ pentru comunitate. Conceptul de muzeu naţional la începutul sec. al XIX-lea este legat de mişcarea de eliberare naţională, de lupta popoarelor pentru libertatea

naţională, de crearea statului naţional „ca o entitate teritorială, politică, culturală, istorică, mitică şi religioasă”(Morin 1991,317) şi de constituirea naţiunii „ca o comunitate identitară, ca o comunitate de atitudini şi ca o comunitate de reacţie în faţa străinului” (Morin 1991,321). Acum naţiunea organizată politic este identificată cu statul ”văzut ca sistem de instituţii ce menţine coeziunea internă a comunităţii şi exercită suveranitatea în interior şi exterior, în numele acestei comunităţi de cetăţeni cu solidarităţi istorice şi existenţiale multiple” (Georgiu 1997,109). Fiecare comunitate este apreciată după coeficientul de creaţie culturală originală, după valorile materiale şi spirituale şi după caracterul muzeelor organizate pentru protejarea acestor valori. Anume „instituţiile muzeale naţionale dau o notă caracteristică veacului al XIX-lea, remarcîndu-se pătrunderea succesivă a curentelor ideologice, a tezelor istoriei referitoare la naţiune, popor şi stat naţional. Printre ele sînt cuprinse următoarele muzee: la Budapesta (1802), Copenhaga (1807), Praga (1818), Bucureşti (1834)”(Opriş 1994,10).

Ideea naţională „a fost principiul de organizare a Europei, forma de aşezare a diversităţilor în tabloul lumii moderne. Aventura modernităţii europene este legată de afirmarea ideii naţionale. Ordinea naţională a culturilor şi a statelor a fost supusă în istorie de Europa, ca o fericită formulă a unităţii în diversitate. Şi această formulă a asigurat Europei cariera ei modernă, a reprezentat fundamentul performanţelor sale culturale”(Georgiu 1997,52). Una dintre cele mai importante performanţe a fost naşterea muzeului democratic, a muzeului public. Societatea modernă a inventat muzeul naţional, de istorie ca o nouă formă a memoriei naţionale. În memoria colectivă a statului-naţiune în proces de creare se impun anumite idei despre originea poporului, despre eroii săi, despre rolul său în lume, care conferă o anumită identitate. Se clădeşte identitatea naţională care cuprinde un şir de elemente definitorii. În acest proces destul de complicat sînt selectate o serie de evenimente şi personalităţi, simboluri considerate a fi importante pentru comunitatea respectivă şi promovate pentru păstrare şi cercetare în muzeu. Şi într-adevăr „în cadrul instituţiilor prin care statul-naţiune se legitimează, muzeul naţional de istorie este înţeles ca o oglindă şi o dovadă. Rolul educativ al acestei instituţii devine primordial. Muzeul naţional are nevoie de stat, pentru a se naşte şi a avea o dezvoltare convenabilă. Dar şi Statul are nevoie de muzeul naţional, pentru a pune în evidenţă caracterele sale identitare şi pentru a defini astfel teritoriul simbolisticii naţionale”(Murgescu 1998,36). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a intensificat mişcarea pentru crearea muzeelor naţionale. Au apărut muzee naţionale în toate capitalele ţărilor europene. Apariţia lor este legată de dezvoltarea unor discipline ştiinţifice ca arheologia, antropologia etc., crearea universităţilor şi întemeierea a numeroase societăţi ştiinţifice de istorie. În 1872 este deschis Muzeul de Istorie şi la Moscova. În oraşele mari din regiunile naţionale ale Imperiului Rus apar muzee cu caracter complex, care aveau şi secţii de istorie.

Aspiraţiile societăţii basarabene pentru crearea unui muzeu de istorie, a unui muzeu naţional s-au materializat în crearea unor colecţii muzeale pe lîngă Comisia Ştiinţifică a Arhivelor din Basarabia, pe lîngă Societatea pentru studierea Ţinutului Nistrean şi organizarea Muzeului bisericesc (un derivat al muzeului de istorie) în 1906. Dar trebuie subliniat că ideea înfiinţării Muzeului de istorie în Basarabia a fost lansată la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi aparţine lui Ioan Halippa. La începutul secolului al XX-lea Zemstva gubernială a propus în repetate rînduri şi a solicitat crearea Muzeului de istorie la Chişinău. În ciuda tuturor ideilor şi intenţiilor bune, Basarabia epocii moderne nu a beneficiat de un muzeu naţional de istorie.

Tendinţa progresistă de creare a muzeelor de istorie apărută la începutul sec. al

XIX-lea este deformată spre sfîrşitul sec. al XIX-lea, cînd în muzeografie, mai ales în cea rusă se stabileşte o nouă direcţie, imperialistă, care s-a manifestat prin crearea muzeelor militare. Ideea muzeului istorico-militar a fost promovată şi în Basarabia la nivel de administraţie de stat de către guvernatorul R. S. Fon Raaben. Viitorul muzeu istorico-militar urma "să proslăvească faptele de eroism ale soldatului rus săvîrşite pe teritoriul Basarabiei în ultimele trei secole".

În perioada regimului sovietic muzele de istorie reflectau tendinţele şi necesităţile de dezvoltare a societăţii socialiste. Apar noi derivate (tipuri) de muzee de istorie: muzeele revoluţiei, muzeele Lenin, muzeele de ateism ştiinţific, muzeele partidului comunist. În URSS existau mai mult de 80 de muzee ale revoluţiei, ele fiind plasate în majoritatea republicilor unionale. Pentru politica culturală a statului sovietic istoria popoarelor din republicile naţionale devine subiect de documentare muzeală. Educaţia prin istorie era un element, o parte componentă importantă în formarea conştiinţei socialiste. Muzeele de istorie în perioada regimului sovietic devin o anexă ideologică a partidului comunist, iar multe din valorile patrimoniale sînt puse la index. Anume în această perioadă apare Muzeul de Istorie şi în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Muzeul a fost creat prin comandă de stat. Astfel, prin ordinul nr. 561 din 21 decembrie 1983 „Cu privire la reprofilarea muzeelor" (în baza Hotărîrii comune a CC al PCM şi Consiliului de Miniştri al RSSM din 29 noiembrie 1983 „Cu privire la utilizarea monumentului istoric - clădirea fostului gimnaziu de băieţi din Chişinău, unde a învăţat S. Lazo", este înfiinţat noul aşezămînt muzeal – Muzeul de Stat de Istorie al RSSM.

După 1991 are loc desovietizarea muzeului de istorie din republică. Proclamarea independenţei şi suveranităţii republicii aduce un nou tip de gîndire în muzeografie. Problema necesităţii şi utilităţii muzeului de istorie capătă alte dimensiuni, lucru acceptat şi de organele superioare tutelare. La 22 octombrie 1991 prin ordinul Ministerului Culturii nr. 231 „Cu privire la perfecţionarea activităţii muzeelor republicane", Muzeul de Stat de Istorie al RSSM îşi schimbă titulatura în Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei. În perioada de tranziţie conceptul de muzeu de istorie este supus unor schimbări esenţiale, el tinde a deveni o expresie a naţiunii, dar condiţiile economice îl aruncă într-o criză adîncă şi de lungă durată. Iar în 2006, în baza Hotărîrii Guvernului nr. 1326 din 14.12.2005 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei ştiinţei şi inovării" şi nr. 168 din 14.02. 2006, Hotărîrii Consiliului Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică a AŞM nr. 83 din 21.04. 2006, Ordinului Ministerului Culturii şi Turismului nr. 302p din 26.12. 2005 şi nr. 47 din 27.02. 2006 este creat prin reorganizare: absorbţia de către Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei a Muzeului de Arheologie al Institutului de Arheologie şi Etnografie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. În ciuda tuturor hotărîrilor, diverselor dispoziţii guvernamentale şi academice, titulaturii reale şi efemere, muzeul rămîne unul de profil de istorie. Dar transformările organizaţionale, optimizările în ştiinţă şi cultură, democratizarea relativă a vieţii publice, inclusiv a muzeului ca instituţie publică, ne obligă să facem o nouă lectură muzeografică a conceptului de muzeu de istorie, să abordăm rolul muzeului de istorie în societatea contemporană, relaţia muzeu de istorie – istorie-public.

Astăzi în lume există o tendinţă de globalizare atît în economie, cît şi în cultură şi în acelaşi timp persistă şi un interes sporit pentru trecutul fiecărei colectivităţi etnice pentru muzeul de istorie. Un argument convingător în susţinerea ideii enunţate este şi recomandarea Consiliului Europei din 1995 pentru ca fiecare stat membru să aibă un muzeu naţional de istorie (Wim der Weiden, 2007,5). Creşterea numărului de muzee de

istorie are loc în toată lumea, dar mai ales în Europa. Este necesar să menționăm că muzeul de istorie, ca unitate de profil este cea mai importantă componentă a sistemului muzeal din republică. La Chişinău există un muzeu național de istorie, iar în majoritatea centrelor raionale funcționează muzee locale de istorie şi etnografie care au menirea prin piese semnificative şi reconstituiri de epocă să pună în valoare ştiințifică şi publică istoria locală. Problema care solicită rezolvare în muzeele raionale este cea a raportului dintre prezentarea istoriei naționale şi a celei locale, pentru că un muzeu local de istorie nu poate fi o copie a Muzeului de Istorie din capitala republicii. Soluția ideală ar fi raportarea evenimentelor locale la istoria țării. Doar Muzeul Național de Arheologie şi Istorie are obligația şi posibilitatea să prezinte într-un demers expozițional istoria națională a întregii țări de la începuturi pînă în prezent. Muzeul de istorie ca mijloc de comunicare face parte din sistemul național de educație şi prin aceasta „are rolul de a cristaliza independența, unitatea, identitatea şi conştiința națională a societății". Muzeul îşi adînceşte şi lărgeşte influența sa asupra sistemului de învățămînt, creşte rolul muzeului în dezvoltarea spirituală a societății. Muzeul este un loc de înțelegere a istoriei, el ne ajută să cunoaştem adevărata istorie a țării noastre, o istorie nemanipulată, o istorie fără părtinire, să cunoaştem istoria ca o componentă a culturii generale, la nivel de individ şi la nivel de colectiv, național. Muzeul de istorie oferă o formă de învățare a istoriei, deşi muzeul nu este şcoală, dar ar trebui ca „diferitele forme de învățare a istoriei (studierea manualelor, televiziunea, lucrul la diferite proiecte, vizitele la muzeu) să fie combinate fără a acorda o preferință exclusivă vreuneia dintre ele şi să crească interacțiunea dintre influențele din interiorul şi din afara şcolii exercitate asupra felului în care tinerii judecă istoria, ca, de exemplu, prin intermediul muzeelor, mai ales al muzeelor de istorie, al traseelor culturale şi al turismului în general" (Recomandarea 1283 1996, 3).

Muzeul de istorie din republică are misiunea de a prezenta istoria națională cu specificitatea ei dramatică. Noi trăim într-o epocă informațională, într-o epocă a tehnologiilor avansate. Informația are o importanță enormă atît din punct de vedere economic, cît şi social. În aceste condiții muzeul de istorie este sau ar trebui să fie un centru informațional, ci nu un depozit de valori istorice şi culturale. Ceea ce este important să conştientizăm este faptul că în etapa actuală „esențial pentru muzeu nu este nici patrimoniul şi nici caracterul său de instituție lucrativă, ci cel de organizație aflată în serviciul societății şi deschisă publicului. Cu alte cuvinte, muzeul este un for public, capabil să întrețină o dezbatere în jurul unui mesaj cultural, pe care îl administrează în calitate de centru care conservă informații"(Nițulescu 2004, 93). Muzeul poate acorda şi acordă un suport esențial în studierea istoriei. Este o instituție care promovează valorile istorice, informația şi cunoştințele istorice. Muzeul are întotdeauna un aflux mare de vizitatori, pentru că „misiunea sa esențială este – îndeosebi cînd vorbim despre Istorie – să formeze, să dezvolte, să consolideze idei, teze şi concepții, chiar cultura istorică şi idealuri umaniste" (Opriş 2004, 46). Muzeul are datoria de a colecta patrimoniul reprezentativ şi de a prezenta publicului prin intermediul expozițiilor permanente şi temporare istoria cu adevărurile ei convenabile şi inconvenabile. Vizitatorul, prin intermediul expoziției, are posibilitatea de a lua cunoştință în mod nemijlocit de izvoarele istoriei primare. Vizitatorul de muzeu este, în primul rînd, un consumator de informație. Obiectele muzeale într-o măsură mai mare sau mai mică poartă amprenta activității omului. Analiza lor oferă specialistului posibilitatea de a determina cultura materială a societății într-o epocă sau alta şi a o prezenta publicului.

Muzeul de istorie este în egală măsură şi un centru de cercetare, dar şi unul instructiv-educativ. Fiind o instituție de cultură şi ştiință cu mari resurse educaționale,

muzeul are legături strînse cu instituţiile de învăţămînt. În fiecare muzeu sînt elaborate şi realizate proiecte comune care contribuie la îmbunătăţirea procesului de instruire, fac ca muzeul să fie mai aproape de oameni, de public. Obiectul autentic este principalul atu al muzeului, iar contactul cu obiectul original stimulează învăţarea activă. Muzeul de istorie poate completa anumite carenţe ale procesului de învăţămînt, „încurajînd instrucţia şi educaţia". Muzeul şi publicul au devenit încă din deceniul al VII-lea o temă prioritară, fiind obiectul celei de-a IX-a Conferinţe Generale a ICOM-ului care s-a desfăşurat la Paris în anul 1971 şi care a avut ca generic „Muzeul în serviciul omului, astăzi şi în viitor". Este necesară studierea publicului muzeal şi, implicit, îmbunătăţirea activităţii muzeului, urmare a acestei cercetări. Trebuie să menţionăm că „nobila misiune a muzeului de a instrui şi educa, de „a lumina" şi comunica, de a oferi cultură, memorie tangibilă şi trăire în comun, de a modela personalităţi umane complexe, pregătite pentru întîlnirea cu viitorul constituie una dintre cele mai eficiente investigaţii pe plan social şi individual, cu consecinţe pe termen lung dificil de evaluat exclusiv în indicatori economici, dar lesne de observat în comportamentele şi atitudinile sociale ale membrilor societăţii" (Cobianu-Băcanu 1998, 34). Muzeul, prin activităţile sale, trebuie să se orienteze permanent către public. În perioada regimului sovietic atît administraţia centrală, cît şi cea locală acordau un sprijin enorm muzeului, apreciind activitatea lui de culturalizare şi ideologizare, astăzi conducerea republicii nu vede în muzeu decît un element important în infrastructura turismului. Muzeul astăzi trebuie să-şi propună să realizeze anumite obiective educaţionale, nu numai să ofere atracţii vizuale. Muzeul este dator să ofere suficientă informaţie şi în acelaşi timp să nu-l plictisească pe vizitator, trebuie nu numai să-l ajute să-şi completeze studiile istorice, ci să-l şi ajute a-şi lărgi orizontul de cultură. Un muzeu de istorie bine făcut îi permite vizitatorului nu numai să acumuleze informaţia propusă, ci să-şi creeze şi opinia proprie despre evenimente şi personalităţi, despre evoluţia societăţii într-o epocă sau alta istorică. Astfel, muzeul de istorie nu se limitează numai la studierea şi expunerea colecţiilor sale, dar îşi asumă funcţii mai largi - instruire, educaţie, respect faţă de cultura altor popoare, lupta pentru păstrarea patrimoniului istoric şi cultural.

Pentru cunoaşterea istoriei noastre, avem nevoie de manuale bune de istorie, de cărţi de specialitate şi de muzee de istorie bine făcute. Manualul de istorie şi muzeul de istorie sînt două repere importante în procesul instructiv-educativ, care ar putea să abordeze aspecte şi evenimente tratate pînă acum doar convenţional şi chiar să demoleze unele convenţii distrugătoare. Istoricii şi muzeul de istorie au datoria şi posibilitatea de a remodela conştiinţa istorică, de a educa societatea civilă în cultul trecutului şi al istoriei naţionale. Avem nevoie de a ne cunoaşte istoria naţională, şi să nu uităm că toată Europa este construită pe baza statului-naţiune, proces început în epoca modernă şi care continuă şi astăzi, în ciuda globalizării şi internaţionalizării. Fenomenul naţional are o deosebită însemnătate pentru tranziţia societăţii noastre spre democraţie, pentru democratizarea culturii, inclusiv a muzeului de istorie. Este adevărat că de multe ori „fenomenul naţional a fost calificat negativ şi expediat în perimetrul naţionalismului. Ce înseamnă politica naţionalistă, care sînt sensurile negative şi pozitive ale naţionalismului? De multe ori „sensurile negative" ale naţionalismului sînt manipulate şi folosite într-un dublu standard, ajungîndu-se la situaţii în care preocuparea unor naţiuni mici de a-şi apăra interesele să fie apreciate ca „naţionalism", iar încercările unor mari puteri de a-şi extinde zonele de influenţă geopolitică să fie codificate drept acţiuni „democratice"(Georgiu 1997, 57). În prezent,

există printre cercetătorii noştri, specialişti în istorie, diverse opinii, uneori chiar contradictorii privitoare la unele evenimente, personalităţi din istoria naţională. Evoluţia fenomenului naţional în secolul XIX şi XX în spaţiul dintre Prut şi Nistru este abordat în mod diferit. Există un adevărat război istoriografic între istoricii inteligenţi care încearcă să prezinte adevărul şi cei obedienţi în faţa politicii statului. Apariţia manualelor de istorie integrată, calificate de majoritatea savanţilor, de o bună parte a societăţii civile ca necalitative, este un fapt care dovedeşte că războiul istoriografic este pierdut de forţele democratice ale societăţii, inclusiv de istorici. O bună parte dintre istoricii noştri ar trebui să-şi reconsidere atitudinea faţă de muzeu şi istorie, pentru că „chiar dacă scopul lor constant poate fi acela de a ajunge cît mai aproape posibil de obiectivitate, istoricii sînt de asemenea, foarte conştienţi de subiectivitatea inerentă a istoriei şi de modalităţile variate în care ea poate fi reconstruită şi interpretată" (Recomandarea 1283 1998, 3). Muzeele noastre de istorie încă 15 ani în urmă ar fi trebuit să suporte o restructurare tematică şi conceptuală, structurală, dar nu a fost să fie, ele trebuie refăcute, ca să devină atrăgătoare şi veridice. Reprezentarea istorică muzeală trebuie să fie bazată pe rigori ştiinţifice şi să fie accesibilă publicului. O expoziţie muzeală se cere a fi una frumoasă, dar sînt convinsă că ea trebuie să ofere vizitatorului, în primul rînd, informaţie concisă, adevărată, nu trebuie „să fie o carte de istorie ilustrată". Astăzi are loc o modificare a paradigmei muzeale – modificarea de paradigmă constă în mutarea centrului de interes de pe activitatea de cercetare a obiectului muzeal la aceea de atragere şi antrenare a publicului în descoperirea şi cunoaşterea multiplelor aspecte ale culturii materiale şi spirituale. Să reţinem că scopul muzeului de istorie este de a sluji societăţii, omului. Important este să nu prezentăm o istorie manipulată şi să ţinem cont de faptul că periodizarea este structura fundamentală a întregii gîndiri istorice. De menţionat că la noi chiar şi secţiile în muzeu sînt construite pe principiile clasice, conform periodizării istorice, ceea ce nu corespunde structurii organizatorice a unui muzeu de istorie modern. Noi acceptăm şi utilizăm periodizarea tradiţională cu cele şase subdiviziuni ale sale: preistoria, protoistoria, antichitatea, evul mediu, istoria modernă şi istoria contemporană, care după cum consideră unii istorici „nu este întemeiată pe un principiu coerent şi nu permite cuprinderea într-o perspectivă unitară a viitorului mai apropiat sau mai îndepărtat, dar chiar nici măcar a transformărilor cruciale care se petrec sub ochii noştri"(Florescu 1994, 32). În pofida acestui fapt, nu periodizarea cultural-antropologică care ar fi mai adecvată pentru instituţiile muzeale, ci cea tradiţională satisface pe marea majoritate a istoricilor şi a muzeografilor, pentru că ea oferă în primul rînd, o anumită securitate intelectuală. Mai rămîne clarificarea conceptelor de Istorie modernă şi de Istorie contemporană, căutarea şi introducerea unui taxon intermediar între modern şi contemporan, sau definirea termenului de istorie recentă, acceptat şi înţeles nu de toţi istoricii şi nu pretutindeni. Muzeul de istorie trebuie reorganizat, pentru a deveni un muzeu util societăţii, un muzeu activ, ci nu unul pasiv, pentru că un muzeu cu o autoritate culturală şi ştiinţifică pasivă are o influenţă mai dăunătoare decît lipsa acestei autorităţi.

Sistemul muzeal este o reflectare a anumitor necesităţi sociale şi este important să fie realizată asigurarea, de către sistemul muzeal, a dreptului constituţional al poporului la folosirea valorilor culturale. Muzeul este o instituţie dirijată, pentru că activitatea lui se planifică, se reglementează şi este controlată atît din interior, cît şi din exterior. Muzeul este un sistem deschis, pentru că el este strîns legat de mediul

socio-cultural ce îl înconjoară, suportă influenţa acestuia şi el însuşi acţionează asupra lui, influenţează, face schimb de resurse şi informaţii. Muzeul este un sistem social, pentru că apariţia şi evoluţia lui este legată de satisfacerea necesităţilor sociale, publice. Muzeul este un sistem complex social, multifuncţional, este un sistem informaţional. Spre deosebire de alte sisteme informaţionale, muzeul are a face cu informaţia pe care o conţin obiectele muzeale originale, autentice şi organizează procesul comunicativ prin intermediul unei sinteze expoziţionale a obiectului şi imaginii, adică sinteza disciplinei de profil şi muzeografie. Un specific al muzeului este permanentul torent de informaţie legat de dezvoltarea patrimoniului, păstrarea şi utilizarea obiectelor muzeale. Documentarea procesului istoric este una dintre sarcinile primordiale ale muzeului. Funcţia instructiv-educativă este comună şi pentru alte instituţii. Dar documentarea este numai „proprietatea" muzeului. Documentarea domină sau ar trebui să domine în muzeul de istorie, de la ea se dezvoltă toate celelalte. Ideal, funcţia de documentare şi instructivă trebuie să se dezvolte armonios.

Actualmente, muzeul de istorie trebuie să exprime o anumită identitate, iar cel bine făcut "ar putea deveni spaţiul privilegiat în care, prin apel la trecut s-ar putea învăţa diferenţa, s-ar putea însuşi moduri de viaţă, de convieţuire. Comportamentele sociale, sensul solidarităţii într-o comunitate prin cunoaşterea şi înţelegerea diferenţelor şi mai ales prin respectarea lor pot fi construite prin folosirea mijloacelor puse la dispoziţie de istorie"(Murgescu 1998,39).

Muzeul de istorie trebuie să fie astăzi „locul pentru reflectare prin memoria istorică, locul unde fiecare vizitator să găsească o reală securitate de spirit, valori materiale şi imateriale care dau sens vieţii. Muzeul trebuie să-l provoace pe vizitator să pună întrebări cu privire la istoria ţării în care trăieşte şi să primească răspunsuri, să-şi construiască propria identitate, trebuie să-i ofere posibilităţi pentru identificare" (Hinz 2006,1).

Rolul muzeului de istorie în societatea contemporană este determinat de nivelul său de democratizare, care se manifestă sub mai multe aspecte. Unul dintre aceste aspecte pentru muzeele de istorie din republică reprezintă politica independentă de completare a fondurilor, de dezvoltare a patrimoniului muzeal. Important este să remarcăm că democratizarea muzeului se face şi prin lărgirea accesului publicului la patrimoniul muzeal, prin organizarea manifestărilor ştiinţifice şi publice care valorifică patrimoniul muzeal. Accesul publicului la patrimoniu poate fi „fizic" şi „intelectual". Accesul „fizic" presupune păstrarea deschisă a colecţiilor muzeale, ceea ce este un proces destul de costisitor. În muzeele noastre este practicat accesul „intelectual" la patrimoniul muzeal prin diverse expoziţii, prezentări de patrimoniu, publicaţii de cataloage şi repertorii care cuprind anumite colecţii muzeale.

Artur C. Parker, unul dintre teoreticienii muzeografiei contemporane, consideră muzeul de istorie „drept o parte a dezvoltării comunităţii avînd misiunea să-l facă pe contemporan capabil de a înţelege trecutul – ca o experienţă – dar şi viitorul". Pentru realizarea acestui deziderat muzeul de istorie trebuie transformat într-o instituţie mai interesantă, mai utilă şi mai democratică. Anume muzeul de istorie este capabil să rezolve multe probleme legate de educaţie şi învăţare şi chiar poate să răspundă la întrebarea „să învăţăm istoria sau să învăţăm prin istorie". Patrimoniul muzeului de istorie este folosit ca sursă importantă în educaţie. De fapt, una din funcţiile muzeului este cea educativă, nu întîmplător ICOM-ul a lansat în 1988, atunci cînd UNESCO a proclamat anii 1988-1998 – Deceniul Mondial al Dezvoltării Culturii, sloganul „Muzeul înseamnă educaţie". Muzeul public s-a născut în Europa pentru clasele

privilegiate, şi astăzi mai păstrînd unele trăsături ale instituţiei de elită, dar tinde să devină un muzeu al tuturora şi pentru toţi.

În societatea contemporană funcţiile sociale ale muzeului se schimbă permanent, ele nu sînt categorii abstracte, se schimbă şi se dezvoltă în funcţie de necesităţile societăţii. Muzeul de istorie construieşte poduri de legătură între perioadele istoriei, între diverse culturi şi popoare, accentuează individualitatea culturală şi istorică a poporului. Atît muzeografii, cît şi istoricii trebuie să mediteze asupra metodelor de democratizare a cercetării istoriei naţionale şi a instituţiei muzeale, a apropierii cît mai mult a muzeului de oameni, a punerii instituţiei muzeale în slujba unui public cît mai larg, a cunoaşterii istoriei naţionale de către toate categoriile populaţiei. Şi acest lucru este realizabil prin relaţia Muzeul de Istorie – Istoria – Publicul.

Bibliografie

[1]Cobianu-Băcanu 1998: Maria Cobianu-Băcanu, Publicul muzeal Reflexe ale calităţii publice a muzeului. Revista muzeului, 1, 1998.

[2]Florescu 1998: Radu Florescu, Bazele muzeologiei (Bucureşti 1998).

[3]Florescu 1994: Radu Florescu, Probleme actuale ale muzeelor de istorie. Revista muzeelor 2-3, 1994.

[4]Georgiu 1997: Grigore Georgiu, Naţiune, Cultură, Identitate(Bucureşti 1997).

[5]Hinz 2006: Hans-Martin Hinz , Museology and New National Museums of Historz and Culture. ICOM, 4, 2006 .

[6]Morin 1991: Edgar Morin, L'Etat-nation. Théories du nationalisme (Paris 1991).

[7]Murgescu 1998 : Mirela Luminiţa Murgescu, Muzeul de istorie – între a privi şi învăţa. Revista muzeelor, 3-4 , 1986.

[8]Nitulescu 2004 : Virgil Ştefan Nitulescu, Ce (mai) este muzeul astăzi? Studii de muzeologie şi muzeografie (Chişinău 2004).

[9]Opriş 2004: Ioan Opriş, Teme permanente ale muzeografiei contemporane. Studii de muzeologie şi muzeografie (Chişinău 2004).

[10]Recomandarea 1283: Recomandarea 1283 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei cu privire la istorie şi la învăţarea istoriei în Europa adoptată în şedinţa din 22 ianuarie 1996 (Bucureşti 1998).

[11]Wim van der Weiden: The Dutch National History Museum. Bulletin of the European Museum Forum, 1, 2007.

Abstract

In the paper *History Museum, The history and The public*, Elena Plosniţa, holds forth an evolution of the concept of history museum from the early 19th century up till now and examines the phases of organization and establishment of the History Museum in Republic of Moldova. A salient emphasis is laid on the site and the role of the History Museum in the contemporary society, on the educational function of the museum and on the relationship History Museum –The History and The Public. The author argues the necessity and usefulness of the History Museum in the museum's network of the Republic, of the shifts that are due to be done in the structure of the museum towards bringing it closer to the people, of the research and the knowledge of national history, of the continuation of the process of democratization of the museum institution.

© Elena Ploşniţă, c.a. – 0,8

DOCUMENTAR

UNELE DOCUMENTE INEDITE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA SURVENITE DIN POLONIA

Larisa Svetlicinaia, Lilia Zabolotnaia

Domnul Andrzej Emeryk Mankowski, funcţionar polonez pasionat de istoria veche, a transmis Ambasadei Republicii Moldova în Republica Polonia un set de hrisoave vechi inedite referitoare la istoria Moldovei din secolul al XVIII-lea, inclusiv şi mănăstirea Slatina[1]. Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei aduce sincere mulţumiri Domnului Andrzej Emeryk Mankowski, Excelenţei Sale Domnului Boris Gamurari, Ambasadorul Republicii Moldova în Republica Polonia, Domnului Gheorghe Soltan, Consilierul Ambasadei, pentru atenţia faţă de Patrimoniul cultural al Moldovei.

Propunem atenţiei persoanelor interesate de istoria Moldovei, de arheografie şi paleografie 5 documente, reîntoarse acasă din negura vremilor. Documentele prezintă interes atât din punct de vedere al conţinutului lor, cât şi al aspectului paleografic. Actele sunt scrise pe file de hârtie dublă cu filigrane caracteristice secolului al XVIII-lea, interpretate cu cerneală neagră şi caligrafie similară tuturor documentelor timpului. Hrisoavele 1, 2 şi 4 au toate însemnele unor acte oficiale ale secolului al XVIII-lea (emitentul, subiectul, data, iscăliturile de rigoare şi locul unde au fost efectuate. Documentul 3 este un registru de ţigani ai familiei Dabija, iar documentul 5 – un perelipsis (copie) de împărţire a ţiganilor Cantacuzineşti. Documentele sunt scrise în limba română cu caractere chirilice şi transliterate după normele stabilite pentru editarea surselor medievale[2].

În continuare, prezentăm textele documentelor şi rămâne la discernământul savanţilor istorici să decidă care este valoarea ştiinţifică a acestor hrisoave.

Documentul 1

1702 (7210), iunie 1 – Egumenul mănăstirii Slatina, Galerie, schimbă cu paharnicul Ilie Cantacuzino un ţigan fierar pe doi români-vecini ai mănăstirii.

+ Ep(o)monah Galerii, egumen şi cu tot săborul de la sv(â)ntaa m(ă)n(ă)st(i)re Slatina, facem ştire cu cest adev(ă)rat zapis al nostru la mâna dumisali, Ilii Cantacozino păharnicul, vinit-am înnainte dumisali şi ni-am rugat pentru un ţigan, anum(e) Antoni, carili iaste dreptu ţigan a dumisali, ca s(ă) ne déa dumnéalui acel ţigan, neavându altu meşter de hier la m(ă)n(ă)stiri. Şi noi i-am dat dumisali doi români, anumi Andonii Trufea şi frate-său Trifan, carii sântu drepţi vecini sv(i)ntei m(ă)n(ă)stiri din Măzănăeşi, şi între svinţiia s(a) părinteli Lavrentii, ep(i)sc(o)pu Romanului, ni-am tocmit şi i-am dat noi acei doi români, ce scriem mai sus, ca să hie dumisali drepţi vecini. Şi dumnéalui ni-au dat acel ţigan cu ficiorii lui, ca s(ă) fii al nostru dreptu şerbu sv(i)ntii m(ă)n(ă)stiri. Şi pentru ca s(ă) fii de credinţî în tot giudeţul, mai gios am pus peceate sv(i)ntii m(ă)n(ă)stiri, să s(ă) ştii.

Anii let 7210, iuni(e) 1.

Galerii, egumănul de Slatina iscaal <m. p.>.

Pecetea rotundă a mănăstirii Slatina aplicată cu cerneală, cu diametrul de 30 mm . Legendă: „*Sïa peçete est´ monastir´ Slatina* “ în centru este o imagine cu trei îngeri.

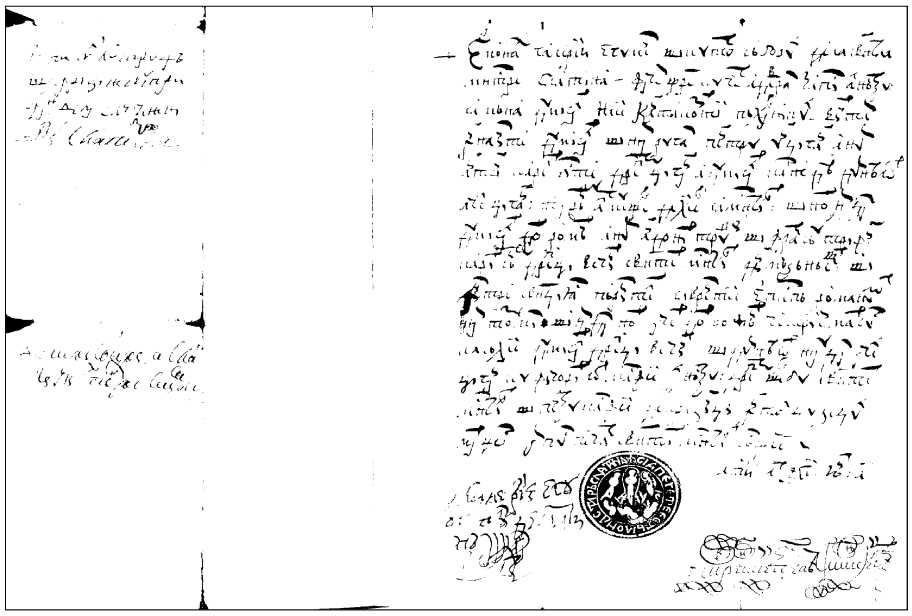

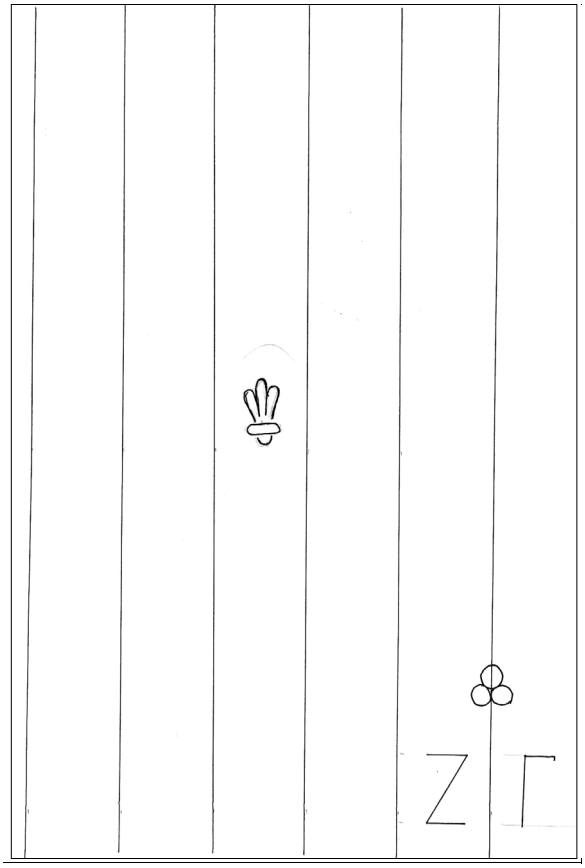

Jos în dreapta:Lavrentie, episcop Romanschii.
Pe verso: Zapisul lui Trufă ş-a frăţâne-său Trifan de la slătinenii din Slatina.
O scrisoari a Slatinii pentru scimbu.

Document bine păstrat, scris pe o foaie dublă, de 160 mm×210 mm, îngălbenită de vreme, cerneală neagră, pronunţată. Filigran.

Documentul 2

1705 (7213), aprilie 16 – Ştefan Ciocârlie, fost postelnic , vinde lui Ilie Cantacuzino, fost mare păharnic, o ţigancă, Constanda, cu fiii ei, preţ de 30 lei bătuţi.

+ Adecî eu, Ştefan Ciocârlie, biv postelnic , fac ştire cu cest adev(ă)rat zapis al mieu la mâna dumisali Ilii Cantacuzino , ce-au fost păharnic mare, precum de nime nevoit nici asuprit, ce de bun(ă) voie méa , am vândut driaptî şarbî a méa, o ţigancă, anum(e) Costanda, sora lui Istratie, fata lui Marco şi a Nastasii, cu ficiorii ei, partéa méa, ci mi s-au venit di pe dânsa, care ţigancă o ţini[3] un ţigan a dumisali, anum(e) Pătcuna, care ţigancă îm(i) iaste mie driaptî şarbî, care mi s-au venit mie parte dispre alţi fraţi, şi mi-au făcut şi zapis ceialalţi fraţi, care zapis l-am dat în mâna dumisali, de la câţi fraţi s-au tîmplat. Iar carii nu s-au tâmplat, de vor scorni vro gâlceavî pentru această ţigancă, să n-aibî triabî a supăra pe dumnéalui paharnicul, ce cu mine să-şi întrebe; şi de-ar rămânea vro gâlceavî asupra méa pentru ceastă ţigancă, să aibî de la mine a-şi plini ciia fraţi , ori din ţiganii miei, ori din moşiile méle , iar dumnéalui păharnicul să o ţie cum i-am vândut-o.

Aşijdere, şi dispre parte Nastasii, a mâne-sa, de s-ar scorni vro gâlceavî dispre cineva, şi aceia tot dintr-al mieu să pliniască, iar dumnéalui să n-aibî supărare nici dispre aceia, căci iaste a méa driaptî dispre amândoaî părţili, cum dispre tatî şi dispre mamî; aceia ţigancă o am vândut dumisali cu ficiorii ei, dreptu treizeci de lei băt(uţi), dându-mi dumnéalui bani deplin în mâna méa denainte dumisale Neculai Costin, biv hatman, şi a dumisali lui Pătraşco Başotî, biv vel stolnic, şi a dumisali lui Iordachi Toma, biv vel medelnicear, şi a lui Ion Tăbârţî cămăraşul, şi a lui Gavril Ciolpan, şi altor boeri, şi preuţi, şi ficiori de oamini buni, carii toţi mai gios au iscălit. Şi pentru credinţa am iscălit şi eu, să s(ă) ştii.

Let 7213, april(ie) 13.
Az Ştefan Ciocârlie, biv post(elnic) iscal. <m. p.>
Nicolai Costin, biv hatman <m. p.>
Lupul Costin, hatman, iscal. <m. p.>
Ion Tărâţî, cămăraş iscal <m. p.>
Az Ştefan, iscal <m. p.>
Ghiorghi Apost(ol), biv vist(iernic) <m. p.>
Negoiţî.
Noi, Ciocârlie (A. D.)

Pe verso: Zapisul de cumpărătura. Pătcuniasii ţigăncii ot Ciocârlii post(elnicul).

Original 230×340. Hârtie îngălbenită. Documentul e bine păstrat, scris cu cerneală. Filigran: coroană cu strugure avînd o săgeată în jos, iar la capăt cu o inimioară.

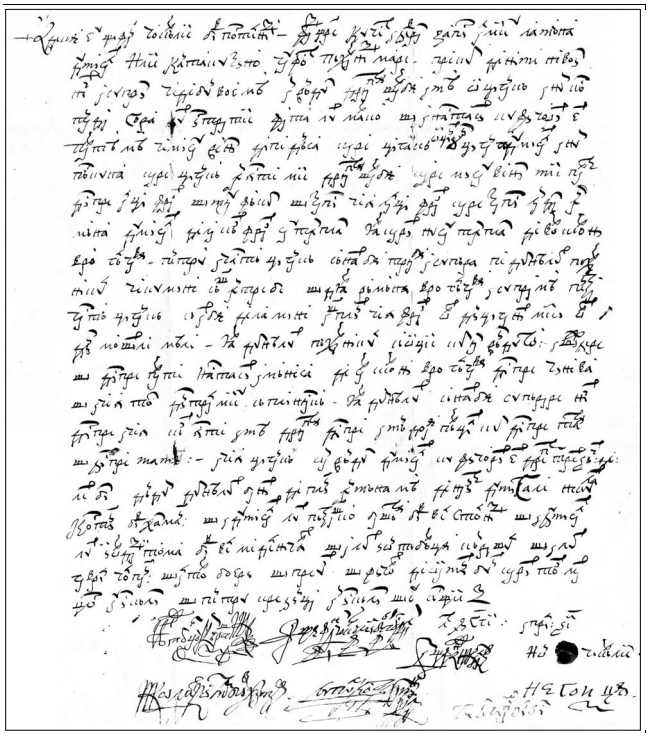

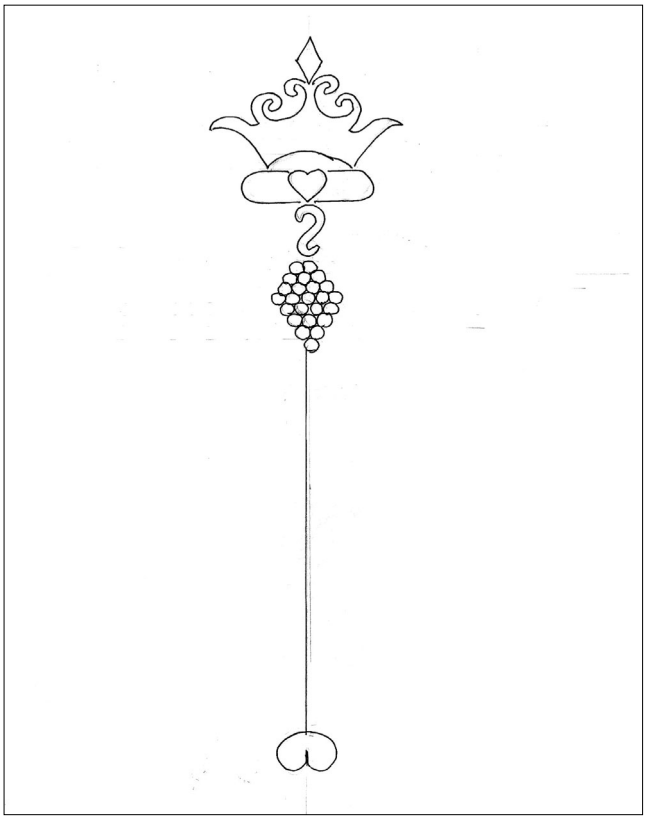

Documentul 3

1755 (7263), februarie 4 – Registru de ţigani ai familiei Dabija

7263, fev(ruarie) 4.

– Ţigani Dabijeşti, pe unde să află ficiori lui Toader Bălan şi a Ioanii, amândoi Dabijeşti.

– Neculai, ficior lui Toader Bălan şi a Ioanii, ţini ţigancă a lui Ilie de vist(erie) la Căcurăzeni.

– Axinie, tij fată lui Toader şi a Ioanii, o ţine ţiganul lui Ilie ot vis(terie), la Ilie.

– Pântilie holteiu, tij a lui Toader şi a Ioanii la Căcurăzeni.

– Aniţa, tij fată lui Toader şi a Ioanii, o ţine un ţigan a lui Enachi Buzil(ă), şi zici că-i schimbată cu cumnatul Balşe, de va ave zapis de schimbu s-a ţini în samă.

– Dochiţa, tij fată lui Toader şi a Ioanii, o ţini un ţigan a lui Ion Sturze, spat(ar), la Miclăuşeni.

– Dumitraşcu Timercan, Dabijescu, au ţinut o ţigancă a lui Bogdan şi ari un ficior la Căcuruzeni.

– Ioniţă, ficior Ţicului şi a Ionii, ţigani amândoi Dabijeşti, s-au însurat la Căcurăzeni.

– Pe această Ioană, murind Ţicul, au luat-o Ghelimei, tot Dabijescu, zic că este şi cu ficiorii lor, sânt la Căcurăzeni.

– Anton Pânzar şi sororili lui, Marie şi Iona, ficior lui Cărăiman, ţigan Caturgiescu, şi Anghelinii, ţigancă Dabijască, să s(ă) înpartă la Căcurăzeni.

– 2 fete a Docăi, ţigancă Dabijască, ce li-au luat Coca gind(e) de la mănăstir(ea) Bistriţa şi li-au măritat socru-mieu, să de sam(ă) Coca ginde şi Bucur ginde unde să află.

Pe verso: Izvod de ţigani Dabijeşti. 7273, fevr(uarie)[4].

Original 220 mm×330 mm. Hârtie îngălbenită. Filigran: coroană.

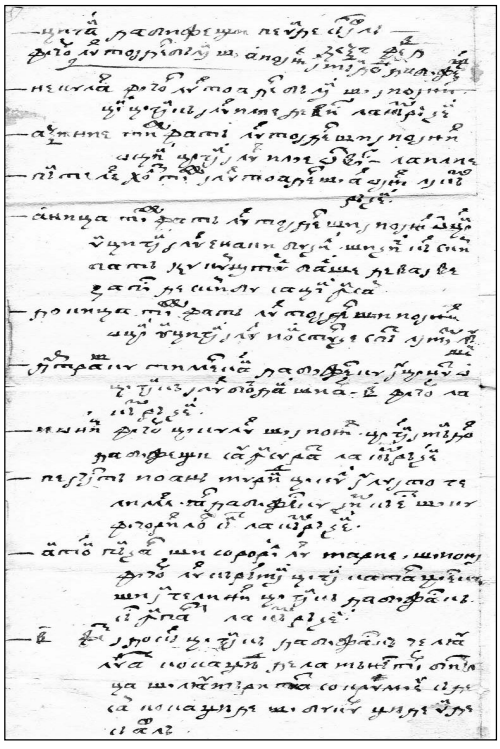

Documentul 4

1791, octombrie 28 – Poruncă dată caimacanilor şi starostilor din ţinutul Putna, pentru a urmări nişte ţigani ai sărdăresei Ilinca, care fugise în Muntenia.

Caimacani,

Cinstiţi dum(nea)v(oastră) starosti de ţinutul Putnii, ...[5] fiindcă într-această vară fugind câţva ţigani de la casa dum(nea)ei, sărdăresii Ilincăi, care numile acelor ţigani să arată prin deosăbită însămnare dum(nea)ei, şi li-ar fi dat în urmă, că ar fi tras într-acolo, în gios, ca să triacă piste hotar în Ţara Munteniască. După care, iată, trimiţând dum(nea)ei oamenii dum(nea)ei, ca să-i caute şi, oriunde i-ar găsi, să-i prindă.

Deci, viind rânduiţii trimişi la dum(nea)v(oastră), să daţi şi dum(nea)v(oastră) poroncă tuturor căpitanilor di pre la margini, ca să facă cercetare, spre a să găsi acei ţigani şi, găsindu-să, să daţi dum(nea)v(oastră) mână de agiutor trimeşilor dum(nea)ei, sărd(ăresei), ca să-i pue în butuci şi în cătuşi, să-i ducă la urma lor.

Semnătură ilizibilă.

Romanu, 1791, octov(rie) 28.

Original 200×280. Hârtie îngălbenită. Filigran. Blazon cu o coroană şi cornul abundenţei.

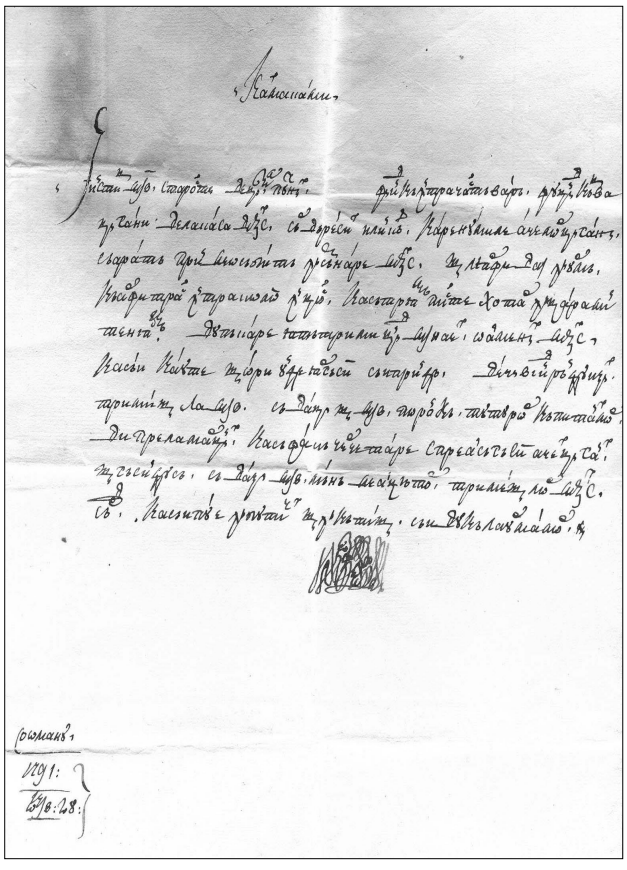

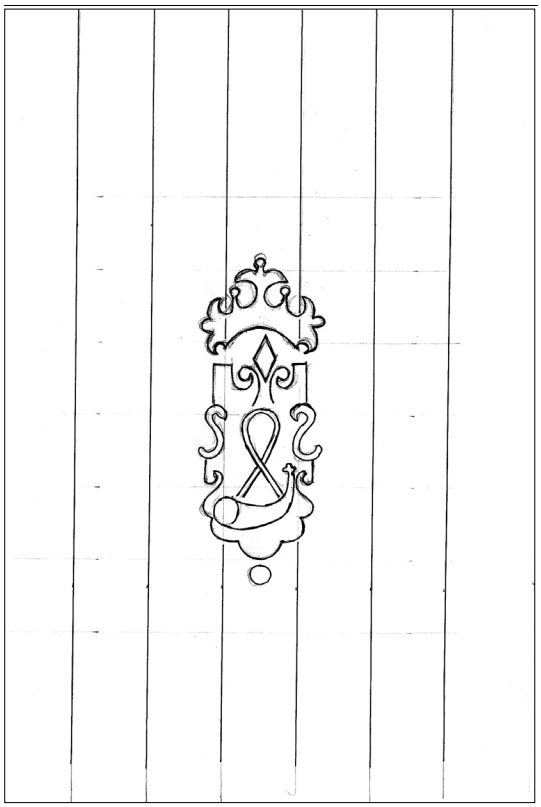

Documentul 5

~ 1812 – Perelipsis de împărțire a țiganilor Cantacuzineşti.

Perelipsis di pe izvoadele vechi de împărțala țâganilor Cantacuzineşti, arătător pentru niamul țâganilor, cari s-au luat de dumnealui, vornic Grigorie Ghica.

1. Toader Bârsan: țâganca lui, Dabijască, au 3 copii, arătat prin izvod iscălit de Toderaşcu Cantacuzino, din 7210 (1702), av(gust) 14, ce sânt trecuți 110 ani.

2. Lupaşcu Bârsan: țâganca lui, fata lui Ion ciocăneru, tatăl lui Ursul Bârsan, pe care l-au luat dum(nealu)i cu toată săminție lui, arătat prin izvod de împărțală din 7237 (1729), fevr(uarie), ci sânt trecuți 83 ani.

3. Ursul: ficior lui Lupaşcu Bârsan, ce-au făcut pe Zamfira, țiganca a post(elnicului) Carpu, după izvod de înpărțală din 7264 (1756), oct(ombrie) 4, care sânt trecuți 55 ani; înpotriva Zamfirii țiganca este scrisoare de schimbu a domniții Roxanda, din (17)87, ghen(arie) 10, ce sânt trecuți 25 ani, dându-să pe Todora țiganca cu 2 copii.

4. Pentru Crâstina țiganca, fata lui Stan, țigan a lui Mihai vodă, pi care au țânut-o Ion, ficior lui Iordachi şi a Mării, țigani Cantacuzineşti. S-au dat schimbu pe Marie, țigancă ce au țânut-o ficior Badiului din Budeştii lui Mihai vodă.

5. Iar pentru Mărie, țigancă Dabijască, este dovadă arătătoare şi prin izvod din 7207 (1699), iuni(e) 6, iscălit de Toderaşcu Cantacuzino.

Perelipsis (Copie) 240 mm×380 mm. Document bine păstrat. Hârtie îngălbenită, cu filigran, cerneală.

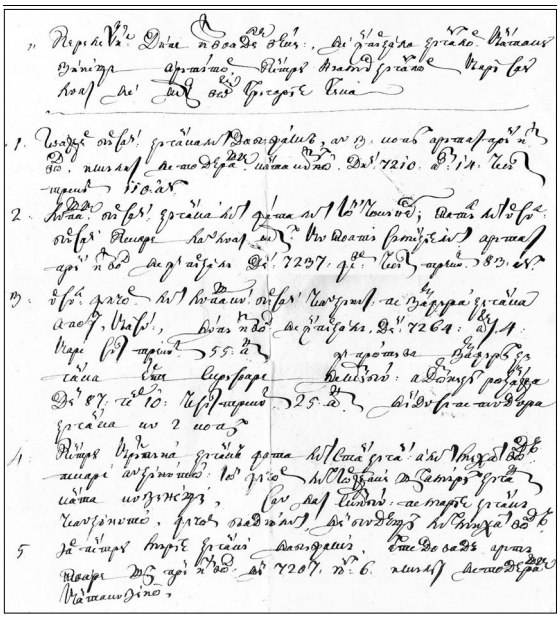

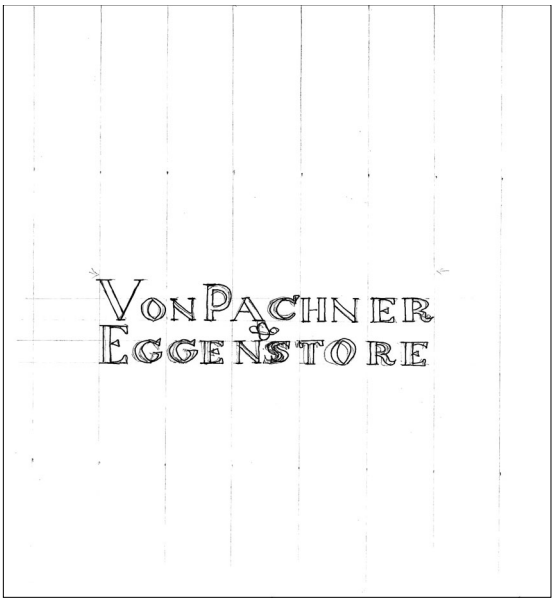

Note:

[1] Slatina – Principala ctitorie a lui Alexandru Lăpuşneanu. Ansamblu monastic influenţat de arhitectura renascentistă.

[2] Violeta Barbu, *Probleme şi orientaţii în editatrea literaturii medievale,* în *Limba română,* XXXVII, 1988, nr.2, p.143-152. Vezi şi introducerea la colecţia *Moldova în epoca feudalismului,* vol. 8, 9, 10.

[3] Cuvânt scris deasupra rândului.

[4] Aşa e în original. La începutul documentului e „7263”.

[5] Loc alb în original. Lipsesc ~ 6-8 litere.

© L.Svetlicinaia, L. Zabolotnaia, c.a. – 0,3

МАТЕРИАЛЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ИСТОРИИ МОЛДАВСКИХ СЕМЕЙ, КОТОРЫЕ УЕХАЛИ С ДМИТРИЕМ КАНТЕМИРОМ В РОССИЮ.

Цвиркун В.И.

На протяжении X1X – начала XXI веков исследователи жизни и деятельности молдавского господаря и светлейшего князя Российской империи Д. Кантемира неоднократно обращались к теме исторической судьбы выехавших вместе с ним в Россию дворян и военно-служилых людей[1]. Однако, отсутствие конкретных исторических сведений и достаточных историко-архивных данных создавали значительные трудности в изучении истории молдавских переселенцев, их роли и места в общественно-политической и хозяйственно-экономический деятельности в новом отечестве. Проведенные нами изыскания в различных архивохранилищах России позволили выявить ряд совершенно неизвестных научному сообществу документов, которые проливают свет как на историю отдельных семей, так и частных лиц сопутствовавших в эмиграции Д. Кантемиру.

Не вызывает сомнение, что публикуемые материалы окажут значительную помощь специалистам – историкам, исследующим по крупицам генеалогию дворянских и военно-служилых родов Молдовы, России и Украины ХУШ столетия, а также исследователям молдо-украинских и молдо-российских отношений данного периода.

Особенностью настоящей публикации является то, что наряду с неизвестными материалами представлен документ о численности и социальном положении выехавших с Д. Кантемиром в Россию людей, ранее помещенный в научном издании АН СССР[2]. Объясняется это тем, что в упомянутом сборнике он приведен не полностью. Обнаруженная нами в фондах Архива Военно-Морского Флота России в Санкт-Петербурге копия этого документа представляет расширенный список выехавших молдаван, больший нежели тот, что был опубликован.

Автором сохранены стиль и орфография оригиналов.

Документ № 1

Которые есть при нем (Дм. Кантемире – В. Ц.) чиновные его люди волосского народа (молдаване – В. Ц.), бояре и протчие, какое определение со оными учинить? Савин бан пишет, что в Волошской земле маетности его турки отдали Прилуцкому полковнику (Ивану Горленко – В. Ц.) и чтоб ему дать здесь (на Украине – В. Ц.) из маетностей его Прелуцкого (полковника – В. Ц.).

Роспись чиновным людем князя Кантемира, бывшего господаря волосского.

Гетман Ион (Некулче – В. Ц.), Постелник Савин (Бан – В. Ц.), Спатарь Георгий, Конюшей Ружен (Ружина – В. Ц.), Сердарь Могылде, Служарь Гавриил, Армаш Николай, Ушерь Георга, Ага Димитрий, Служарь Карп, Стефан Конюшей, Учитель господарский (Кондоиди – В. Ц.). Духовник господарский. Кодрян третий спатарь. Константин – староста над стольниками. Ион – староста хлебныйю Ион – староста над слугами. Нулар постелник. Николай меделничер. Енакий меделничер. Паскаль логофет. Брага – капитан зарда. Коцан – конюшей. Сандул Накул. Мирон Гафинко. Василей Зарул (Зерул – В. Ц.). Ион Бугуш.

Глигорашко Гынкул (Хынкул – В. Ц.) Николай Гынкул (Хынкул – В. Ц.) Иордакий Урсулиц. Мердарь (Мардарь – В. Ц.) столник.

Полковники и капитаны:

Ион Бенарь (Банарь – В. Ц.), полковник. Прокопий (Карайман – Куликовский[3]. Дамабаши Лубаш. Мигулиц капитан. Чуте капитан. Негуриц капитан. Константин капитан. Тудос Кырцан капитан. Ефимей Рамелиш порутчик.

Двор господарский:

20 человек хлопцов дворовых: 2 трубача: 4 конюха, 19 везетеев; возниц: 30 человек служивых у Негуры которые суть для работы господарской.

Люди бояр великих: 130 человек у 13 бояр.

Люди офицерские, которые суть из шляхты: 51 человек у 19 офицеров.

Люди полковничьи: 15 человек у 3 полковников.

Люди ротмистров: 18 человек у 6 ротмистров.

Опубликовано в ПИБ. М.: 1964. Т. XI. Вып. 2. с. 388-389.

Хранится в РГАДА Ф. 68. Сношения России с Молдавией и Валахией. Оп. 1. 1711 г. Д. 4. лл. 1-3 об.; Копия в ЦГА ВМФР. Фонд Ф. Апраксина. Д. 14. лл. 103-114. В копии храняшейся в Центральном Государственном Архиве Военно-Морского Флота России после строки „Люди ротмистров: 18 человек у 6 ротмистров" далее следует – „Всего 330 человек". На оборотной стороне указанного листа написано: „Сверх вышеписанной росписи прибыли: полковник Илия Абаза, при нем 2 ротмистра и 65 служилых людей; полковник Ион Мереску (В. Ц.) при нем 2 ротмистра, 47 служилых людей. Всего с прежними 448 человек".

Документ № 2

Роспись маетностей розданных волохам князя

Дмитрия Кантемира (прислана за его подписью).

В прошлом году 1712 году, сентября месяца, по указу Его Царского Величества, генералу губернатору Ф. М. Апраксину, волосским чиновным людям, которые выехали с господарем волосским, велено бывшего Генерала-маеора (Федора Леонтиевича - В. Ц.) Шидловского маетности в Харьковском, в Изюмском полках и Курском уезде роздать по приложенной росписи, кроме тех, что были пожалованы его племянникам Лаврентию и Григорию.

	велено дать	в даче	против указа в лишке	недодано
Георгий Спатар	100	86	-	14
Павел Комис	80	96	16	-
Абаза Ворник	40	46	6	-
Константин Ватава (у)	10	5	-	
Николай Армаш	25	35	7	-
Георгий Ушар	25	39	14	-
Димитрий Ага полковник	25	23	-	2
Кирсан Комис	15	16	1	-

Феодосий Кирсан капитан	12	13	1	-
Моцок Зикничар (Житнецов В.Ц.)	30	34	4	-
Ион Мерескул	8	11	3	-
Дима Сукзес (?)	22	22	-	-
Брага капитан	13	13	-	-
Чутя капитан	8	8	-	-
Банташа капитан	6	6	-	-
Антиохи поручик	6	8	2	-
Ион Зерул Ватав	25	33	5	-
Ефимий поручик	8	8	-	-
Енаки Столник	20	18	-	2
Нуор Постелник	10	9	-	1
Николай Зерул	10	11	1	
Константин Зерул	10	11	1	
Василей Зерул	10	11	1	
Карп Слудзар	20	18		2
Третий Спатар (?)	20	25	5	
Стефан Комис	15	33	18	
Антиох Камараш	12	11		1
Паскал Логофет	11	11		
Ион Постелник	10	10		
Ион Ватав	10	11	1	
Ничего дворов не определено за улучением и за отьедом к господину генералу-фельтмаршалу (Б. П.) Шереметеву				
Негурица капитан	12			
Апостол капитан	12			
Дица поручик	6			
Итого:	**681**	**723**	**89**	**6**

В Харьковском полку село Рожественское и Ивановское в вышеписанную роздачу не отданы.

Хранится: ЦГА ВМФР, Ф. 233 Ф. М. Апраксина, Оп. 1, Д. 79 Л. 45-45 об.

Документ № 3

Указ Его Величества и Самодержца Всероссийского из Сената герольдмейстеру господину Плещееву. Прошедшего мая 20 дня сего 1724 году по Его Императорского Величества указу и приговору Правительствующего Сената велено молдавцом, которые в Россию выехали с светлейшим князем Дмитрием Кантемиром, ведомы быть у герольдмейстеру дел. Но токмо их без куазу ни к каким делам не определять. А к Белогородцкому воеводе послать указ, чтоб он их молдавцов и детей их пересмотря переписал, хто в каких обретается чинах и летех, и где, кто живет. И ту ведомость прислать к тебе герольдмейстеру.

Июня 10 дня 1724 года.

Киевской губернии из Белогородцкой провинции Доношение в Сенат и Герольдмейстерскую контору.

Согласно указу доносим

Белогородцкой провинции в городах и в слободских полках, кто имяны по высылке из слободских полков молдавцы, которые в Россию выехали с светлейшим князем Кантемиром, в канцелярии иной провинции явились и каких они чинов и каковы лета, и что у кого детей и других родственников, и где кто имеет жительство - о том взяты у них за руками (т. е. собственноручной подписью – В. Ц.) сказки, и о том ведомость при сем. Да, по ведомости его сиятельсыва генерала и кавалера, князя Михаила Михайловича Голицына, из оных же молдавцов и с сербов определены в ланцмилицкие (ландмилицейские – В. Ц.) полки. В Белгороде же явились молдавцы, которые сказками обьявили, что они жительство имеют в городех Белогородской провинции, а выехали де они прежде светлейшаго князя. А кто имянны, тому при сем ведомость.

Петр Лачинов
Сентября 5 дня 1724 году

Хранится: РГАДА, Ф 286 Герольдмейстерская контора. Оп. 195. Дело 68. Лл. 62 – 63 об.

Документ № 4

Ведение молдавцом, которые в Россию выехали с светлейшим князем Кантемиром и по сказкам их, кто какова чину и каковы лета, и что у кого детей, и кто и где имеет жительство и которые ныне в ланцмилицких полках значит ниже.

Живут в Изюмском полку в селе Балыклейке:

1. Полковник Дмитрий Дмитриев сын Ага – 60 лет;
2. Столник Анайа Степанов сын Склерив – 40 лет.

У него дети:

Дмитрей – 12 лет
Гриорей – 9 лет
Степан – 2 года

3. Меделничей Николай Федоров сын Зерул – 45 лет.
4. Постелник Дмитрей нор Федоров сын Зерул – 35 лет.
5. Логофет Паскал Григорев сын Морзаков – 60 лет.

Оные ж молдавцы полковник Ага с товарищи при себе обьявили о молдавцах Константина Дмитриева сына Македонова, который по смотру и по сказке оных молдавцов оной Константин – 30 лет ему от роду, а отец де его полковник Дмитрий Дима Македонов ныне живет в Севском уезде в Комарицкой волости, в доме светлейшего князя Кантемира у жены его[4]ю А оной Константин Македонов живет в Изюмском полку в селе Колодезном.

Жительство имеют Изюмского полку в селе Колодезном:

1. Полковник Иван Ильин сын Мерескул – 56 лет;
2. Комис Апостол Дмитыриев сын Кирсан – 70 лет;

У него племенники:

Гаврила Дмитриев сын Бежан – 30 лет;
Александр Семенов сын Говаза – 35 лет;

3. Ротмистр Федор Ильин сын Мерескул – 48 лет;

У него сын Елисей – 1,5 году

4. Постелник Иван Иванов сын Вракниц – 34 лет;
У него сын Юрья – 1,5 году
5. Капитан Федор Кириллов сын Кирцан – 40 лет;
6. Ватаг (ватав – В. Ц.) Иван Константинов сын Газе – 40 лет;
7. Георгий Лукьянов сын Гендалу – 29 лет;
8. Капитан Константин Елистратов сын Брага – 55 лет
У него сын Антон – 8 лет.

В Изюмского полку в селе Новомлинском:

1. Сулжер Федор Карпов сын Русов – 40 лет;
У него дети: Дмитрий – 8 лет, Юрья – 5 лет
По ведомости из Изюма написаны, а на смотре не явились из села Колодезного:
Капитан Григорий Васильев сын Бантиш (Бантыш – В. Ц.) - 40 лет. По сказке вышеписанных молдавцев полковника Мерескула с товариши, которые в том селе Колодезном жительство имеют, что он Бантыш (находится – В. Ц.) в Москве при доме светлейшего князя Кантемира.
Из села Новомлинскаго:
Сенатор Юрья Степанов сын Великий Меншин (Мечник – В. Ц.) - 50 лет лет.
У него дети: Иван – 15 ле, Матвей – 3 года, племянник – Константин Ватав – 35 лет.
По ведомости из Изюма и по сказке сулжера Русова, которой жительство имеет в том селе Новомлинском – оной сенатор с детьми и сплемянником в Комарицкой волости в доме светлейшего князя Кантемира.

Жительство имеют в Харьковском полку в селе Куте:

1. Полковник Илья Андреев сын Абаза – 60 лет
У него дети: Луппол – 30 лет, Констентин – 17 лет, Николай – 13 лет
У Луппола дети: Иван – 3 лет, Дмитрий – 2 лет
Да оной же полковник Обоза (Абаза – В. Ц.) в сказке обьявил, сын его Евстрат – 23 лет, в Санкт.Петербурге при доме светлейшего князя Кантемира.
2. Житничер Георгий Григорьев сын Моцок – 52 лет;
У него сын Григорий – 14 лет.

Жительство имеют в Курском уезде, в Обнецком стану в деревне Воробьевке, да в деревне Николаевке:

1. Николай Андреев сын Велермаш (Вел Армаш – В. Ц.) – 80 лет.
2. Третий спатар Семен Иванов сын Кондрей (Кондря – В. Ц.) – 37 лет.
У него сын Матвей – 3 лет.
3. Трофим Иванов сын Кондрей (Кондря – В. Ц.) - 20 лет.
По ведомости из Курска комиссара Тешнева написаны из домов своих в отлучке:
Второй комис Степан Юрьев сын Сербин –70 лет
Николай Иванов сын Ювезору –9 лет.
Первой валуша – Юрья Елистархов сын Хризолкул (Хризоскул – В. Ц.) - 50 лет
Юрья Павлов сын Версулец – 25 лет.
Капитан Константин Миронов сын Раковец – 75 лет.
По ведомости от его сиятельства господина генерала и кавалера, князя Михаила Михайловича Голицына определены к ландмилицким полкам, а каковы лета не показаны:
Полковник Апостол Кигич (Филипп Петров сын Апостол – Кигеч – В. Ц.)

Вахмистры:

Иван Мардари (Мардарь – В. Ц.)
Федор Апостол (сын Филиппа Апостола-Кигеча – В. Ц.)
Иван Обоза (Абаза – В. Ц.)
Иван Чутя
Николай Сгоросяд
(Константин – В. Ц.) Жиян
Федор Ключарев
Юрья Юрачев
Федор Мерескул
Степан Хромович
Константин Зеруля (Зерул – В. Ц.).

Хорунжии:

Иван Потлог
Григорий Бегол
Василей Спекул
Яков Береговски
Прокофей (Прокопий) Балан
Степан Лепошнан (Лапушнян – В. Ц.)
Сандул Сагавакул
Никола Магуп
Василей Фугор
Федор Фук
Федор Буллович
Осип Морозинский.

Молдавцы явились собою и сказками показали. Выехали они с полковники Апостолом Кигичем и Василием Танским, а не с светлейшим князем Кантемиром. А жительство имеют Белогородцкой провинции в слободских полках. А именно:

В Сумском полку в местечке Пене Служащие рядовые:
Петр Андреев сын Томак
Иван Семенов сын Логов
Григорий Мидоров сын Мидоров
Сандул Иванов сын Возияк
Григорий Иванов сын Касьянов
Сандул Нигреев сын Нигрей
Лукьян Степанов сын Бондырь
Кондратий Матвеев сын Чонас
Василий Степанов сын Воргиян
Василий Грекулов сын Грекулов
В Ахтырском полку местечке Мурафе:

Порутчики:

Андрей Кириллов сын Ромашкан
Игнат Федоров сын Возиян
Подпрапорщик Прокофей Иванов сын Бежан
Хорунжей Григорей Андреев сын Сорочан
Рядовые товарыство:

Иван Лазарев сын Каторженко
Илья Григорьев сын Солтоненко
Федор Дмитриев сын Новак
Василей Степанов сын Возияк
Сава Андреев сын Булят (Булат – В. Ц.)

Хранится: РГАДА, Ф. 286 Герольдмейстерская контора. Оп. 195. Дело 68 лл. 64 – 67 об.

Note:

[1] Виктор Цвиркун, «*Легенды и вымыслы о жизни и деятельности Димитрия Кантемира в России*», în *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 2 (18), Chişinău, 1994, p. 14-20; Беер З, *История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира,* Москва, 1783; Panaitescu P. P, Dimitrie Cantemir. *Viaţa şi opera,* Bucureşti, 1958; Bezviconi Gheorghe, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse,* Bucureşti, 2004, p. 151-152.

[2] *Письма и Бумаги Императора Петра Великого,* Москва, 1964. Т. XI, Вып, 2, p. 388 – 389.

[3] Прокопий Карайман-Куликовский с ноября 1711 года по 1715 год по распоряжению Петра 1 был полковником Киевским.

© Victor Ţvircun, c.a. – 0,32

TESTAMENTUL ZOIȚEI CERCHEZ (CALMUȚCHI)
Studiu de caz[1]

Teodor Candu, Alina Felea

Testamentele constituie izvoare deosebite pentru studierea relațiilor de familie: soț-soție, părinții-copii, rude etc. Ele permit pătrunderea în universul vieții private a familiei. Studierea textului testamentar creează atmosfera şi ambianța locului şi circumstanțelor întocmirii documentului, posibilitatea citirii printre rânduri a sentimentelor persoanelor, care erau în preajma inevitabilului sfârşit, precum şi a atitudinii testatarului față de cele mai apropiate persoane. Deseori, rudele, care nu erau pomenite în testament sau se considerau nedreptățițe, intentau procese. Un caz de rezolvare rapidă a problemelor, apărute drept rezultat a întocmirii unui testament, a fost procesul intentat de Manolache Calmuțchi pe marginea testamentului întocmit la 9 decembrie 1809 de soția sa Zoița[2], fiica lui Ioniță Cerchez şi a Tudorii. Manolache era nemulțumit de conținutul testamentului şi de faptul că în momentul întocmirii acestuia nu au fost respectate regulile şi obiceiurile de perfectare a unor asemenea acte.

Structura testamentului se înscrie în clişeele tradiționale de întocmire a unui testament: preambul, împărțirea bunurilor, prevederi referitoare la pomeniri, indicații, semnătura testatarului şi semnăturile martorilor[3]. Întocmirea testamentului este justificată prin faptul că omul nu cunoaşte momentul morții: „De vreme ce ceasul cel mai de pre urmă al răsuflării omului este necunoscut şi însuşi îngerilor neştiut...". Însă cauza reală a întocmirii testamentului este starea foarte gravă a testatarei survenită în urma naşterii copilului: „naştere de proncu văzându-mă pe însă-mi în mare slăbiciune, pentru ca nu cumva să se întâmple fără deiată a veni în săvârşire..."[4].

Testamentul este întocmit la voința Zoiței, de către duhovnicul acesteia Anastasie Boldişor şi de către sulgerul Constantin Leonardi, un prieten apropiat de familie. De față la întocmirea diatei a fost sora Zoiței, Ilinca, soția pitarului Vasile Coroi. Însă în momentul scrierii testamentului Manolache Calmuțchi, soțul Zoiței, nu era de față. Când Zoița era în preajma naşterii, el era dus „...după interesuri neguțătoriilor sale". Din acest motiv, Zoița îşi spune voința în fața duhovnicului Anastase Boldişor şi a sulgerului Constantin Leonardi. Totodată, testatara era conştientă de faptul că soțul ei, fiind încă tânăr, se va recăsători şi ca mamă grijulie şi iubitoare, nu ar dori ca copiii săi să fie crescuți de o mamă vitregă într-o stare mai proastă decât în timpul vieții sale. De asemenea, testatara nu doreşte ca averea ei să fie risipită. Zoița hotărăşte împărțirea averii în trei părți: o parte – copiilor săi, o parte – fraților săi şi o parte pentru „grija sufletului" său şi a părinților. Epitropi sunt numiți frații Zoiței[5].

Zoița decedează pe 12 decembrie 1809, căci duhovnicul ei, ceva mai târziu mărturiseşte că moare la trei zile după întocmirea diatei[6].

La citirea diatei apar o serie de întrebări: de ce Zoița ca mamă iubitoare lasă copiilor doar a treia parte din avere?, de ce nu este pomenit soțul ei măcar în calitate de epitrop? Numeroase semne de întrebare îşi pune şi Manolache Calmuțchi, care consideră că testamentul a fost întocmit cu încălcări, el însuşi fiind nedreptățit. La 15 decembrie 1809 sus-numitul Manolache face plângere către mitropolitul Moldovei Gavriil Bănulecu-Bodoni şi cere ca diata să fie examinată, iar duhovnicul prezent la întocmirea ei să fie interogat[7].

În ziua următoare în Dicasterie Anastase Boldişor, duhovnicul Zoiței, depunea

mărturie pe marginea testamentului acesteia. Preotul mărturiseşte că fiind duhovnicul Zoiței a asistat la scrierea diatei, în care se cerea restabilirea bisericii din Bulbucani, dare pentru suflet la mănăstiri: Neamț - 500 de lei, Văratec – 200 de lei, Socola – 300 de lei etc. La întrebarea de ce nu a fost pomenit în testament soțul Zoiței, deşi printre rânduri se citeşte o afecțiune deosebită pentru el, preotul presupune că Zoița se gândea că însurându-se, soțul nu-i va îndeplini indicațiile. Preotul confirmă că creşterea copiilor a fost încredințată Ilincăi, surorii Zoiței. În ceea ce priveşte copiii, e vorba doar de o fată, căci pruncul nou-născut murise. Acest fapt a fost ascuns, pentru a nu-i agrava Zoiței starea şi aşa destul de grea.

În procesul de perfectare a testamentelor trebuia respectate anumite reguli încetățenite deja în practică, printre care şi aceea ca testatarul să semneze personal diata, în cazul când ştie carte. În cazul cercetat, cu toate că testatara era ştiutoare de carte şi era aptă de a-şi semna diata, nu a făcut acest lucru. Faptul că a avut loc încălcarea regulii de semnare a testamentului îl indică însuşi duhovnicul Zoiței. Fiind întrebat pe marginea problemei de procedură, Anastase Boldişor confirmă că Zoița era în stare s-o facă, dar a refuzat s-o facă neexplicând motivul. Drept urmare, diata a fost semnată doar de Constantin Leonardi sulger[8], care, propriu-zis, a şi scris acest act.

La 20 decembrie 1809 Dicasteria cere sulgerului Constantin Leonardi să prezinte diata sau el însuşi să dea explicații[9]. Diata a fost prezentată şi la 27 decembrie 1809 Dicasteria Exarhală cercetează legalitatea întocmirii testamentului Zoiței Cerchez[10].

Dicasteria îi dă câştig lui Manolache Calmuțchi, argumentând că în cursul cercetării diatei au fost depistate numeroase încălcări. Conform legislației, care urma tradiția bizantină, pentru ca diata să fie considerată validă, trebuia respectate câteva cerințe: 1. Diata urma să fie întocmită în prezența a 5 sau 7 martori care trebuia să semneze şi să întărească cu ştampile (cap.48, p.25, stih1- În Pravilele împăraților Țarigradului)[11]. În unele cazuri se permitea prezența a trei martori[12]. Această condiție nu a fost îndeplinită. 2. Testatarul, fiind cărturar şi având copii, era obligat să semneze singur şi să împartă averea (cap.48,p.21, stih.12)[13]. Şi această condiție a fost ignorată. 3. În cazul când testatarul nu are copii, soțul supraviețuitor va dispune de a patra parte din zestre sau avere lui (cap.49, z.2, stih4). În cazul când are copii şi testatara decedează, epitrop asupra copiilor şi averii rămâne a fi soțul (cap.49, z.2, stih 5)[14]. Nici această condiție nu a fost îndeplinită.

Ca urmare a cercetării circumstanțelor întocmirii testamentului şi a depistării încălcărilor, diata a fost anulată, iar soțul Zoiței, Manolache Calmuțchi, repus în drepturi. Putem afirma, deci, că a fost vorba de o escrocherie făcută de frații Zoiței împreună cu duhovnicul şi Constantin Leonardi care, folosindu-se de lipsa soțului, au vrut să-l lipsească de avere.

Conflictul de familie însă a continuat. După 27 decembrie 1809 Manolache Calmuțchi se adresează către Dicasterie cu rugămintea de a se cerceta alt caz. Relatând istoria căsătoriei sale cu sus-numita Zoița, văduvul mărturiseşte că în loc de zestre cumnații săi, pitarul Vasile Coroi şi Iancu Cerchez i-au dat parte dreaptă din moşii, avere şi țigani, însă nu şi din bani. Manolache insistă să fie chemat drept martor Adam Cerchez, fratele socrului său Ioniță Cerchez, care este la curent cu toată situația. Cauza adresării este explicată de Manolache Calmuțchi prin grija părintească mare pe care o poartă față de unica sa fiică, precum şi pentru cinstirea memoriei şi pomenirea sufletului soției sale şi a socrilor[15]

Întocmirea testamentului era un pas important în viața fiecărei persoane, întrucât

aceasta însemna bilanțul vieții sale şi transmiterea averii moştenitorilor. De aceea, pentru a se putea aplica toate cerințele din testament, acesta urma să fie întocmit clar şi cu urmarea tuturor cerințelor. Neîndeplinirea unora dintre ele duceau la intentarea proceselor şi declanşarea conflictelor din cadrul familiei. Cazul testamentului Zoiței Cerchez (Calmuțchi) reprezintă un exemplu clar şi cert că testamentul trebuie să fie întocmit în conformitate cu toate rigorile legale cerute, căci în caz contrar îşi pierde valoarea sa juridică.

Note:

[1]Studiul dat este elaborat folosindu-se acte inedite de la începutul sec.XIX extrase şi selectate de Candu Teodor din colecția ANRM, fondul „Dicasteria Exarhală a Moldovei, Țării Româneşti şi Basarabiei", nr.773

[2] *ANRM*, f.733, r.1,d.123, filele 9-10.

[3] Iancu A., *Blestemul şi binecuvântarea părinților (sec.XVIII-XIX*), în „Studii şi materiale de Istorie Medie", vol.XXI, 2003, p.72; Barbu V., *„Sic Morienur". Discourse death in Wallachia during the Ancien Regime*, în „Revue roumaine de Histoire", 1994, 1-2, janvier-juin, p.116.

[4] *ANRM*, f.733,r.1,d.123, filele 9-10

[5] Ibidem

[6] Ibidem, filele 5-5v

[7] Ibidem, filele 1-1v

[8] Ibidem, filele 5-5v

[8] Ibidem

[10] Ibidem, filele 12-13v, 15.

[11]Ibidem

[12] *Istoria dreptului românesc*, vol.I, Bucureşti, 1980, p.527

[13] *ANRM*, f.733,r.1,d.123, filele12.13v

[14] Ibidem

[15] Ibidem, f.14-14v

Anexe

I.

9 decembrie 1809, Iaşi.

Diata făcută de Zoița, soția lui Manolache Calmuțchii, născută Cerchez, înainte de moartea sa.

De vreme ce ceasul cel mai de pre urmă al răsuflării omului este ne cu(noscut)[1] şi însuş îngerilor neştiut, drept aceea şi eu Zoița ră(posatului)[1] ...[2] Ioniță Cerchez şi a Tudorii, soție dumi(lui) Manolache Calmuțchi ...[2] naştere de proncu văzându-mă pe însă-mi în mare slăbiciune, pentru ca nu cumva să se întâmple fără deiată a veni în săvârşire, încă în toate întregi sămțurile mele aflându-mă, aducându-mi amin(te)[1], şi însăşi duhovnicul mieu părintele Anastasii de la biserica ...[2] din Eş la ispovedanie, că să cade să mă pun la cale cu avere ...[2] (pă)[1]rințească, cum trebuia să se urmezi urmeze de către legiuiții miei c(lironomi)[1] pentru care atunci la întrebări şi la povățuiri i-am dat răspuns ...[2] mai pre urmă voi da hotărâre me.

Deci poftind pe dum(nea)lui suld(er)[1] (Cos)[1]tandin Leondari cu chemare, ca pre unul ce din început au fo(st) aproapi în prieteşug cu părinții noştri şi cu noi, şi viind la ...[2] ca să facă înscris această de pre urmă hotărâre a me ...[2] .

...[2] şi soțul mieu Manolachi Calmuțchi lipse de acasă, carele aproape de naştere de pruncu a me dus fiind după interesuri neguțtoriilor sale, şi lăsându-mă pre mine singură în vreme aceaste.

Socotindu şi judecând, că după săvârşirea me, soțul mieu ca un tânăr trebuie să se căsătorească cu al doile cununie. Şi atât copii miei să rămână în mai proastă stare

căutați şi crescuți de maşihă, căt şi (averea)[1] me răsipită. Spre aceia dar am hotărăt, ca toată partea me de (avere)[1], rămasă de la părinți, ci este cuprinsă la împărțala dintre ...[2] ...[2]țască, după săvărşirea me, să se împartă în tre(i)[1] (părți)[1] di care o parte o las fiicilor meli legiuite clironoam(e) ...[2] afară de zăstrile ce vor lua de la soțul mieu, ca de la un părinte ...[2], o parte o las pentru grija sufletului mieu şi a părinților, iar o parteo las clironomie de veci pre iubiților miei frați, dumisale surorii mele Ilincăi Cerchez, soției dumi(sale) pitar Vasile Coroiu, şi frățâni-mieu Iancului Cerchez, şi clironomilor dum(nii)lor sale: şi pe dumilor fraşii miei şi urmaşii dumilor sale îi însărcinez cu epitropie şi purtare de grijă a fiicilor meli, până vor veni în legiuta vărstă a să căsători. Cheltuind la creştiri cu hrana şi îmbrăcămintea lor. Iar întâmlându-se a să muta şi ele din viață mai înainte de a veni ...[2] legiuta vârstă, atunci să va urma cu partea lor ci le las după ...[2] ...[2]stărări sfintelor pravile. Dar rodurile părinților pe fieştecare an ...[2]ă vor întrebuința în cheltuiala creşterii lor.

Aşijderea şi pentru a trii parte a sufletului şi pentru griji iarăşi pe dumilor îi însărcinez ca de obşti să păzască în toată vremea şi să stăpânească dumi(lor) şi ace parte, îndatorindu-i deosăbit a faci de iznoavă bisărica de la satul mieu Bulbucani din nou spre vecinica noastră pomenire. Şi păzindu-se a să sluji obştie cu toate celi trebuincioasă ca un dumnezăesc lăcaş. De vreme ce, în cătă vreme am trăit împreună cu soțul mieu, nu s-au sălit a o faci, lăsându-o în proastă stare. Şi să mai împartă dum(nea)lor şi patru mii cinci sute lei milostenie pentru sufletul mieu şi a părinților. Iar nefiind dum(nea)lor următori întocma hotărării mele, atuncea să fie îndatoriți a da răspuns milostivirii Dumnezăeşti; şi din slăbiciune ne putând însuşi iscăli am rugat pe dum(i)sale sulger de mi-au scris numele, şi am pus degetul.

1809 dech(e)mv(rie) 9.

Zoița Cerchez a.d.

Anăstasă preot duhovnicu Besărica Duminica Tuturor Sfinților m.p. s.a.

Eu fiind rugat de dum(nea)ei cucoana Zoița Cerchez de am scris această deiată. Şi din bună voia hotărăre a sa pentru avere dumi-sale rămasă de la părinți în ...[2] împărțeala frățească şi din slăbiciune neputând în (săşi) iscăli, m-au rugat de i-am scris numele. Drept am iscălit şi eu martor.

Costandin Leondari sulg(er) s.a. m.p.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, filele 9-10. (orig.)

[1] rupt şi reconstituit după logica textului.

[2] rupt.

II.

15 decembrie 1809

Manolache Calmuțchii face plângere către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, să fie pusă în cercetare diata făcută de către soția sa înainte de a muri, precum şi să fie cercetat duhovnicul defunctei.

Preaosfințite milostive stăpâne.

Suspinul din inimă şi vrednica de lacrimi de starea me mă sileaşte a alerga la cea prea milostivă a preosvinției tale punere la cale. Şi a arăta nenorocita şi jalnica mea întâmplare, că după ce pronie cerească m-au despărțit de soție mea cu moartea sa, la neființa me rudeniile sale, de aicea din Eş au iconomisit pentru a lor interes a face diiata în vreame căndu soție me să afla fără nici o ştiință din pricina slăbiciunii şi am înțăles că într-ace diiată s-ar fi iscălit martor înăi scriitoriul şi sfinție sa priutul Anastase

de la biserica Tuturor Sfinţilor, ci iau fost duhovnic.

Iar ce s-ar fi cuprinzând prin diiată n-am ştiinţă. Dar văz amilităiri de vorbă ca să fiu oprit de an nu pute a-mi împlini scoposul meu cel creştinesc cu împărţirea milosteniei pentru sufletul soţiei mele.

Pentru care mă rog să fie chemat numitul duhovnic la Exarhicească Dicasterie, ca să deae în scris pi ci poncturi stă acea diiată şi cine au fost îndemnătoriul facerii ei, ca să pot şti ce urmare voi păzi, după pleroforie ce voi lua din arătările duhovnicului şi acea diiată să nu să întărească fiinducă iaste iconomicoasă şi după poronca preaosfinţiei tale să se ceai ca să o scoaţă în cercetare.

A preaosfinţiei tale, prea plecat fiiu i slugă.

Manolache Calmuţchii. s.a. m.p.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, filele 1-1vo. (doc orig.; filele 2-2vo, trad. rus.)

III.

16 decembrie 1809, Iaşi.

Anastase Boldişor, duhovnicul Zoiţei, soţia lui Manolache Calmuţchii, dă mărturie în Dicasterie pe marginea problemei cum a fost încheiată diata Zoiţei şi conţinutul ei.

La anul 1809 dechemvrie 16 zile, la această Exarhicească Dicasterie, chemat fiind preotul Anastase de la Biserica Tuturor Sfinţilor, întrebându-să au arătat.

Împotriva jalobii ce au dat la înalt preosfinţitul stăpân, dumi. Manolache Calmuţchi, boer din ţinutul Iaşului, pentru facera dieţii prin soţia lui Zoiţa înaintea morţii sale. Cere ca să vie duhovnicul ce au fost la moartea ei Anastasă Bolduşor, şi supt ştiinţa cugetului să fie întrebat de puterea şi facerea acei dieţi. Şi jaloba pomenită rânduită fiind aicea, s-au chiemat pe numitul Bolduşor şi el la întrebări au răspuns:

1. Că el cu adevărat au fost Zoiţii duhovnic şi înaintea morţii ei cu trei zile au fost chemat ca să facă rânduiala cea sufletească. După a cării săvârşire, fiind ea cu întreagă pricepere şi minte, fără a fi bărbatul său acasă au zis să se scrie diiata. Pentru a căreia după mai gios arătată noima adecă: ca biserica din satul ei Bolbocani, de iznoavă să se facă cu averea ei. Şi atât preoţii cu alţi slujitori biseariicii, cum şi bisearica cu bună rânduială şi ceali de trebuinţă pe totdeauna să se păzească.

2. Pe la mănăstiri precum la Neamţul 500 de lei, la Văratec 200 de lei, la Socola 300 de lei, şi pe la alte mănăstiri şi bisearici să se dea îndestulă somă, care somă şi locuri unde cât să se împartă măcar că au zis să se facă izvod, de vreme că în diiată nu pomeneşte, dar pentru ce nu s-au scris izvodul preotul Anastasă nu ştie.

3. Iar pentru bărbatul său măcar că Zoiţa pomeneşte cu simţitoare inimă, dorind ca să vie curând şi sănătos. Însă prin diiată nu-l face clironom la nimica şi preotul zicând din ce nu-l împărtăşaşte, au răspuns, că el ca un tânăr însurându-să, socoteaşte că poate aceasta a ei rânduială nu va împlini.

4. Aflându-să acolo mai mare sor a Zoiţii dum(nea)ei pităreasa soţia dum(isa)le Vasile Coroi, aceştea au încredinţat creaşterea a doi copii ai săi parte femeiască până la vârsta lor. Şi asăminea pre lângă acele copile şi ocărmuirea averilor ei tot la pomenita sor au supus aducând aminte: că dacă acei copii or muri, deci această sor a Zoiţii şi cu fratele său, toatăaverea între sine /ne împărtăşind pe bărbatul/ să le împartă fără gălceavă.

5.Aceea ce pomeneşte părеotul Anastasie mai sus pentru doi copii parte femeiască, au rămas numai unul de faţă, pentru că pre altul Zoiţa l-au născut mort, şi nu parte femeaiască, ci bărbătească. Însă acest preot în pomenita diiată au iscălit drerpt doao copile, că ar fi vie, aceasta au fost spre plăcerea Zoiţii, care fiind bolnavă să nu să

scârbască, şi aseamini spre plinire rugăciunii au mai sus pomenita sor a Zoiții. Pre care diiată, măcar că au fost rugată Zoița de preotul şi duhovnicul său ca să iscălească sângură. Şi măcar, că putea aceasta să facă. Iar pentru care pricină sângură nau iscălit, preotul nu ştie. Ce după cearera Zoiții, care au zis, că, eu noi iscăli: ce dum(nea)ta să iscăleşti în locul mieu. Au iscălit acea diiată Liondari. Şi precum că acest preot după toată dreptatea acestea au arătat, cu însuşi mâna sa au iscălit.

Anăstasă Boldişor, preot şi duhovnic. s.a. m.p.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, filele 5-5vo (doc orig; trad rus. filele 4-4vo, 7-7vo.)

IV.

20 decembrie 1809, Iaşi.

Dicasteria se adresează către sulgerul Costantin Leondari, cel care a scris diata făcută de Zoița, ca aceasta să o prezinte sau să vină însăşi la Dicasterie.

De la Exarhiceasca Dicasterie către dum(nea)l(ui) sulgeriul Costantin Leondari.

După jaloba ce au dat la această Dicasterie dum(nea)l(ui) Manolachi Calmuțchi, asupra unii dieți ce au făcut înaintea morții sale legiuita soția jăluitoriului anume Zoița, în vreme neființei de față bărbatului său acestui jăluitoriu. La care facere au fost față preotul Anastasii de la bisearica Tuturor Sfinților, ca duhovnicu, iar scriitor ai fost dum(nea)ta. Şi cerând jăluitorul ca să fie chiemat şi întrebat duhovnicul, cu cea putere easte scrisă acea diiată, şi după cercetare ce s-au făcut duhovnicului, neapărată trebuință cere a se vide şi diiata. Scrie drept acee Dicasteriia aceasta către dum(nea)ta ca să dai diiata, sau cu dănsa să vii singur, spre a să face ei pravilnică cercetare.

1809 dechemvr(ie) 20 zile.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, fila 8.

V.

27 decembrie 1809, Iaşi.

Dicasteria Exarhală cercetează legalitatea încheierii testamentului făcut de către Zoița Cerchez, soția lui Manolache Calmuțchii în favoare a fraților săi, dându-i câştig de cauză soțului ei.

La anul 1809 dechemvr(ie) 15 zile, dum(nea)l(ui) Manolache Calmuțchi aducând jalobă la înalt preaosfințitul a preasfânt(ului) îndrep(tătorului) Sinod cilen şi aceluie în Mold(avia), Valah(ia) şi Basarabie exarh, mitropolit şi cavaler Gavriil, au arătat că, Zoița legiută soțiia lui fiind bolnavă în vreme când nu era acasă, au făcxut diiată, de a căreia noimă sau putere el nu ştie însă preotul Anastasi Boldişor de la biserica Tuturor Sfinților, fincă au fost ei duhovnic şi au iscălit diiata, să roagă ca, la Exarhicească Dicasterie chiemându-să, să fie întrebat de cuprinderea iscălitei de dănsul dieții şi zisele sale să deie în scris, cum şi diiata cerându-să să fie adusă şi cercetată, de vreme că jăluitoriul aude că nu i-ar fi slobod a plini scoposul cel după datorie creştinească, făcând pomenire pentru sufletul soției sale.

Deci spre plinirea rezoluții înalt preosfinției sale la 16 aceştii curgătoare lună au fost chiemat numitul Boldişor şi la întrebări ci i s-au făcut, cu nevătămare ştiinței sale adeverind au arătat:

1. Că el cu adevărat au fost Zoiții duhovnic şi înaintea morții ei cu trei zile au fost chemat ca să facă rânduiala cea sufletească. După a cării săvârşire, fiind ea cu întreagă pricepere şi minte, fără a fi bărbatul său acasă au zis să se scrie diiata. Pentru a căreia după mai gios arătată noima adecă: ca biserica din satul ei Bolbocani, de iznoavă să

se facă cu averea ei. Şi atât preoţii cu alţi slujitori bisericii, cum şi bisearica cu bună rânduială şi ceali de trebuinţă pe totdeauna să se păzească.

2. Pe la mănăstiri precum la Neamţul 500 de lei, la Văratec 200 de lei, la Socola 300 de lei, şi pe la alte mănăstiri şi bisearici să se dea îndestulă somă, care somă şi locuri unde cât să se împartă măcar că au zis să se facă izvod, de vreme că în diiată nu pomeneşte, dar pentru ce nu s-au scris izvodul preotul Anastasă nu ştie.

3. Iar pentru bărbatul său măcar că Zoiţa pomeneşte cu simţitoare inimă, dorind ca să vie curând şi sănătos. Însă prin diiată nu-l face clironom la nimica şi preotul zicând din ce nu-l împărtăşaşte, au răspuns, că el ca un tânăr însurându-să, socoteaşte că poate aceasta a ei rânduială nu va împlini.

4. Aflându-să acolo mai mare sor a Zoiţii dum(nea)ei pităreasa soţia dum(isa)le Vasile Coroi, aceştea au încredinţat creaşterea a doi copii ai săi parte femeiască până la vârsta lor. Şi asăminea pre lângă acele copile şi ocărmuirea averilor ei tot la pomenita sor au supus aducând aminte: că dacă acei copii or muri, deci această sor a Zoiţii şi cu fratele său, toatăaverea între sine /ne împărtăşind pe bărbatul/ să le împartă fără gălceavă.

5.Aceea ce pomeneşte păreotul Anastasie mai sus pentru doi copii parte femeiască, au rămas numai unul de faţă, pentru că pre altul Zoiţa l-au născut mort, şi nu parte femeaiască, ci bărbătească. Însă acest preot în pomenita diiată au iscălit drerpt doao copile, că ar fi vie, aceasta au fost spre plăcerea Zoiţii, care fiind bolnavă să nu să scârbască, şi aseamini spre plinire rugăciunii au mai sus pomenita sor a Zoiţii. Pre care diiată, măcar că au fost rugată Zoiţa de preotul şi duhovnicul său ca să iscălească sângură. Şi măcar, că putea aceasta să facă. Iar pentru care pricină sângură nau iscălit, preotul nu ştie. Ce după cearera Zoiţii, care au zis, că, eu noi iscăli: ce dum(nea)ta să iscăleşti în locul mieu.

Tot aceste auzindu-să din gura duhovnicului Zoiţii preootul Anastasi Boldişor, s-au cerut înscris supt ą 602 dem la dum(nea)l(ui) Leondari şi diiata aceea, care fiind adusă s-au luat spre acea cu amăruntul cercetare şi făcându-să adânc luare aminte la cuprinderea ei, s-au văzut că nu s-au scris după cuviincioasă rânduială, pentru că, la pravila cea politicească a Împăraţilor Ţarigradului, cap. 48, parte 25, stihul din 1 zice, nu să ţănea în samă diiata, dacă nu s-au urmat după a noastră cea din leagie aşezare, adecă, de nu vor fi de faţă 7 sau 5 martori şi dacă toţi acei nu vor iscăli şi cu peceţile sale nu vor întări, despre altă parte tot această pravilă cap 48, parte 21, stih 12, cu denadinsul scrie, că dacă face cineva dieată şi ştie carte având copii, dator iaste ca însuş cu măna sa să scrie vărsta şi numele lor, împărţindu-le drept toată avere, iar nu din parte, arătând, că din toate părţile au făcut rânduială nepricinuitoare gălceavă. Spre sfârşit pravila preacredincioşilor împăraţi Leon cel Înţelept şi Costantin, cap 49, zăceala 2, stihul al 4 le arată, de să va întâmpla ca să moară femeia mai nainte de bărbatul ei şi copii nu vor rămânea, atuncea din toată a ei zestre a patra parte, aseamine şi bărbatul de va muri înainte de femeia sa şi copii nu vor fi, din toată averea lui va lua ea a păatra parte, iar rămăşiţa ori a unui ori altue, va merge la clironomii.[1]

Drept acee diiata aceasta ca una, ce nici unile de mai sus pomenite tării şi pravilniceşti ponturi în sine nu are păzite şi nici cu arătările pomenitului duhovnic, Boldişor, la pontul a treile şi al cincele nu să potriveşte. Despre această Exarhicească Dicasterie cu totul să socoteşte fără putere şi ca o răsuflată. Iar jăluitorului în putere pravilei credincioşilor împăraţi Leon cel Înţelept şi Costantin, cap 49, zăcialo al doile, stih a cincile, are dreptate asupra averilor mortei Zoiţăi soţii lui, fiindcă au rămas copil în viaţă şi el ca un tată este dator, a fi purtător de grijă bunei creşteri şi folosului copilului,

fără epitropie altue. Precum şi parvila aceasta hotărăşte, zicând de să va întâmpla ca femeia să moară mai nainte de bărbatul ei, având copii, zicem ca tatăl copiilor şi a toată averea ei să fie epitrop, ca acelora ce sânt stăpânirea părinţilor şi asupra lui să rămâe toată grija casii şi ocărmuira, neavând copii putere a să împotrivi lui, sau a cere de la dânsul clironomia maicii lor, ce din potrivă sânt datori ai da toată cinstea şi ascultare, precum cum să cuvinea către părinţi, adecă cu fapta şi cu cuvântul i proci.[1]

Şi pentru ca să-şi poată afla dum(nea)lui Manolache Calmuţchi dreptate la cinst(ita) giudecata cea politicească, s-au dat din poronca înalt preaosfinţiei sale, la mâna dum(nea)lui această încredinţătoare mărturie, cu pecete Exarhiceştii Dicasterii întărită.

1809 dech(em)v(rie) 27.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, filele 12-13vo. (copie; la fila 15 mai este o parte din această hotărâre.)

[1] subliniat în original.

VI.

F. D. Cca. 1808

<Adam Cerchez> face însemnare către Ion Antomie în care îi arată unde au fost ascunşi banii de către Ioniţă Cerchez şi când urmează ca aceşti bani să fie scoşi din ascunzătoare.

Însănare.

Ion Antonie în Bulcucani şă află gavanosul, de mine au fost ştiut de mai înainte vreme, cum că este îngropat plin cu galbini. Locul numai unde era îngropat î-mi era neştiut, păr ce me-au arătat însuş fratele meu. Şi arătându-mi m-am jurat să nu arăt la nimi păr ce vor veni acişti doi copii: adică Iancu şi Zoiţa în vărstă. Şi atunce să arăt lor, adăogând că ceialalţi copii au partea lor şi să nu să facă strâmbătate acestor ne vărstnici.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, fila 18.

VII.

23 iunie 1809. Iaşi.

Mărturie făcută de către Adam Cerchez în faţa unor martori în privinţa lucrurilor ce s-au petrecut înainte şi după moartea fratelui său mai mic Ioniţă Cerchez, şi cum unii dintre moştenitori au încercat pe ascuns să afle ce a lăsat socrul şi tatăl lor pe când ceilalţi moştenitori erau minori.

Noi care mai jos ne vom iscăli astăz, au venit la noi un om anume Ioan Antoni şi zăcându-ne că ne pofteşte jupânu Adam Cerchez, ca să mergem la casa dumisale şi noi sculându-ne de la casăle noastre ne-am strâns la un loc trus trii şi am mers la jupânu Adam acasă şi l-am găsăt pe aşternutul său şăzând cam bolnav. Şi întrebându-l la ce ne-au chemat pe noi acolo, dum(nealui) au zis, v-am chemat că am să vă spui cîteva are cea dintr-a vieţii mele mai denainte. Pentru că sânt cam slab. Fiindcă răposatul mieu frate Ioniţă Cerchez, mai nainte până nu-ş sfărşi viaţa lui să bolnăvi-să într-o vreme şi temându-să de moarte m-au chemat la casa dumisale şi zăcându-mi, bade eu sânt tari bolnav şi mă mier ce oi face ca să pot pune trebile la cale, că iată copii miei rămân mititei, însăş sculându-să din pat s-au scoborăt jos cu mine de mână în pivniţa de desuptul casălor şi scoborându-ne pe talpa ce de jos, cari este aşăzată în gărlici pivniţii, şi mi-au arătat un gavanos de lut plin cu galbini băgat în pământ supt talpa ce

de jos a gărliciului şi jurănjdu-mă ca să nu arăt nimărui până vor face copii mari, şi mai trecănd vo cătăva vreme i s-au întămplat şi sfărşitul. Şi la îngroparea dumisale am fost eu şi am scos vin din pivniță, şi gavanosul cel cu galbeni tot acolo era, unde mi l-au arătat mai înainte, şi după îngroparea au venit dum(nelui) pitarul Vasile Coroi la gura pivnițe(i) şi au pus lăcata şi pecete dumisale pe pivniță. Eu întrebându-l pe dumnealui, de ce pui pecete pe pivniță, că este numai jumătate poloboc de vin întrănsa, iar dumnealui tari întorcându-să cătră mine au zis pentru acea jumătatea pui şi eu pecete şi lăcată.

După aceasta ne-am împărțăt toț pe la trebile noastre, fiindcă eu am rămas acolo până la noao zile. Iar pitariu Curoi au chemat pe sulgeriu Gavriil, cari pecetluisă scrinul, taina frățăne-meu, au venit din porunca cruceriu Dumitrache Florea şi cerănd pentriu Curoi de la sulgieriu Gavriil ca să despecetluiască scrinul şi să-l scoboare de sus jos şi atunce stăruind eu dinpreună cu nepotul mieu Iancu, ni-au zis pitariu Vasile Coroi, ca să numai stăruim noi acolea să ne dăm într-o parte. Şi despecetluind scrinul l-au dat jos şi n-am putut să văd cele ce au făcut ei fără decăt am văzut noi, au pus prostire nişte scrisori şi alte lucruri şi un săpițăl verde şi l-au dat în mâna lui Niculai şi le-au pus cu prostirea în lada pitariului Vasile Coroiu, şi screnul l-au pecetluit la loc. Iar seara, ca la cinci ceasuri de noapte, s-au adunat cruceriu Dumitrachi Florea şi cu pitariu Coroi în casă unde scoborăsă săcrinul şi au lipit crăpăturile uşii cu aluat şi au încuiat uşa cu zăvor, şi au încuiet şi obloanele ferestrelor. Iar eu m-am dus împrejurul casii şi m-am uitat pe o bortă de obloc că pe aiurea nu avem pe unde. Şi am văzut că cete scrisorile cele ce rădicasă în prostirea. Şi ...[1]ozăă după ce s-au făcut zio, pitariu Vasile au purces la Grozăşti, şi eu am venit la Bulbucani şi pivnița au rămas supt pecete dumisale. Şi trecănd vreme m-am dus iar la Eş, ca să face pomenirea de patruzăci de zile. Şi mergănd la Eş am găsit pivnița despecetluită şi am întrebat pe vara ne Nastasie, cine au despecetluit pivnița şi zăcăndu-m(i) că dumnealui pitariul su despecetluit-o, după ce au venit de la Grozăşti. Şi viind vreme ca să scoatem vin pentru pomenirea am întrat în pivniță am căutat întăi la locul unde ştiem că sănt galbenii puşi de răposatul şi am văzut numai borta unde era gavanosul. Şi am luat o despicătură de lemn şi am băgat-o acolo unde era gavanosul cu galbeni şi era deşărt. Şi mie mi s-au stricat cheful tari de perirea banişlor acelor şi eşind afară din pivniță m-am urcat în cerdac şi am chemat pe vara me Nastasie şi am întrebat cine au săpat supt scară în pivniță şi au făcut groapă. Iar vara me Nastasie mi-au zis cum că au săpat țăgăncile lut de au adus şi au pus cucoanei la pănticie fiind bolnavă. Dar eu am zis de ce au săpat înăutru în pivniță şi au săpat supt scară tocma undi calcă oameni. Iar vara me Nastasie au zis că dracu să le ştie. Şi mai trecănd o zi au venit nepoată me Ilinca la mine cu fiica dumisale de mână şi întrebându-mă, moşule ce eşti aşa măhnit. Da eu îi zic, ce oi face bătrănețăle mă supără. Şi m-au luat de mănă au zis, haide moşule în grădină. Şi mergând în grădină ne-am pus jos pe iarbă şi au început a mă întreba, moşule babaca mi-au spus că dumneata ştii unde este gavanosul cel cu galbini. Dar eu i-am zis, dacă ț-au spus, pe mine ce mă mai întrebi, şi m-am sculat de acole supărat şi n-am mai vorbit.

Şi pentru aceasta censtiți părinți şi fiiule vă poftesc ca să luați cuvintele mele cele ce vi le spun din sufletul mieu înscris, ca să nu fiu însărcinat cu acest păcat înaintea starşnicului județ.

1808 iune 23.

Adiverez cu sufletul la mărturie aceasta şi am şi iscălit. Adam Cerchez m. p.

Eu Irimii Homichi(?) ot ...[1]şti amu fost chemat de jupănul Adam Cerchez ...[1] mai sus arătate.

... ...[2] am fost chemat iarăş.

Şi am scris eu cu zisa dumisale jupănul Adam Cerchez, Ioniță Buzoeanu m.p.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, filele 17-17vo, 19. (orig)

[1] text greu lizibil.

[2] semnătură autograf greu lizibilă.

VIII.

După 27 decembrie 1809.

Manolache Calmuțchii se adresează către Dicasterie ca să fie chemat să dea mărturie în fața acesteia pe Adam Cerchez, pentru nişte bani ce i-ar fi lăsat socrul său Ioniță Cerchez şi ar fi fost luați de către Ilinca Cerchez şi soțul ei, pitarul Vasile Coroi

Preaosfințite şi mult milostive stăpăne,

Socru meu pit(arul) Ioniță Cerchez, rămănând văduvoi cu doi copii în case nevărstnici, un fecior Iancu şi o fată Zoițăa, şi-au săvărşit viiața prin moarte grabnică, nu la casa sa aice în Eş, ce la moşie afară la țară.

Şi pe toate averile sale cum şi pe bani ce au fost gata, au pus măna fiică sa Ilinca şi cu bărbatul ei pit(arul) Vasăle Coroi. Apoi după vremi, din pronie lui D(u)mnezeu, m-am căsătorit şi eu, luând pe Zoița legiută soție. Nu cu izvod de zăstre, ce cu parte ce-i să va căde din rămăşițurile părinteşti. Şi prin învoială şi împărțală ce am făcut cu cumnații miei, pit(arul) Vasăle Coroi şi Iancu Cerchez, mi s-au dat din moşii, din acareturi şi din țigani parte frățască, iar din bani nu.

Asupra cărora bani cum că au fost puş în pământ în pivnița casăi, mi-au dat această mărturie la velet ...[1] dumilui Adam Cerchez, frate bun socrului mieu, în care iaste iscălit şi duhovnicul său martor. Dar findcă încă trăieşte Adam şi este om în toată ştiința şi se află aice în Iaş.

Mă rog preaosfinților voastre să fie chemat şi prin duhovnicească cercetare că iaste adevărată mărturie, să se încredințază şi de cinstită Exarhicească Dicasterie, ca se poată pune judecata temei, în vreme când să va căuta această pricină prin politicească giudecată. Şi măcar că şi legiuita me soție au murit, dar au rămas o copilă clironomă averilor sale.

Şi eu ca un părinte ce-i sănt copilii, mă cunoscu îndatorit purtători de griji, creşterii şi înmulțirii averilor sale. Şi a desface toate pretențiile aceli care încă prin jaloba maică sa au fost începute. Cum şi pentru sufletul soției mele şi a socrilor miei, a face cuvioasele pomeniri.

A preaosfinții voastre
plecată supt d(u)hovniceasca ocărmuire.
Manolache Calmuțchi. m.p.

ANRM, F. 733, R. 1, d. 123, filele 14-14vo.

[1] loc gol.

The Testament of Zoița Cerchez (Calmuțchi)

The testament is a document which offers informations about the interior life's experience of the peoples and the relations of that who works out a such document with those who surround him.

The present stude made in the based of some unpublished documents selected from National Archive of Republic of Moldova, relatively the process initiated by Manolache Calmuțchi concerning the testament finished by his wife Zoița born Cerchez.

Analyzing the preset documents it comes out that however, the testament of zoița as a structure brought together the essential circumstances. Nevertheless, in the moment of finishing this testament were made a lot of infringements of procedure and of stamdard, which compelled Manolache Calmuțchi to require to see again the legality of this document in front of ecclesiastic authorities.

© Teodor Candu, Alina Felea , c.a. – 0,9

RECENZII

MARIANA HAUSLEITNER, *DEUTSCHE UND JUDEN IN BESSARABIEN 1814-1941.* ZUR MINDERHEITENPOLITIK RUSSLANDS UND GROßRUMÄNIENS

***(Germanii şi evreii din Basarabia 1814-1941. Despre politica față de minorități în Rusia şi România Mare)*, München, IKGS Verlag, 2005, 255 p.**

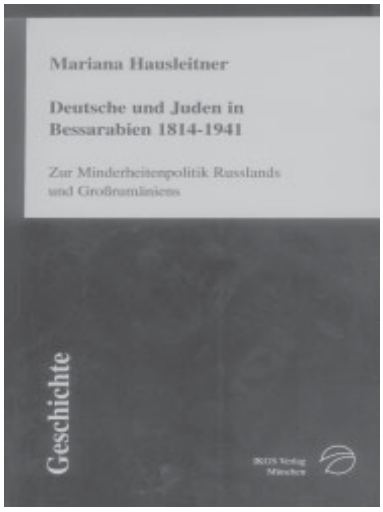

Lucrarea doamnei Mariana Hausleitner este consacrată trecutului istoric al germanilor şi evreilor din Basarabia în perioada stăpânirii țariste şi a administrației româneşti, fiind publicată de Institutul pentru cultura germană şi istoria sud-estului Europei din München, cu sprijinul financiar al Ministerului Federal al Culturii şi Mediului din Berlin. Cartea este structurată în şase capitole şi câteva anexe (arhive; bibliografie; denumirea unor colonii germane (în patru limbi); indice de nume; documente; harta Basarabiei cu indicarea unor colonii germane). Autoarea studiului a utilizat numeroase izvoare editate şi manuscrise din arhivele şi bibliotecile din Chişinău, Cernăuți, Bucureşti, Marburg, München, dovadă fiind şi lista impresionantă de studii şi articole despre istoria României şi, în special, a Basarabiei, publicate în limbile română, rusă, germană, engleză, franceză, care sunt cuprinse în bibliografie (p.206-240).

Primul capitol al lucrării este consacrat istoriografiei temei privind germanii şi evreii din Basarabia. În capitolul al II-lea, *Formarea multietnicității în Basarabia țaristă*, autoarea analizează succint procesul de colonizare a Basarabiei, în special în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Din cercetare rezultă că numărul coloniştilor germani din Basarabia ajunsese la 24.158 de persoane în anul 1862 (p.22), iar numărul evreilor crescuse de la cca. 25.000 de persoane în 1817 la 78.751 în 1856 (p.26). În perioada 1836-1853 au fost înființate în Basarabia 17 colonii agricole evreieşti, care în 1858 erau locuite de 10.859 de persoane, astfel că cca. 12,5% din evreii basarabeni erau atunci țărani (p.27). Autoarea prezintă de asemenea obiectiv procesul de colonizare a bulgarilor şi găgăuzilor în sudul Basarabiei, precum şi creşterea numerică rapidă a ruşilor şi ucrainenilor din acest teritoriu. De remarcat faptul că, doamna Hausleitner utilizează în lucrare noțiunea de "român" pentru populația majoritară din Basarabia, prezentând astfel cititorului germanofon identitatea etnică a românilor şi moldovenilor.

Capitolul al III-lea al lucrării este intitulat *Viața paralelă a etniilor din Basarabia în anii 1856-1918*. Autoarea prezintă mai detaliat evoluția germanilor şi evreilor în

această perioadă, dar se referă succint şi la situaţia bulgarilor, ucrainenilor şi românilor din Basarabia. În lucrare este prezentată situaţia economică, socială şi culturală a germanilor şi evreilor basarabeni. Germanii au beneficiat iniţial de învăţământ în limba maternă, dar în a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi aceste şcoli au fost treptat rusificate (p.34-35). Autoarea se referă şi la pogromul din aprilie 1903 din Chişinău, analizând cauzele şi consecinţele acestui eveniment (p.40-46).

În capitolul al IV-lea al lucrării, *Basarabia sub stăpânirea românească 1918-1940*, sunt cercetate astfel de aspecte precum intervenţia militară a României şi situaţia din Basarabia în anii 1918-1919; problema basarabeană la Conferinţa de Pace de la Paris; tulburările sociale şi naţionale din Basarabia; situaţia economică şi viaţa politică din această provincie.

Două compartimente din cap. al IV-lea sunt consacrate evoluţiei evreilor şi germanilor din Basarabia în perioada 1918-1940. Autoarea descrie mai detaliat situaţia social-economică, politică şi culturală a acestor două minorităţi din teritoriul cercetat în perioada interbelică. Una dintre problemele evreilor a fost dobândirea cetăţeniei române. Din cauza războiului civil din URSS, în teritoriul Basarabiei se refugiase un număr mare de evrei. Numai în perioada 1918-1922 au fost înregistraţi în Basarabia 38.116 de refugiaţi din teritoriul sovietic, dintre care 33.449 (88%) evrei, 2.273 de ruşi şi numai 214 germani (p.115).

Au existat anumite tensiuni şi în domeniul învăţământului, fiindcă marea majoritate a evreilor basarabeni fusese instruiţi în limba rusă şi nu posedau limba română. La începutul anilor ’20 ai sec. al XX-lea au fost înfiinţate în Basarabia un şir de şcoli particulare evreieşti, dintre care 40 de şcoli primare şi 16 secundare cu instruire în limba ebraică şi 52 de şcoli primare în limba idiş (p.118). În perioada interbelică a fost mare ponderea studenţilor evrei la universităţile din România. La Universitatea din Iaşi, de exemplu, în perioada 1918-1930 au studiat 4.062 de studenţi basarabeni, dintre care 44% evrei, 1.306 (32,1%) români, 11,3% ruşi, 4,5% bulgari şi 4% ucraineni (p.108). O atenţie deosebită autoarea le acordă organizaţiilor culturale şi politice evreieşti din Basarabia în perioada respectivă, activitatea evreilor în cadrul diferitelor partide politice şi participarea la alegeri, relaţia evreilor basarabeni cu organizaţiile internaţionale ale evreilor. Mariana Hausleitner remarcă obiectiv influenţa slabă a partidului comunist din România. Potrivit datelor Internaţionalei Komuniste, numărul comuniştilor din România crescuse de la 700 în 1930 la 1.083 în 1936, majoritatea fiind reprezentanţi ai diferitor minorităţi etnice. Astfel, în anul 1933 erau în România 440 comunişti maghiari, 375 români, 300 evrei, 140 ruşi, 70 basarabeni, adică moldoveni din Basarabia, 70 ucraineni şi 170 de alte etnii (p.129).

În timp ce numărul evreilor din Basarabia a crescut şi datorită numărului mare de imigranţi din spaţiul sovietic, numărul germanilor basarabeni a crescut doar pe cale naturală. În 1930 au fost consemnaţi în Basarabia 81.089 germani. Aceştia locuiau compact în 160 de localităţi, în 105 constituind peste 90% din populaţie. 96% din germanii basarabeni trăiau în localităţi rurale (p.141). Comparativ cu alte minorităţi, germanii din această provincie au susţinut unirea Basarabiei cu România la adunarea de la Tarutino din 7 martie 1919. În perioada 1920-1928 în Parlamentul României au fost aleşi 7 deputaţi din partea germanilor basarabeni (p.142-143).

Până în anul 1918, centrul economic şi cultural al germanilor basarabeni s-a aflat la Odesa. După unirea Basarabiei cu România, aceste legături au fost întrerupte, în schimb germanii basarabeni au stabilit relaţii cu comunitatea germanilor din Bucovina

şi, în mod deosebit, cu germanii evanghelici din Transilvania. Din noiembrie 1919 a început să fie tipărit la Tarutino *Deutsche Zeitung Bessarabiens* (*Ziarul german din Basarabia*). Către anul 1927 ziarul apărea deja zilnic şi avea un tiraj de 1.500 exemplare (p.148). În anii'30 s-a mai publicat un ziar în limba germană – *Deutsche Volksblatt* (*Foaia populară germană*), care avea un tiraj de 2.000 exemplare (p.158).

După cum remarcă doamna Hausleitner, în anii'20 ai sec. XX, reprezentanții germanilor basarabeni s-au ocupat mai intensiv cu două probleme importante – realizarea reformei agrare şi menținerea învățământului în limba maternă. În urma realizării reformei agrare, au fost înființate 13 sate mici germane – aşa numitele comune-hectare („Hektargemeinden") – p.144. Şcolile primare germane au fost în mare parte trecute în subordinea statului. În administrația Bisericii evanghelice se mai aflau gimnaziile de băieți şi de fete de la Tarutino, precum şi şcoala normală de la Sărata (p.146). În anii'30 a crescut semnificativ şi numărul învățătorilor români la şcolile primare din satele germane (p.152).

La începutul anilor'30, germanii din Basarabia, ca şi întreaga populație, au fost puternic afectați de criza economică mondială. Din cauza situației economice precare, numai în perioada 1929-1933, 6.260 de germani basarabeni au emigrat în principal în America de Nord şi de Sud (p.149). După venirea lui Hitler la putere în Germania, s-a produs şi radicalizarea politică a germanilor basarabeni. Din cauza boicotării mărfurilor germane în anul 1933 de către comercianții evrei, s-a produs o înrăutățire a relațiilor dintre evreii şi germanii din Basarabia. Mariana Hausleitner prezintă şi analizează amănunțit în cartea sa diferite aspecte ale situației economice, politice şi culturale a comunității germane din Basarabia în anii'30 şi mai ales în ajunul declanşării războiului.

În capitolul al V-lea al lucrării, intitulat *Basarabia pe calea „omogenității" naționale*, autoarea se referă în principal la repatrierea germanilor basarabeni în toamna anului 1940, precum şi la uciderea şi deportarea evreilor din acest teritoriu în timpul războiului. Reprezentanții Germaniei şi Uniunii Sovietice au decis la 5 septembrie 1940 repatrierea celor cca. 93.500 de germani basarabeni. Repatrierea s-a realizat în decursul a câteva săptămâni, ultimii germani părăsind Basarabia la 22 octombrie 1940. În urma acestui eveniment, cele 160 de sate, locuite anterior de germani, au fost aproape în totalitate depopulate. În aceste sate au fost aşezați, în principal, ucraineni din Galiția şi Volânia. La recensământul din august 1941 autoritățile române au înregistrat în Basarabia doar 1.862 de germani (p.170-171).

Mariana Hausleitner descrie succint soarta tragică a germanilor basarabeni în timpul războiului. Majoritatea acestor germani au fost inițial aşezați în zona Warthegau şi Danzig din nordul actual al Poloniei, în locul polonezilor deportați. Evacuarea acestor germani în partea de vest a Germaniei a început abia la 20 ianuarie 1945, când trupele sovietice deja ajunsese în zona Warthegau. În timpul refugiului şi în prizonierat au murit 1.144 de germani basarabeni. Se estimează că în timpul celui de al doilea război mondial au decedat în total cca. 10% din germanii basarabeni (p.173).

Referindu-se la situația dramatică a evreilor din Basarabia în timpul războiului, doamna Hausleitner prezintă şi situația grea a acestora, mai ales, după anul 1938.

Ultimul capitol al lucrării este intitulat *Contactele dintre germani şi evrei şi eşuarea lor*. Autoarea menționează că, în comparație cu Bucovina, în Basarabia au existat foarte puține legături şi contacte între evrei şi germani. Ea remarcă trei perioade distincte în acest sens: de la colonizare până în 1917, din 1918 până în 1933 şi, din

1933 până în 1940. În prima perioadă germanii au locuit aproape exclusiv în coloniile din sudul provinciei şi chiar meşteşugarii şi comercianţii din aceste localităţi erau în majoritate germani. Se estimează că, în 1890 în coloniile germane locuiau 43.582 de germani şi 2.927 de evrei (p.189). Beneficiind de şcoli în limba maternă, germanii erau cei mai instruiţi din Basarabia şi, totodată, mai puţin rusificaţi în comparaţie cu evreii, majoritatea cărora locuiau în oraşe. În timpul evenimentelor revoluţionare din 1917-1918 mulţi evrei s-au implicat activ în politică, simpatizând mai ales cu forţele politice de stânga, pe când germanii s-au manifestat mult mai rezervat faţă de aceste schimbări sociale, mulţi fiind ţărani înstăriţi sau mari proprietari de pământ.

După anul 1918 germanii au avut o atitudine loială faţă de autorităţile române, au recunoscut unirea Basarabiei cu România, au susţinut autorităţile în timpul revoltei de la Tatar-Bunar din 1924, în timpul alegerilor au votat, în principal, cu partidele, aflate la guvernare. O parte dintre evrei, dimpotrivă, au avut o atitudine sceptică faţă de unirea Basarabiei cu România, în principal, din cauza problemei de dobândire a cetăţeniei române şi a românizării sistemului de învăţământ.

Lucrarea doamnei Mariana Hausleitner constituie o încercare interesantă de prezentare a evoluţiei celor două minorităţi etnice din Basarabia sub două administraţii diferite. Studiul este bine documentat, fiind utilizate cele mai noi realizări ale istoriografiei germane, române, ruse, şi contribuie la o cunoaştere mai bună a istoriei acestui teritoriu în spaţiul german. Lucrarea este binevenită şi pentru publicul din Republica Moldova, fiindcă este prezentat, în mod comparativ, trecutul istoric a două minorităţi etnice importante din Basarabia care, practic, au dispărut din acest teritoriu după cel de-al doilea război mondial şi în deceniile ulterioare. La recensământul din 5-12 octombrie 2004, în Republica Moldova (cu excepţia raioanelor din stânga Nistrului şi municipiul Tighina) au fost înregistraţi 3.383.332 de locuitori, dintre care numai 3.608 evrei şi 1.616 germani.

Constantin Ungureanu

© C. Ungureanu, c.a. – 0,03

VICTOR ŢVIRCUN «VITRALII- ВИРАЖИ», Editura Univers-Pedagogic, 2006.-276 p.

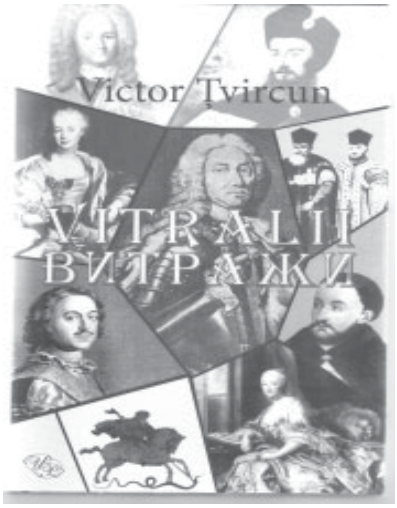

Semnalăm cu deosebită satisfacţie apariţia unui studiu original care, în mod sigur, va prezenta un moment de referinţă în literatura istorică din Moldova. Este vorba despre lucrarea «Vitralii-Витражи», autor Victor Ţvircun.

În primul rând, însuşi titlul cărţii reflectă sugestiv activitatea ştiinţifică pe parcursul a mai multor ani. După cum menţionează chiar autorul, «asemeni vitraliului, care e o operă de artă unică şi finisată, fiecare dintre articolele incluse în acest volum este independent şi definivat. Şi, la fel cum vitraliile împreună constituie o compoziţie integrală şi unitară, fiecare dintre lucrările prezentate, deşi variind tematic şi cronologic, se completează şi se înnobilează reciproc, pentru a crea o pânză istorică unitară» (p.3).

Lucrarea domnului Victor Ţvircun constituie o încercare interesantă de prezentare în evoluţie a lucrărilor sale ştiinţifice. Studiul este bine structurat şi cuprinde 16 articole în limba română, rusă, engleză, franceză şi turcă. Problemele istorice sunt abordate în baza unui material documentar inedit, depistat în arhive, diverse colecţii şi izvoare de epocă. Autorul a avut fericita ocazie să lucreze în mai multe arhive internaţionale din: Rusia, Turcia, Franţa, Ucraina etc. La rândul său, fiecare articol reflectă activitatea ştiinţifică a autorului la o anumită perioadă, articolele fiind publicate în reviste de prestigiu. Spectrul larg al problemelor dezbătute, actualitatea temelor tratate conferă acestui volum o notă cu totul specifică. Autorul a avut curajul de a întegra un şir de articole într-un studiu rezumativ. Se ştie că orice savant chiar dacă are multe sau puţine publicaţii ştiinţifice, în suflet ţine foarte mult doar la unele dintre lucrările sale. În această ordine de idei, studiul prezentat de V. Ţvircun este un exemplu de totalizare a propriei viziuni şi a poziţiei în ştiinţă.

În culegere sunt incluse articolele care cuprind un larg spectru de cercetare – istoria militară a statului Modovenesc în secolul al XVIII-lea, istoria relaţiilor moldo-ruse, moldo-ucrainene, pagini necunoscute din viaţa şi activitatea ilustrului savant, enciclopedist, scriitor şi om politic, Dimitrie Cantemir.

Pe lângă cele menţionate mai sus merită amintită contribuţia domnului Victor Ţvircun la cercetările ce ţin de disciplinele istorice auxiliare: heraldica, genealogia, sfragistica şi vexilologia.

O atenţie şi apreciere deosebită prezintă materialul ilustrativ. Ilustraţiile se impun printr-o executare grafică impecabilă. Unele ditre ele sunt publicate pentru prima dată, devenind, în sfârşit, accesibile pentru cititorii.

În concluzie, menţionez că autorul s-a distins cel prin ţinuta totdeauna sa de savant notoriu. Lucrarea este binevenită pentru publicul din Republica Moldova şi de peste hotare. Apariţia acestui volum vine cu o importantă contribuţie în istoriografie, fapt pentru care îl felicităm pe autor şi îi dorim noi succese şi realizări editoriale.

Lilia Zabolotnaia

© V.Ţvircun, c.a. – 0,08

„НАУКА И ОБЩЕСТВО”, Парагон, Кишинэу, 2007, 333 p.

Autorii monografiei „Ştiinţa şi societatea” erau la început o mână de oameni frustraţi de ceea ce se întâmpla în jur şi hotărâţi să-şi pună în aplicare dreptul de a avea propriul punct de vedere asupra trecutului istoric al poporului moldovenesc, tuturor problemelor de ordin economic, politic şi social, cauzate de noua conjunctură geopolitică în care s-a pomenit Moldova, de activitatea febrilă a „reformatorilor”, de pasivitatea şi incertitudinea maselor.

Astăzi, numărul lor a crescut până la cca 40 de persoane, oameni de ştiinţă din diferite domenii – istorici, filozofi, politologi, fizicieni, chimişti, agrarieni, matematicieni etc. – toţi pătrunşi de un singur gând, însufleţiţi de o singură dorinţă – să contribuie, pe cât se poate de substanţial, la mobilizarea forţelor constructive ale societăţii privind depistarea, conştientizarea şi combaterea acelor fenomene politice, economice şi sociale care pun în pericol, afectează pacea civilă, bunăstarea păturilor largi ale populaţiei, corup din punct de vedere moral şi convertesc mentalitatea tinerei generaţii.

Subiectele abordate în lucrare cuprind, practic, tot aspectul metehnelor timpului de astăzi – restanţele la istorie, regresul economic, aprofundarea diferenţierii sociale, pauperizarea populaţiei, degradarea mediului, vulgarizarea vieţii spirituale, scăderea treptată a nivelului mediu de cultură.

Începe însă ea, cum e şi firesc pentru un atare gen de cercetare, cu abordarea problemelor de ordin general, privind teoria cunoaşterii, metodologia principiilor ştiinţifice de analiză etc. În acest context un interes deosebit trezesc studiile membrului corespondent al A. Ş. a R. M. Vl. Ţaranov „O metodologhii naucinogo poznania” şi „O formaţionnom i ţivilizaţionnom poddhodah v istoriceschih issledovaniah” şi ale doctorului în ştiinţe istorice I. Anţupov „Ţivilizaţionnâi podhod: perspectiva ili tupic”. Privite în ansamblu, studiile respective constituie un tot întreg „Aspectele, pe care autorii lor le scot în evidenţă şi le cercetează comparând parametrii socio-economici ai diferitelor tipuri de civilizaţii, punând pe tapet şi conturând, în acest context, trăsăturile specifice civilizaţiei sovietice, conduc la concluzia că anume acest tip de civilizaţie, această orânduire politică şi socială corespunde cel mai mult intereselor fundamentale de existenţă a maselor largi de populaţie. Cât priveşte însăşi perspectiva abordării civilizaţionale a întregului trecut istoric, aceste trei studii confirmă deja pe deplin viabilitatea ei.

Problemele teoretice ale cunoaşterii, metodologia ştiinţei sunt de certă importanţă şi, incontestabil, au priză la cititor, mai ales la cel iniţiat. Însă crema lucrării, miza ei principală se desprinde din alte materiale, din alte articole. Bineînţeles, din cele care sunt dedicate problemelor istoriei, punctul nevralgic al tuturor disputelor publice pe parcursul ultimelor două decenii. Formarea poporului moldovenesc, crearea statului lui naţional, impactul factorului extern asupra destinului lui pe parcursul veacurilor, perspectivele sale în contextul geopolitic contemporan deja – acestea sunt doar o parte dintre aspectele reflectate în partea a doua a studiului recenzat.

De notat că puţine sunt datele noi, faptele necunoscute ce ar putea radica balanţa, viziunea asupra acestor probleme. Prezintă interes, în primul rând, modalitatea de interpretare, acurateţea cu care sunt cântărite argumentele, sunt trase concluziile, autorii fiind pe deplin conştienţi că orice cuvânt, orice frază nechibzuită, formulată

fără minuțiozitate poate duce de râpă întregul efort depus la elaborarea acelui material, poate pune sub semnul întrebării valoarea, ponderea concluziilor. Sub acest aspect pot fi menționate articolele lui N. Babilunga, care a sistematizat şi analizat un vast material factologic, l-a etalat cu cea mai mare acuratețe, fapt ce i-a permis să tragă nişte concluzii foarte greu, imposibil a le da peste cap, desigur pentru cititorul obiectiv, pe care-l interesează adevărul istoric şi nu miturile, create în anumite scopuri politice.

Un loc important în acestă lucrare este rezervat elucidării problemelor economice. Sunt urmărite modalitățile de implementare a reformelor economice în Republica Moldova, pe parcursul ultimului deceniu al sec. XX: Specificul lor în context regional şi efectul lor în plan social. O atenție deosebită îi este acordată impactului negativ al acestor reforme, în primul rând asupra satului moldovnesc. Dovadă fiind exodul masiv al populației rurale apte de muncă, scăderea indicilor de producție a ramurii agricole, înrăutățirea condițiilor de trai ale oamenilor muncii de la sate.

Cultura, mediul, ecologia şi-au găsit şi ele reflectare în această lucrare. Din păcate, aproape tot materialul factologic, ce se referă la aceste subiecte conțin foarte puține elemente pozitive. Aproape toți indicii din toate sferele vieții sociale, conform viziunii acelora care le-au analizat în studiile respective, sunt de natură negativă.

Un viu interes trezesc materialele publicate în ultima parte a lucrării. Ce construim, încotro ne ducem? Va fi oare lumină la capătul tunelului? Statul sau biserica? Tineretul în societatea de tranziție etc. Sunt doar o parte dintre subiectele ce pun în discuție probleme dintre cele mai stringente pe care le întîmpină societatea noastră în etapa actuală de dezvoltare, pun sub un mare semn de întrebare perspectivele de dezvoltare ale republicii noastre.

Lucrarea „Ştiința şi societatea" este voluminoasă. Ea are peste 15 coli de autor. Spectrul problemelor abordate este foarte larg. El cuprinde, desigur, nu întotdeauna uniforma, aproape toate domeniile vieții sociale. Studiile incluse în ea, au o amprentă subiectivă şi diferă ca valoare. Unele dintre ele sunt mai reuşite, altele sunt scrise mai puțin reuşit. Există unele față de care nu avem pretenții. Sunt însă şi dintre acelea care conțin omiteri, greşeli neînsemnate, autorii cărora tratează subiectele unilateral. Însă nu omiterile şi greşelile mici factologice şi de interpretare caracterizează valoarea prezentei lucrări. Ponderea ei rezidă în acel bogat spectru de subiecte pe care-l abordează autorii, în ideile pe care le promovează, în concluziile şi argumentele puse la dispoziția publicului. Reacția cititorului la această lucrare va fi diferită. Un lucru însă e cert: ea va trezi interes.

Leonid Bulmaga

© L. Bulmaga, c.a. – 0,16

VIAȚA ŞTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ANUALĂ A TINERILOR CERCETĂTORI

Recent, pe data de 29 martie, 2007, în incinta Institutului de Istorie, Stat şi Drept al A.Ş.M. a avut loc ***Conferința anuală a tinerilor cercetători.*** Această conferință este un eveniment semnificativ, deoarece a fost organizată pentru prima dată în ultimii 15 ani şi a cuprins 26 de participanți din diferite instituții ştiințifice academice şi universitare din Moldova – Institutul de Istorie, Stat şi Drept al A.Ş.M., Universitatea de Stat din Moldova, Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, ULIM. Toți participanții conferinței au primit diplomă specială de participare.

Cu mesaje de salut, tinerilor savanți li s-au adresat reprezentanții administrației Institutului şi secției de ştiințe umanistice şi arte ale A.Ş.M.; dl. Alexandru Burian, dr. hab. în drept, prof. univ., directorul I.I.S.D. al A.Ş.M.; dna Mariana Şlapac, dr. hab. în arte, vicepreşedinte al A.Ş.M.; dl. Andrei Eşanu, membrul titular al A.Ş.M., prof. cerc., şeful secției Istorie Universală al I.I.S.D. al A.Ş.M.; dl. Andrei Smochină, dr. hab. în drept, prof. univ., directorul Centrului Stat şi Drept al I.I.S.D. al A.Ş.M.

Comunicările de inaugurare au fost prezentate de tinerii colaboratori ai institutului:

– Natalia Chirtoacă, dr. în drept, cu referatul „*Integrarea europeană a Republicii Moldova: avantaje şi dezavantaje”*, în care a evidențiat etapele de stabilire a relațiilor Republicii Moldova cu Uniunea Europenă şi domeniile de colaborare menționând obiectivele-cheie pentru cooperarea transfrontalieră, precum şi avantajele şi dezavantajele integrării europene;

– Cristina Ceban, dr. în drept, în comunicarea „*Regimul juridic de protecție a mediului înconjurător în dreptul internațional public”* s-a referit la regimul juridic de protecție a mediului, evidențiind necesitatea ajustării legislației Republicii Moldova la standardele internaționale;

– Comunicarea Alinei Felea, dr. în istorie, „*Noi tendințe în ştiința istorică la începutul secolului al XXI-lea”,* care subliniază că ştiința istorică se axează nu doar pe evenimente politice, în ultimii ani o atenție tot mai mare acordându-se istoriei publice, care îşi propune drept subiecte istoria vieții cotidiene şi a mentalităților, factorul gender în istorie, istoria anumitelor localuri istorice etc.; istoriei intelectuale, istoriei personalităților şi istoriei globale;

– Cercetătorul ştiințific al I.I.S.D. Eugen Cernenchii, în referatul «*Un diplomat moldovean din secolul al XVI-lea – Nicolae Burlă”* a relatat despre personalitatea unui vestit diplomat din Țara Moldovei (sec. XVI) – Nicolae Burlă, aducând în prim plan activitatea acestuia, dar oprindu-se şi asupra genealogiei diplomatului.

Lucrările conferinței au fost structurate corespunzător specializării ştiințifice şi s-au desfăşurat în trei module, moderate de tineri doctori şi doctoranzi:

Modulul I – *Istorie*:

– Secția *Istorie medievală*

(moderatori: dr. în istorie Sergiu Tabuncic, dr. în istorie Valentin Constantinov).

– Secția I*storia modernă şi contemporană*

(moderatori: dr. în istorie Igor Cereteu, drd. Marius Tărâță).

Modulul II – *Drept*
(moderatori: dr. în drept Mihai Taşcă, drd. Sergiu Bivol.
Modulul III – *Drept internațional şi relații internaționale*
(moderatori: dr. în drept Natalia Chirtoacă şi dr. în drept Cristina Ceban).

Ținem să menționăm faptul că toate comunicările şi referatele se disting printr-o exprimare corectă, sobră, adică ele corespund unui înalt stil academic. Discuțiile, inițiate de participanți şi invitați, purtate pe marginea referatelor prezentate la această manifestare ştiințifică, au scos în evidență viabilitatea activității ştiințifice şi de cercetare a tinerilor savanți din Republica Moldova. Remarcăm că toate materialele prezentate vor fi publicate în anul curent într-o ediție specială – „**Materialele conferinței anuale a tinerilor cercetători ai Institutului de Istorie, Stat şi Drept al A.Ş.M. Anuar. Ediția I”,** coordonator al volumului Lilia Zabolotnaia.

În concluzie, se poate afirma cu certitudine că organizarea sesiunilor ştiințifice cu participarea tinerilor cercetători este binevenită şi, sperăm, că va avea un viitor prosper.

Rubrică îngrijită de Lilia Zabolotnaia

© L. Zabolotnaia, c.a. – 0,12

SUMAR

STUDII

Manuscrise şi activităţi culturale de la mănăstirea Dobruşa (sec. XVIII-XIX)*. ***Valentina Pelin*** **..... 3**

Deservirea socială a populaţiei rurale (anii 60-80 ai sec. XX). ***Leonid Bulmaga*** **..... 15**

Arhitectura cetăţii Soroca - un argument important în datarea fortăreţei. ***Tamara Nesterov*** **..... 25**

Faţă în faţă cu străinul. Imaginea celuilalt. Ţările Române la începutul secolului al XVII-lea. ***Valentin Constantinov*** **..... 43**

COMUNICĂRI

Implementarea reformei zemstvei în Basarabia: cadru juridic. ***Ludmila Coadă*** **..... 63**

Redescoperirea istoriei românilor nord-dunăreni din secolele al IX-lea şi al X-lea (cu date onomastice şi hidronimice). ***Vlad Ghimpu*** **..... 70**

Muzeul de Istorie, Istoria şi Publicul. ***Elena Ploşniţă*** **..... 80**

DOCUMENTAR

Documente inedite din secolul al XVIII-lea survenite din Polonia. ***Larisa Svetlicinaia, Lilia Zabolotnaia*** **..... 88**

Материалы, относящиеся к истории молдавских семей, которые уехали с Дмитрием Кантемиром в Россию. ***Цвиркун В.И.*** **.....96**

Testamentul Zoiţei Cerchez (Calmuţchi). Studiu de caz[1]. ***Teodor Candu, Alina Felea*** **..... 103**

RECENZII

Mariana Hausleitner, Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens. ***(Constantin Ungureanu)*** **..... 114**

Victor Ţvircun «Vitralii- Виражи», Editura Univers-Pedagogic, 2006, 276 p. ***(Lilia Zabolotnaia)*** **..... 118**

„Наука и общество", Парагон, Кишинэу, 2007, 333 p. ***(Leonid Bulmaga)*** **..... 119**

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Conferinţa anuală a tinerilor cercetători 121

SUMMARY

STUDIES

Manuscripts and cultural activities from the Dobrusa monastery (XVIII-XIX centuries)*. *Valentina Pelin* ……..……3

Social service of rural population (the 60-80 years of the century XX). *Leonid Bulmaga* ……...……15

Architecture of Soroca citadel – an important argument for the fortress dating. *Tamara Nesterov.* ……..25

Face to face with the stranger. The appearance of other. Romanian countries at the beginning of the XVII century. *Valentina Constantinov*…….....…….…..43

COMMUNICATIONS

The implementation of the lend property reform in Basarabia: juridical background. *Ludmila Coada* ……63

The new discovery of the history of the Romanians from the northern Danube of the IX and X centuries (with names and hydro names). *Vlad Ghimpu* ……..70

History Museum, History and Public. *Elena Plosnita* ……....……...80

DOCUMENTARY

Inedited documents of the XVIII century originated from Poland. *Larisa Svetlicinaia, Lilia Zabolotnaia*…….....…….88

Materials related with the history of Moldavian families that together with Dimitrie Cantemir went to live in Russia. *Tvircun V.I*…….…...…….96

The testament of Zoita Cerchez (Calmutchi). Case study[1]. *Teodor Candu, Alina Felea* ……..…….....…...……...103

REVIEWS

Mariana Hausleitner, Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zur Minderheitenpolitik Russlands und Groârumäniens. *Constantin Ungureanu* 114

Victor Tvircun "Vitralii -Виражи", Univers-Pedagogic Press, 2006.- p. 276 *Lilia Zabolotnaia* 118

„Наука и общество", Paragon Press, Chisinau, 2007, p.333. *Leonid Bulmaga*.....119

SCIENTIFIC LIFE

Annual conference of young researchers …….....……121